

**T.C.
KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**İRAN'DA ŞAH SONRASI NÜKLEER ENERJİ
POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

DEFNE ATASOY

İstanbul 2008

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**İRAN'DA ŞAH SONRASI NÜKLEER ENERJİ
POLİTİKASI**

Yüksek Lisans Tezi

DEFNE ATASOY

DANIŞMAN: DOÇ.DR LEVENT ÜRER
YARD. DOÇ. UĞUR ÖZGÖKER

İstanbul 2008

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı: Defne Atasoy

Ana Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme

Program: Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mesut Hakkı CAŞIN

Yrd. Doç. Uğur ÖZGÖKER

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans-Temmuz 2008

Anahtar Kelimeler: İran Devrimi, Nükleer Enerji, Petrol

ÖZET

Yüzyıllar boyunca Ortadoğu'da varlığını ikame ettirmeye çalışan İran, devrim dönemine kadar bunu oldukça başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş, fakat halkın beklenti, istek ve taleplerini görmezden gelerek, silahlanma ve nükleer çalışmalara yönelmiştir. Bu durum halkın ayaklanarak, Humeyni'nin etkisiyle, devrimin gerçekleşmesini sağlamış, fakat bu sefer Batı'ya yönelik dış politika tamamen değişerek, yalnızlık politikası uygulanmıştır. Bu çalışmada, İran'ın devrimden sonra Batı'ya karşı uyguladığı politika, tekrardan başladığı nükleer çalışmalar ve bu çalışmalarda petrolün etkisine değinilmektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Defne Atasoy

Field: International Relations and Globalism

Programme: International Relations and Globalism

Supervisors: Professor Mesut Hakkı CAŞIN

Assistant Professor Uğur ÖZGÖKER

Degree Awarded and Date: Master- July 2008

Keywords: Iranian Revoultion, Nuclear Energy, Oil

ABSTRACT

During the ages, Iran made an effort successfully in order to exist in Middle East until the revolution. But instead of meeting the expectations, needs and demands of the public, Iran preferred to develop their armament, and nuclear programs. Under that circumstances, with the effects of Khomeini, Iranians organized demonstrations against the Shah and made a revolution. But this time, Iran's foreign policy, which was closer to Western world was changed. Iran started to follow isolation policy. With this study Iran's Western policy after the revolution, their nuclear programs which have restarted and the effects of oil over those programs are explained.

İÇİNDEKİLER

Genel Bilgiler ve Özet	3
General Knowledge ve Abstract	4
Harita, Resim ve Tablo Listesi	10
Kısaltmalar	11
GİRİŞ	12
1. İRAN'IN TARİHSEL GELİŞİM İÇERİSİNDEKİ DIŞ POLİTİKA VE GÜVENLİK STRATEJİLERİ	
1.1 İRAN'IN ORTADOĞU'DAKİ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ.....	14
1.1.1 İran'ın Coğrafi Konumu.....	14
1.1.2 İran'ın İklimi.....	16
1.1.3 İran'ın Demografik Yapısı.....	17
1.1.3.a İran'da Etnik Gruplar.....	18
1.1.3.b İran'da Dinsel, Mezhepsel, İnançsal Gruplar.....	19
1.1.3.c İran'da Konuşulan Diller.....	21
1.1.3.d İran Nüfusunun Oluşturduğu Etnik Bölgeler.....	21
1.1.3.e İran İdari Yapısı.....	24
1.1.4 İran Halk Kültürü.....	24
1.1.5 İran'ın Siyasi Yapısı.....	27
1.1.6 İran'ın Ekonomik Yapısı.....	29

1.1.6.a İran’da Ekonomik Büyüme.....	33
1.1.6.b İran’da Enflasyon.....	33
1.1.6.c İran’da Döviz Kuru.....	34
1.1.6.d İran’daki Ekonomik Sektörler.....	34
1.1.7 İran Askeri Gücü.....	36
1.1.8 İran’ın Petrol Rezervi ve Stratejileri.....	36
1.1.8.a İran’ın Petrol Tarihçesi.....	38
1.2 İRAN’IN SİYASİ TARİHİNİN GELİŞİM SÜRECİ.....	40
1.3 I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE İRAN.....	49
1.3.1 Sadabat Paktı.....	51
1.4 II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE İRAN.....	53

2. İRAN’IN ŞAH REJİMİ ve ABD İTTİFAKININ SOĞUK SAVAŞ SÜRECİNDEKİ KONUMU

2.1 MUSADDİK REJİMİ ve DEVRİLMESİ.....	55
2.1.1 Dr. Musaddık’ın Başbakan Seçilmesi.....	55
2.1.2 Ajax Operasyonu ve Şah’ın Tekrardan Tahtına Oturması.....	56
2.2 ŞAH’IN BASRA KÖRFEZİNDEKİ MİSYONU, NÜKLEER SİLAH ARAYIŞI ve ABD’nin BU DURUMDAKİ ROLÜ.....	58
2.2.1 Şah’ın Nükleer Teknoloji Arayışları.....	60

3. İRAN DEVRİMİ, İRAN’IN DEĞİŞEN DIŞ POLİTİKASI, YENİ SİYASİ SİSTEMİN DİĞER ÜLKELERE İHRAÇ ÇALIŞMALARI ve İRAN’IN TEKRARDAN NÜKLEER TEKNOLOJİYE YÖNELMESİ

3.1 İRAN İSLAM DEVRİMİ.....	63
3.1.1 İran İslam Devrimi'nin Nedenleri.....	63
3.1.2 Devrimin Ortaya Çıkışı.....	64
3.2 İRAN-IRAK SAVAŞI.....	68
3.2.1 İran-İrak Savaşı'nın Nedenleri.....	68
3.2.2 Savaşın Başlaması ve Sonucu.....	70
3.3 İRAN'IN BÖLGESEL GÜÇLERLE OLAN İLİŞKİLERİ ve BÖLGE POLİTİKALARI.....	72
3.3.1 İran-ABD İlişkileri.....	72
3.3.1.a Bağdat Paktı.....	73
3.3.1.b Çevik Kuvvet.....	76
3.3.1.c Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali.....	77
3.3.1.d ABD ve Rusya Arasındaki Petrol Çekişmesi.....	80
3.3.1.e Önleyici Savaş Doktrini.....	82
3.3.2 İran-Rusya İlişkileri.....	85
3.3.2.a SSCB-İran İlişkileri.....	86
3.3.2.b Rusya Federasyonu-İran İlişkileri.....	89
3.3.3 İran-Çin İlişkileri.....	93

4. HUMEYİNİ SONRASI GELİŞİM ve NÜKLEER KRİZ

4.1 İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKALARINDAKİ ARAYIŞ.....	95
---	----

4.1.1 İran'ın Nükleer Enerji Araştırmalarının Tarihçesi ve Petrolün Bu Araştırmalar İçerisindeki Yeri ve Önemi.....	96
4.1.2 İran'ın Nükleer Çalışmalarında Destek Aldığı Ülkeler.....	99
4.1.2.a İran-Rusya Nükleer İşbirliği.....	100
4.1.2.b Çin-İran Nükleer İşbirliği.....	107
4.5 İRAN'IN İLİŞKİ İÇERİSİNDE BULUNDUĞU ULUSLARARASI ÖRGÜTLER ve NÜKLEER KRİZİ DURDURMA ÇABALARI.....	112
4.5.1 UAEK ile İlişkiler ve Nükleer Kriz.....	112
4.5.1.a Üçlü Troya.....	114
4.5.2 İran-BM İlişkileri.....	118
4.5.3 İran-Şangay İşbirliği Örgütü.....	123
4.5.4. İran-AB İlişkileri.....	125
5. İRAN DIŞ POLİTİKASI ve ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLER AÇISINDAN İRAN DIŞ POLİTİKASININ İNCELENMESİ	
5.1 İRAN'IN DIŞ POLİTİKASI, ÇIKMAZA GİREN POLİTİK LABİRENTLER ve DEVRİMDEN SONRA ORTAYA ÇIKAN YENİ AKIMLAR..	128
5.1.1 İran'ın ABD Politikası.....	129
5.1.2 İran'ın Türkiye Politikası.....	131
5.1.3 İran'da Ortaya Çıkan Yeni Akımlar.....	132
5.2 İRAN'IN GÜVENLİK ANLAYIŞI.....	134
5.3 ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ AÇISINDAN İRAN DIŞ POLİTİKASININ YORUMLANMASI.....	136

İran ve ABD Eksenli Senaryolar.....	139
Sonuç.....	142
KAYNAKÇA.....	146

HARİTA, RESİM VE TABLO LİSTESİ

Harita Listesi

Harita 1: İran.....	4
Harita 2: İran'ın Etnik Bölge Haritası.....	12
Harita 3: Ortadoğu Haritası.....	65
Harita 4: İran'ın Nükleer Tesisleri.....	82

Resim Listesi

Resim 1: İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad.....	15
Resim 2: Hazar Denizi'nin Uydudan Görüntüsü.....	66
Resim 3: Basra Körfezi.....	67
Resim:4 Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu.....	99
Resim:5 UAEK Başkanı Muhammed El-Baradey.....	102

Tablo Listesi

Tablo 1: Yıllar İtibariyle İran'ın İhracat-İthalat Oranları.....	21
Tablo 2: Yıllar İtibariyle İran'ın Ekonomik Durumu.....	21
Tablo 3: Yıllar İtibariyle İran'ın Ham Petrol Üretimi, Gaz ve Rafine Ürünleri.....	24
Tablo 4: Dünyadaki Ham Petrol Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı.....	26
Tablo 5: Yıllar İtibariyle ABD, Çin Rusya ve Almanya'nın Ham Petrol Tüketimi.....	26

Tablo:6 Ham Petrol Üretiminde Dünya Çapında Beş Büyük Ülke (Milyon Ton).....26

KISALTMALAR

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu

BM: Birleşmiş Milletler

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

OPEC: Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü

IR: İran Para Birimi Riyal

M.Ö: Milattan Önce

M.S: Milattan Sonra

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

CIA: Amerikan Merkezi Haber Alma Ajansı

UAEK-UAEA: Uluslararası Atom Enerji Kurumu-Uluslararası Atom Enerji Ajansı

NPT: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması

NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

AB: Avrupa Birliği

GİRİŞ

Her geçen gün dünyada daha da fazlaşan petrol ihtiyacı ve bunu karşılama mecburiyeti, özellikle hegomanya güçleri daha da aktif duruma getirmeye başlamıştır. Dünyanın gündemine oturmaya başlayan ve kriz sendromunu yaratan bu durumda, ister istemez güçler dengesini hissedilir ölçüde kendini göstermesini sağlamış, dengelerin değişmesine neden olmaya başlamıştır.

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından, boşluktan yararlanarak kendine bir anda dünya düzeninin koruyucusu rolünü atayan ABD, bu rolü yerine getirirken kendi ülke menfaatlerini de göz önünde bulundurarak kararlar vermeye başlamış, dış politikasına buna göre yön vermeyi amaç edinmiştir. Bu çıkarların en başında gelen petrol ve bunu karşılama güdüsü, ABD'nin yeri geldiğinde saldırgan, yeri geldiğinde yumuşak bir politikayla bir şekilde istediğini elde etmeye çalışmaktadır.

Bu ihtiyacını karşılamaya çalışırken, Ortadoğu ülkeleriyle kurmaya çalıştığı ilişkilerin yine kendi belirlediği sınırlar ve iyi ilişkiler çerçevesinde olmasını sağlamaktadır. Fakat bazen istediği sonuçlarla da karşılaşamayabilmektedir; bunun en basit örneği ise, İran.

İran'da yaşanan İslam Devrimi'nden sonra, Ortadoğu'da en büyük müttefiklerinden birini kaybeden ABD, İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle de oldukça tedirgin olmaya başlamıştır. İran ise, devrimden önce ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olarak yine ABD desteğiyle başladığı nükleer çalışmalarına, devrimden sonra İslam'a aykırı olduğu gerekçesiyle bitirdiğini belirtse de; Irak'la yaşadığı ve her iki taraf için büyük kayıplara neden olan 8 yıllık savaştan sonra, nükleer çalışmaların bölgesel güç, bölgede daha fazla söz sahibi olma arzusu ve caydırma politikası gibi etkiler nedeniyle de, uluslararası platformda ülkeler için çok önemli olduğunu görerek, nükleer ülkelerle çevrili olmasının verdiği tedirginlik nedeniyle tekrardan nükleer çalışmalarına başlamıştır. Fakat saldırgan politikası nedeniyle bu çalışmalarını esnasında tüm dünyanın tepkisini çekmektedir.

ABD ise, Irak ve Afganistan'da yaptığı gibi İran'a bir müdahalede bulunmayı her ne kadar istese de, hem maddi yükümlüğü hem de uluslararası kamuoyunun

tepkisini çekmemek amaçlı şu anda sadece diğer ülkelerin BM aracılığıyla İran'a yaptırımların arttırılması için destek bulmaya çalışmaktadır. Sonuçta İran, ABD'ye ne kadar düşmanca tavırlar sergilerse, petrolün ABD'ye ulaşması o kadar zorlaşmaktadır. İran'ın dünyanın önde gelen petrol rezervlerine sahip ülkelerinden biri olduğunu düşünürsek, ABD için bölgenin kendi yararına olan düzeninin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu düzeni bozacak her türlü şeyi ortadan kaldırmaya, İran ise, kendi milli varlığını devam ettirmeye, bölgesel güç olma ve uluslararası platformda söz sahibi olma isteklerine ulaşmaya, herşeye karşı koyarak rejimini ayakta tutmak için elinden geleni yapmaya çalışmaktadır.

I. BÖLÜM

İRAN'IN YAPISI ve TARİHSEL GELİŞİM İÇERİSİNDEKİ DIŞ POLİTİKA VE GÜVENLİK STRATEJİLERİ

1.1 İRAN'IN ORTADOĞU'DAKİ COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

İran; Orta Asya, Ortadoğu ve Kafkasya gibi stratejik açıdan önemli bölgelerin tam ortasında bulunan, Şattülarab gibi önemli su yolunu kontrol altında tutan, gerek sahip olduğu doğal kaynaklar gerekse halkının kültürü, etnik yapısı, ülkenin jeopolitik konumu nedeniyle, bölgenin öncelikle coğrafi yapısı ve özelliklerinin incelenmesi önem arz etmektedir.

1.1.1 İran'ın Coğrafi Konumu

İran, Asya'nın güneybatısında 25–39 kuzey enlemi ile 44–63 doğu boylamında yer alan İran, kuzeyde Azerbaycan, Hazar Denizi, Nahçıvan ve Ermenistan, doğuda Afganistan, Pakistan; Türkmenistan, güneyinde Basra Körfezi ve bu körfezde yer alan irili ufaklı on iki adaya sahip olup, batısında Türkiye ve Irak ile çevrelenmiş olan bir Ortadoğu ülkesidir.¹ Yüzölçümü 1.648.195 km²'dir. Bunun 1.636.000km²'si kara, 12.000 km²'si denizdir ve yüzölçümü açısından dünyanın 18. büyük ülkesidir. Sınırlarının toplam uzunluğu 5440 km'dir. İran'ın sınır komşularına olan uzaklıklarını belirtirsek; Afganistan 936 km, Ermenistan 35 km, Azerbaycan sınırı 432 km, Azerbaycan - Nahçıvan sınırı 179 km, Irak 1,458 km, Pakistan 909 km, Türkiye 499 km, Türkmenistan 992 km'dir.²

¹ Mesut Hakkı Caşın, **İran Silahlı Kuvvetleri**, Avrasya Dosyası İran Özel Sayısı, İlkbahar 1995, Cilt 2, Sayı:1, s.27

² *Ülkeler Rehberi*, <http://www.ulkeler.net/iran.htm> (25 Ekim 2007)

Harita 1: İran

Kaynak: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>

Konumu ve stratejik önemi nedeniyle, yüzyıllar boyunca savaflara meydan olan ve kendini hep bir çıkar çatışması ve koruma güdüsü içinde gören bu ülke önümüzdeki yüzyıl içinde de kendinden daha çok bahsettirecek gibi görünmektedir. Özellikle sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleri, İran'ı ister istemez bir çıkar çatışmasının tam ortasına götürmekte; özellikle Basra Körfezi'ne sınır olması, Şattularap yolu üzerinde olması ve dünyanın %11,3 lük³ petrol ihtiyacını rahatlıkla karşılayabilecek ve Rusya'dan sonra doğalgaz rezervleri açısından dünyanın ikinci ülkesi konumunda olması bundan kurtuluşunun olmayacağını açık bir göstergesidir.

İran, sınırları içinde bulunan suları Amu Derya üzerinden Aral Gölüne ve oradan Hilmand ve Hadrut üzerinden Hilmand Tuz Gölü'ne ve Hint Okyanusu'na akıp

³ Prof. Dr. Kerem Alkin, Hv. Plt. Yzb. Sabit Atman, **Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: viki2006-48, İstanbul 2006, s.60

gitmekte, ayrıca Umman Denizi ve Fars Körfezi'nin iki kıyısından uzanarak Kafkaslara doğru uzanan ve dünyanın en büyük tuz çölü olan Dest-i Kavir tuz yatakları da bu ülkenin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Yine Doğu'da, Belucistan'dan Kuzey doğuya uzanan ve Hindukuş sıradağları ile Orta Asya ülkelerine açılan jeopolitik, jeostratejik konumu ile dünyaya açılan önemli bir köprübaşı ve geçit ülkesidir İran. Dahası, Fars körfezinden dünyaya açılma stratejisinde İran'ın jeopolitik yapısı oldukça önemlidir.⁴ Arazi ne kadar engebeli olursa olsun, konumu açısından, özellikle sahip olduğu petrol ve doğalgaz nedeniyle dünyanın gözü bu ülkededir.

Önemli doğal kaynakları ise; petrol, doğalgaz, kömür, krom, bakır, demir, kurşun, manganez, çinko ve sülfürdür. Bunun dışında İran İslam Cumhuriyeti Tarım Bakanı Yardımcısı'nın yaptığı açıklamaya göre İran'ın doğal kaynaklarının %10'nun petrol ve doğalgazlarının tamamına eşit olduğunu belirtmiştir.⁵

1.1.2 İran'ın İklimi

İran iklimine bakacak olursak ülke genelinde; ülke genelinde birden fazla iklimin hakim olduğu ve ülkede 4 bölgede farklılık gösterdiği belirtilebilir. Bu bölgeleri ve bölgede görülen iklimleri belirtecek olursak;

- Birinci Bölge; Hazar kıyılarında görülen iklimdir. Devamlı süren yağışlar, yoğun rutubet, sıcak hava ve yıl boyunca değişen sıcaklıklar arasındaki fark çok fazladır.
- İkinci Bölge; Çöl iklimi ve yarı kurak iklim hakimdir. Ülkenin 2/3'ünde etkisini gösterir.
- Üçüncü Bölge; Dağ iklimi hakimdir. İran Kürdistan'ı ve Afganistan'a doğru olan bölgede hakimdir. Yıl içerisindeki sıcaklık farkları çok fazladır.

⁴ Abu Şahmuz Demir, ABD'nin İran'a Nükleer Yaptırımı, *Kızıl Bayrak*, 19.01.2007, Sayı:2007/02(02), <http://www.kizilbayrak.net/makaleler-yazarlar/haber/arsiv/2007/01/18/artikel/112/abdinin-irana.html>; (4 Eylül 2007)

⁵ İran İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı; <http://www.irna.ir/tr/>; (06.11.2007)

- Dördüncü Bölge; Basra Körfezi ve Oman Denizi kıyılarında görülür. Bu bölgelerde nem çok fazladır.⁶

1.1.3 İran'ın Demografik Yapısı

İran, sadece toprak açısından değil, nüfus açısından da dikkat edilmesi gereken ülkelerden biridir. Nüfusu Temmuz 2006 sayımına göre yaklaşık 70 milyondur (Net veriler 68.688.433) ve %68'ini 15–64 yaş grubu oluşturmaktadır.⁷ Devrimin ilk yıllarında yaşanan nüfus artışın ülke için çok büyük bir gurur kaynağı olmaktadır. Fakat nüfus artışıyla beraber ülkede birçok genç işsiz kalmaya başlayınca, özellikle 90'lı yıllarda, ülkeyi artan nüfusa karşı önlem alma çabalarına itti ve halkı bu konuda bilinçlendirme yoluna giderek 2'den fazla çocuk yapmama tavsiyelerinde bulunulmaya başlandı.

Bunun dışında İran İstatistik Merkez Başkanı Muhammed Madad'ın sunduğu bilgiye göre, okur-yazarlık oranının ülke genelinde %84'e ulaştığını, kadınlarda ise bu oranın %80 olduğunu açıklanmıştır.⁸

İran, tarihi boyunca hep ebruli bir topluma sahip olmuştur. Bu karmalıktan kaynaklanan sorunlardan ötürü, yani farklı etnik grupların olması toplumun her alanına yansımış ve daha da karmaşıklaşmıştır. 1925 yılından sonra başa gelen Pehlevi Hanedanlığı'nın politikalarıyla ülkenin "Fars Kimliği" ön plana çıkartılmıştır.⁹

İran'da kadın haklarına da değinmekte yarar olacağına inanmaktayım. Bu ülkede kadın olmak erkek olmaktan çok daha zordur. İran'da kadınlar toplumda uğradıkları ayrımcılık dışında örtünmek zorundadırlar, evlilik dışı cinsel ilişkileri

⁶ Tezer Palacığlu, Cem Akgün, **İran Ülke Etüdü**; İstanbul Ticaret Odası; Yayın No:2003–13; Mart–2003 İstanbul, s.16

⁷ Doç. Dr. Mustafa Kibaroglu, İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü; 29 Mart 2006 Tarihli Sunumu; İstanbul; http://mustafakibaroglu.com/db1/00032/mustafakibaroglu.com/_download/Kibaroglu-KadirHasUniversitesi-Konferans-IranNukleer-29Mart2006.ppt#257,2, İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye'nin Güvenliği (9 Kasım 2007)

⁸ İran Nüfusu 70 Milyona Ulaştı, 15 Mayıs 2007, <http://www.haberler.com/iran-nufusu-70-milyona-ulasi-haberi/> (10 Kasım 2007)

⁹ Türel Yılmaz, **İran'da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri**, Akademi Ortadoğu; Cilt:1, Sayı:2, Mart 2007; s.207

yüzünden taşlanarak öldürülmektedirler. Kadınlar üzerindeki bu baskı 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra artmıştır.¹⁰

1.1.3.a İran'da Etnik Gruplar

Aynı dili konuşan insanlar aynı etnik grubun üyesi olarak sınıflandırılır:

- İraniler: bu grubu *Tatiler, Talişlar, Gilekler, Mazenderaniler, Lekler, Kürtler, Guranlar, Semnaniler, Raciler, Sengseriler, Aştiyaniler, Lorlar, Farslar ve Larlar, Sistaniler, Beluçlar, Tacikler ve Afganlar* oluşturmaktadır.

- Hintliler; *Çingeneler, Brahoniler, Catlar, Hintliler, Urdular* oluşturmaktadır.

- Diğer Avrupalılar; *Ermeniler ve Ruslar* oluşturmaktadır.

- Türkiler; *Azeriler, Türkmenler, Halaçlar, Kazaklar, Özbekler* oluşturmaktadır.

- Samiler; *Araplar, Asuriler, Yahudiler, Afrikalılar, Aramiler* oluşturmaktadır.

- Kafkasyalılar; *Gürcüler ve Çerkezler* oluşturmaktadır.

İran, temelde Pers milli şuuru ile birlikte, halk arasında herhangi bir ayrımı gün yüzüne çıkartmadan ülke bütünlüğünü sağlamayı amaçlayarak, İran kültür ve medeniyetini savunan ve İslami evrenselliği kabul ederek hareket etmektedir.¹¹

Etnik grupların oransal dağılımını inceleyecek olursak; %51 İranlılar, %24 Azeri, %8 Gilaki ve Mazandari, %7 Kürt, %3 Arap, %2 Türkmen, %1 Balochi, %1 Türkmen'dir.¹²

¹⁰ Azar Macedi, **İslam Cumhuriyeti ve Cinsel Ayrımcılık**, Yeni Ortam Dergisi-Sayı:1 Mayıs 2007; <http://www.yeniortam.org/ana3.html>; (2 Ocak 2008)

¹¹ Kemal H. Karpat, **Orta Asya Devletleri Türkiye ve İran Dış Politikaları**, Yeni Türkiye, Türk Dünyası II Özel Sayısı, Temmuz-Ağustos 1997, Sayı:16, s. 2176

1.1.3.b İran'da Dinsel, Mezhepsel, İnançsal Gruplar

İran'ın dinsel tarihini incelediğimizde, İrani Akameniş Devleti'nin Zerdüsti dinini devletin resmi dini yapması ile birlikte bir hoşgörüsüzlük başladığı görülmektedir. Daha sonra Sasani Devleti ile baskılar artmış ve katliamlar başlamıştır ve bu döneme kadar da sürmüştür.

İran'da nüfusun %98'i Müslüman'dır. Bunların %90'ı Şiiliğe bağlı mezhepler, %10'nu da Sünni mezheplere inananlardan oluşmaktadır.¹³

İran İslam Cumhuriyeti devletinin resmi dini İslam, resmi mezhebi 12 İmamlı Şiiliğin Caferi koludur. Yasal olarak tanınmış diğer mezhepler; Sünnilikten Hanefi, Hambeli, Şafii ve Maleki ve Şiilikten Zeydilik'tir. Yasal olarak tanınmış dinler de; Musevilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştlük'tür. Bunların dışında, İran'da inanç olarak hala daha varlığını sürdüren fakat yasal olan tanınmayan, Şiiliğin Mutasavvıfa kolu ile İsmailik resmi mezhep olarak tanınmamakta ve yasadışı sayılmaktadır. Bunların dışında; Bahailik ve Yezidilik İran'da var olmasına rağmen yasadışı sayılmaktadırlar.

İran nüfusunu dinle olan ilişkileri açısından basit bir şekilde sınıflandıracak olursak; din devleti isteyenler(muhafazakârlar) ve istemeyenler(laikler ve reformcular) olarak ikiye ayırabiliriz. İran İslam Cumhuriyeti, dincilerin elinde olduğu için ve diğer gruplara örgütlenme hakkı verilmediğinden bu grupların işlevini bilmek şimdilik mümkün değildir.

İran nüfusunun %99'u İslami inançlara sahiptir. Nüfusun geriye kalan kısmı Bahaî, Hıristiyan, Hindu, Zerdüsti, Musevi, Yezidi inançlarına sahiptirler. Fakat bu dinler yasalarca tanınmamıştır.

İran'daki İslami gruplar(nüfusun %99'luk kısmı) ikiye ayrılır: Şii(Şii nüfusunun %95'lik kısmını oluşturuyor) ve Sünni(Nüfusun %5'lik kısmını oluşturuyor)¹⁴ Şii inancına sahip olmayan her Müslüman Sünni olarak isimlendirilir.

¹² CIA, The World Factbook 2001 Iran, <https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2006/index.html> (23 Ocak 2001)

¹³ Yılmaz, s.207

Şiiliğin ve Sünniliğin açılımına ve çıkış noktasına kısaca değinecek olursak; aslında bu konu hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Bazı üstatlar, Hz. Muhammed zamanında doğduğunu ve Hz. Ali'nin üstünlüğünü kabul ederek onun tarafını tutanlar olarak belirtirken, bazıları da Hz. Muhammed'in vefatından sonra kimin halife olacağı belirlemek amacıyla siyasi bir hareket olarak ortaya çıktığını savunmaktadırlar. Geleneğe göre her halife, hayattayken kendisinden sonra yerini alacak halefi belirler. Şiilere göre, Hz. Muhammed bu halefi Hz. Ali olarak belirlemiştir. Ve soyundan 11 halife daha gelmiştir. Ancak Sünnilere göre de, Hz. Muhammed ve Kur'an böyle bir halife belirmemiş halife'nin nasıl seçileceğini topluma bırakmıştır.

Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e taraf olduğunu söyleyen gruplar, ilerleyen dönemlerde birçok gruba ayrılmışlardır. Fakat bunlardan en çok bilineni İmamiye; yani Oniki İmam olmuştur.¹⁵ 12 İmamın sözleri ve davranışları peygamberlerinkiler kadar değerlidir. Allah tarafından vahiyler alırlar ve günah işlemezler. Şiiliğe göre İmam(halifeler)'e uymak Allahın emridir. 12. ve en son İmam olan Muhammed El-Mehdi şu anda gayptadır ve bilinmeyen bir tarihte "Mehdi" olarak dünyaya gelerek adaleti sağlayacak ve dünyayı kötülüklerden kurtaracaktır. İmam ve Mehdi'nin yeryüzündeki vekili Şii Ulema'sı yani "Ayetullah"tır. Bu unvana sahip kişinin sözleri, Allah'ın ayeti kadar güvenilirdir.

Şiilikte din adamalarının çok büyük bir etki alanı vardır. Bu nedenle tarih boyunca İran devletlerinde din ve devlet adamları hep karşı karşıya gelmiştir. Bunun en önemli örneği; Rıza Şah'ın yazılı hukuk sistemini kabul ederek, molların hem önemli gelir kaynaklarının kaybedilmesine neden olmuş, hem de İslam Hukuku'nu yönetme hakları ellerinden alınmıştı.¹⁶ Bu durum İran İslam Devleti'nde din ve devlet işlerinin tek elden yönetilmesiyle çözüme ulaşmıştır. Ve böylelikle devlet adamları, siyaseti ve dini birleştirip, Ayetullahlığın an halkın üzerindeki etkisini arttırarak, bu durumu kendi lehlerine kullanmakta ve yaptıklarına kolaylıkla dayanak oluşturmaktadır.

¹⁴ Rafael Blaga, **İran Halkları El Kitabı**, 1.Baskı, s.38-40

¹⁵ Ethem Ruhi Fırlalı, **Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran'da Din-Siyaset İlişkisi**; Avrasya Dosyası, 2007; Cilt:13; Sayı:3; s.192-193

¹⁶ Roy Mottahedeh, **Peygamberin Hırkası-İran'da Din ve Politika, Bilgi ve Güç**, 1. Baskı, Ağustos 2003-İstanbul; Çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s:214

1.1.3.c İran’da Konuşulan Diller

İran coğrafyası üzerinde bugün 100’e yakın dil konuşulmaktadır. Fakat bu durum İran yönetimi tarafından kabul edilmemekte ve Müslüman olan her halk İranlı olarak kabul edildiği gibi, halk içersinde konuşulan her dil İrani dil olarak kabul edilmektedir.¹⁷

İran’da konuşulan dilleri oransal olarak belirtecek olursak, İran ve İran lehçeleri %58, Türk lehçeleri %26, Kürtçe %9, Lor %2, Balochi %1, Arapça %1, Türkçe %1, diğer dil lehçeleri %2’dir.¹⁸

İran İslam Cumhuriyeti’nin yasal dili Farsçadır. Hint-Avrupa dil ailesine ait Hint bölümüne ait, yaklaşık 3000 yıllık bir geçmişi olan bir dildir. Geçirdiği bu tarihi süreçte bir takım değişikliklere uğramış olduğu kabul edilmektedir; bu süre zarfında Farsçanın lehçe ve sesleri farklı özelliklere sahip olmuş ve bu şivelerden konuşan hangi padişah başa geçtiyse o şive, dönemin resmi dili ilan edilmiştir.¹⁹

İran’da devrimden sonra kurulan İran İslam Cumhuriyeti’nin anayasasınının 15. maddesinin içeriği şu şekildedir: “İran’ın resmi ve ortak dili ile yazısı Farsçadır. Bütün belgeler ve yazışmalar, resmi metinler ve ders kitapları bu dil ve yazıyla olmalıdır. Yerel dillerin okullarda kullanımı, Farsçanın yanında serbesttir.”

1.1.3.d İran Nüfusunun Oluşturduğu Etnik Bölgeler

İran diye adlanan coğrafyanın en iyi şekilde incelenebilmesi için, bölgeyi etnik bölgelere ayırmak çok yararlı olacaktır. Bugünkü İran coğrafyası 11 etnik bölgeden oluşmaktadır:

1-Farsların bölgesi

2-Azerbaycan Türklerin bölgesi

¹⁷ Blaga, s.6

¹⁸ CIA, The World Factbook 2001 Iran, <https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2001/index.html>, (23 Ocak 2001)

¹⁹ Nimet Yıldırım, İran Dilleri, http://www.turkleronline.com/diger/persler/iran_dilleri/irandilleri_1.htm (6 Ocak 2008)

3-Lorların bölgesi

4.Leklerin bölgesi

5-Kürtlerin bölgesi

6-Larların bölgesi

7.Belüçların bölgesi

8-Türkmen Türklerin bölgesi

9-Gilan bölgesi

10-Mazenderan bölgesi

11-Arabistan bölgesi²⁰

Her etnik bölge homojen bir halka sahiptir ve kendine özgü siyasal, kültürel, ekonomik yapısı, özellikleri vardır.

Aşağıda İran'ın bölgesel haritası belirtilmiştir:

²⁰ <http://www.tebrizinsesi.com/02042005-38.html>

Harita 2: İran'ın Etnik Bölge Haritası

Kaynak: www.mapsofworld.com/images/middle-east-map.jpg

İran M.Ö. 559 yılında Akameniş Devleti'nin kurulmasından 1925 yılında Azeri Kaçar Devleti'nin yıkılmasına kadar eyalet sistemi ile yönetilmiştir. Pehlevi Hanedanlığı başa geldikten sonra bu sisteme son verilmiş ve tek elden yönetim başlamış, ülke idari taksimat denilen illere bir diğer ifadeyle ostanlara bölünmüştür. Yalnız bu bölüşüm, vilayetlerin içinde bulunduğu halkın kendi özelliklerini

yansıtmamaktadır. Örneğin; Türkîlerle Samilerin bulunduğu etnik bölgeyi tek bir ostana bağlamışlardır.²¹ Bunun asıl nedeni de, ülke birliğini sağlamak olarak düşünüyorum.

1.1.3.e İran İdari Yapısı

İran'da idari yapı eyalet sistemine göre belirlenmiştir. Ülkede toplam 30 vilayet bulunmaktadır. Bunlar; Tahran, Kum, Merkezi, Kazvineti, Gilan, Erdebil, Zencan, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Kürdistan, Hemedan, Kermaşah, İlam, Lorestan, Huzistan, Çarmahal ve Bahtiyari, Kohkiluye ve Buyer Ahmed, Bu-şehr, Fars, Hürmüzgan, Sistan ve Belucistan, Kerman, Yezd, İsfahan, Semnan, Mazenderan, Gülistan, Kuzey Horasan, Razavi Horasan, Güney Horasan.

Bu illerden Tahran şehri, İran İslam Cumhuriyeti'nin başkenti ve en kalabalık şehridir. Bunların dışında İran'ın sosyal ve kültürel hayatına yön veren en modern şehridir.²²

1.1.4 İran Halk Kültürü

İran kültürü, karma bir halka sahip olması nedeniyle çok çeşitliliğe sahiptir. Sasaniler Devri ve İslam Devrimi olmak üzere iki dönem yaşamıştır. Her iki dönemde, özellikle batı kültüründe çok büyük etkiler yaratmıştır. Rönesans döneminde Avrupa'nın Endülüsler aracılığıyla İslam kültürüyle tanışması buna örnek olarak gösterilebilir.

İran, İslamiyet'in de etkisiyle şairler ve ozanlar memleketi olmuştur. Bu şair ve ozanlara örnek olarak; Farabi, İbn-i Sina, Mevlana, Firdevsi, Ömer Hayyam şahsiyetler örnek verilebilir. Bu kişiler sadece İslam dünyasında değil, tüm dünyada tanınmış şair ve ozanlardır.

İran musikisine değinecek olursak, ülke genelinde farklılık göstermesine rağmen genel olarak icra edilmekte ve daha çok klasik İran Musikisi uygulanmaktadır.

²¹ Blaga, s.16

²² National Portal Of Statistics, http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci_en, (7 Ocak 2008)

İran klasik musikisinde tar, kemençe gibi İran'ın kendisine özgü olmayan çalgı aletleri ve Ud, Kanun gibi kendilerine has karma bir enstrümanlar da kullanılarak karma bir sanat yaratmışlardır.

İran'ın diğer bir güzel sanat dalı ise; hat sanatıdır. Farsça ve Arapça harfler kullanılarak, yazının göze hitap edecek şekilde işlendiği hat sanatında, Kuran'daki ayetler veya önemli İslam düşünürlerinin sözleri işlenmektedir.

İran'da uygulanan resim ve heykel sanatından daha fazla gelişen diğer bir sanat dalı da geleneksel İran mimarisidir. İran mimarisi İslam öncesi döneme kadar uzanır. Bu dönemlerde inşa edilen Taht Cemşid, Kuruş Kabri, Tak-ı Kesr gibi yapıtlar hala daha varlığını korumakta ve devam ettirmektedir. Ülkenin birçok yerinde İran zevkini, sanat ve kültür anlayışlarının yansıtan öğelerden bahsedecek olursak; Zencan yakınlarındaki Sultaniye Kümbeti, İsfahan'daki Şeyh Lütfullah ve İmam Camileri, Yezd Merkez Camii ve UNESCO tarafından İsfahan şehriyle birlikte İnsanlık Mirası olarak ilan edilen bütün bir Yezd şehri örnek gösterilebilir. Bu mimari yapıtları farklı kılan en belirgin özellik ise; tevhit anlayışının halkın her türlü sosyal, kültürel, sanatsal hatta ekonomik ve siyasal hayatında da etkili olmasından ve bu etkinin şehir planlamasıyla birleşmesinden kaynaklanmaktadır.

İran'da sinemaya değinecek olursak; ilk sinema 1900'lerin ortalarında çekilmiştir. Pehlevi rejimiyle birlikte, sinemadaki modernizasyon hayatlara mecburi bir şekilde yansıtılmıştır. Bu duruma bir örnek verecek olursak, *Lor Kızı* adlı modern bir filmin 1936 yılında İran'da gösterime girmesiyle aynı sene kadınların çarşaf giymesi yasaklanmıştır.²³ Pehlevi rejiminden sonra, 1983 yılında "Farabi Sinema Kurumu"nun kurulması, sinema kültürünün İran'da ilerlemesine yardımcı olmuştur. Ayrıca genç sinemacıların desteklenmesi amaçlı, "Sinema Evi" ve sinema örgütleri kurulması sağlanmıştır.

İran kanallarına değinecek olursak; ülkede 5 uluslararası, 3 ulusal ve hemen hemen her eyalette bir TV kanalı yayın yapmaktadır. Radyo ve Televizyon, Rehberlik

²³ Hamid Dabaşı, **İran Sineması**, 1. Baskı, İstanbul, Yön Matbaacılık, Kasım 2004, s.1-11

makamına bağılı olup Yasama, Yürütme ve Yargı organlarına bağılı olmakta ve devamlı denetleme halindedir.²⁴

Bu kontrole alakalı dünyada geniş yankı bulan olay; 2006 yılı Ocak ayında yaşanan, İran asıllı CNN muhabiri olan Christian Amanpour'un İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın basın toplantısında söylediğı sözler olan “Nükleer enerji hakkımızdır” yerine “Nükleer Silah hakkımızdır” şeklinde yanlış tercüme edilmesinden ve dünya basınında bu şekilde duyurulmasından kaynaklanan, uluslararası kanalın ülkedeki yayınına yasak getirilmesidir ve İran Kültür Bakanlığı'ndan bir yetkilinin yaptığı bir açıklamada CNN muhabirlerinin bile ülkeye giremeyecekleri belirtilmiştir. Fakat daha sonradan CNN televizyonunun aralarında CNN International, CNNUSA ve CNN. com'un bulunduğu bütün kanallarından özür dilediğı, ayrıca İran hükümetinin yanı sıra İran'ın BM nezdindeki büyükelçisinden de özür dilediğı belirtildikten sonra Cumhurbaşkanı Ahmedinejad tarafından affedilerek tekrardan yayınına başlamıştır.²⁵

Resim 1: İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad

²⁴ <http://www.irankulturevi.com/> (1 Aralık 2007)

²⁵ BBCTURKISH.com, **İran'daki CNN Krizi Çözüldü**, 17 Ocak 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/01/060117_iran_cnn.shtml, (7 Ocak 2008)

1.1.5 İran'ın Siyasi Yapısı

İran'ın resmi adı anayasasında; İran İslam Cumhuriyeti olarak belirtilmiştir. Anayasası devrimle beraber 1979 yılının Kasım ayında yapılan referandumla kabul edilmiş ve 1989 yılında değişikliklere gidilmiştir ve cumhurbaşkanına da önemli yetkiler verilmiştir.²⁶

İran'ın siyasi yapısı; Velayet-i Fakih sisteminden oluşmaktadır; devlet mekanizması tamamıyla bu sistem temeline oturtulmuştur. Velayet-i Fakih sistemi; 1960 yıllarında Humeyni tarafından ortaya çıkartılmış ve Şii inançlarına dayalı imamet sisteminin devamı olarak oluşturulmuş bir sistemdir.²⁷ İmamet inancına göre; İslamiyet'te Peygamberlerden sonra, dini saf ve temiz bir şekilde ilerleyen zamanlara aktarılmasını sağlayacak olan kişiyi Allah'ın emri ile peygamber tarafından vasi olarak belirlenmiştir ve bu imamlar da Ehl-i Beyt'ten oluşmaktadır. Şia inancına göre bu vasiler; Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerdir. Fakat Hz. Ali'nin hilafetten uzaklaştırılması ve inanişe göre Ehl-i Beyt'in soyundan gelenlerin imam olarak seçilmemesi, Şia'yı ortaya çıkarmıştır; 12 İmam Allah tarafından seçilmiştir, ilki Hz. Ali'dir, sonuncusu ise; şu anda gaiptedir ve ortaya çıktığında İslam düzenini tüm dünyada oluşturacaktır.²⁸

Humeyni'nin ortaya attığı Velayet-i Fakih sisteminde; İslam hukukuna göre, Müslümanları yönetmek tamamıyla imamların sorumluluğu ve görevindedir. İslam hükümetleri de, imamların onayı ile meşrutiyet kazanmaktadır. Yani imamları yönetilmediği ülkelerdeki hükümetler meşru değildir. İşte Humeyni'nin ortaya attığı kuram burada kendini göstermektedir; gaipteki imam, kendisi ortaya çıkana kadar hükümetlerin kurulması, İslam düzeninin devamının sağlanması ve İslam toplumların yönetilmesi görevini din bilginlerine vermiştir ve buna Velayet-i Fakih sistemi denilmiştir. Devrimden sonra da bu sistem anayasanın temelini oluşturmuştur.²⁹

²⁶ Palacıoğlu, Akgün, s.19

²⁷ Arif Keskin, **İran Nasıl Yönetiliyor?**, 28 Haziran 2007, TÜRKSAM; <http://turksam.net/tr/yazdir1310.html>, (7 Ocak 2008)

²⁸ Feyz Kaşani, *Ehl-i Beyt Mektebinde İmamet İnancı*; <http://www.al-shia.com/html/tur/> (17 Ocak 2008)

²⁹ Arif Keskin, **İran Nasıl Yönetiliyor?** a.g.e.; <http://turksam.net/tr/yazdir1310.html> (7 Ocak 2008)

İran'daki siyasi sistemi inceleyecek olursak; en yüksek makam Rehberlik Makamı'dır. Bu makam, koyulan kanunların veya yasaların veya atanacak kişilerin İslam'a uygunluğunu kontrol eder. Yasama, yürütme ve yargı yetkisi bu birimin elindedir. Din eğitiminin en yüksek mevkisi olan Ayetullah unvanını alan kişilerden seçilmeye çalışılır. Yukarıda belirtilen Velayet-i Fakih sisteminin anayasaya yudurulmuş şekli olarak belirtilebilir. Rehberin seçilmesi, halk tarafından seçilen ve Danışma Meclisi adı verilen kişiler tarafından gerçekleşir.³⁰ Rehber; diğer bir adıyla Dini Lider, her ne kadar Danışma Meclisi tarafından seçilse de; uygulamada kimseye hesap vermek zorunda değildir. Bu da İran'da uygulanan sistemin karmaşıklığını ve İslam Teokrasisi ile demokrasinin bir arada uygulanışını gözler önüne sermektedir.³¹

- Yasama Yetkisi; Görev süresi 4 yıl olan ve halkın oyu ile seçilen İslami Şura Meclisi'nde toplanmıştır. 209 kişiden oluşur ve bu kişilerin Rehber tarafından onaylanması gerekir. Ayrıca bu meclis tarafından koyulan kanunların ve hükümlerin anayasaya ve şeriata uygunluğunu kontrol eden Anayasa Muhafızlar Konseyi bulunmaktadır. Meclisle konsey arasındaki uyum ve uzlaşmayı sağlayan ayrıca bir de Uzlaştırma Konseyi bulunmaktadır.

- Yürütme Yetkisi; Bu yetki anayasada iki birimde toplanmıştır: Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlar Kurulu ile Ordu ve Devrim Muhafızları.³²

Cumhurbaşkanlığı; 4 yıllık görev süresi bulunmaktadır ve maksimum iki dönem görev yapabilir. Anayasada Dini Lider'den sonra gelen en üst düzey yetkilidir. Fakat uygulama alanında hazırladığı reformları veya kanunları şeriata uygunluğunu kontrol eden Anayasa Muhafızlar Konseyi'nden ve Rehber'den geçirmek durumundadır.

Bakanlar Kurulu; Cumhurbaşkanı tarafından seçilir ve Meclis tarafından onaylanmaktadır. Kültür ve sosyal meselelerden sorumludurlar, bu nedenle anayasadan bir sapma olmaması için Muhafazakârlarca yakından izlenmektedir.³³

³⁰ Palacıoğlu, Akgün, s.19

³¹ BBCTURKISH.com, **İran'da Sistemin Temel Unsurları**, 24 Haziran 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040219_iran_sistem.shtml, (21 Ocak 2008)

³² Palacıoğlu, Akgün, s.19

- Yargı Yetkisi; Kanunların ve kararların denetiminden sorumludurlar.

Anayasa Muhafızlar Konseyi; Bütün kanunların ve kararların denetiminden sorumludur. 12 kişiden oluşur, 6'sı Dini Lider tarafından, 6'sı Meclis tarafından seçilmektedir.³⁴

1.1.6 İran'ın Ekonomik Yapısı

İran, dünyanın en büyük petrol üreticileri arasında ilk sıralarda yer almaktadır.³⁵ Ekonomisinin neredeyse tamamına yakını petrole dayanmakta olduğu için petrol fiyatlarında oluşacak olan en ufak bir değişiklik, ülke ekonomisini oldukça etkilemektedir. Bunun yanında kırsal alanlarda tarım üretimi de bulunmaktadır. Ekonomi devletin elinde olup, özel ticaret faaliyetleri çok kısıtlıdır.³⁶ 2000'li yıllar itibariyle ekonominin serbestleşmesine yönelik çeşitli adımlar atılmış ve özelleştirme ve devlet teşvikiyle yabancı yatırım faaliyetleri artmaya başlamıştır. Bunların yanında nükleer faaliyetleri nedeniyle BM tarafından ekonomik yaptırımları devam etmektedir.³⁷

Şah döneminde İran ekonomisi burjuvazi kesim tarafından yönetilmekte ve ekonominin gidişatı daha çok özel kesimin yönlendirmesine bağlıydı. Fakat devrimden sonra İran'da, sanayi ve ticaret kuruluşlarının hemen hemen hepsi kamusallaştırılmış olup, finans sektöründe ise devlet hâkimiyeti kurulmuş ve tüm ekonomik sektörlerde karar alıcı pozisyonu almıştır. Petrol dışında üretmiş olduğu ürünleri istediği oranda satamamasındaki en büyük engel ise; nükleer çalışmaları nedeniyle uygulanan Amerikan ticari ambargosu olarak belirtilebilir.³⁸

³³ BBCTURKISH.COM; İran'da Sistemin Temel Unsurları; http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040219_iran_sistem.shtml; (7 Aralık 2007)

³⁴ Palacioğlu, Akgün, s.19

³⁵ Ömer Faruk Görçün, Mustafa Kemal Altay, **İran'ın Ekonomik Yapısının İlişkilere Etkileri**, 03.08.2007-<http://www.tasam.org/index.php?altid=1838&syf=2>, (7 Aralık 2007)

³⁶ <http://www.ihracatdunyasi.com/guncel6.html> (4 Nisan 2008)

³⁷ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **İran Ülke Bülteni**, Mart 2008; http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_BultenDetay.aspx?bDetId=100&IKID=10; (4 Nisan 2008)

³⁸ Yavuz Cankara, **Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Politikası**; 1. Basım, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Mart 2005, s.64

IMF, 2004 yılında İran ekonomisinin petrol fiyatlarıyla ne kadar alakalı olduğunu belirlemek için, 1960–2002 yılı arasını kapsayan, yapmış olduğu araştırmayı sunmuş ve bu araştırmayı yaparken İran ekonomisini 3 dönemde incelemiştir:

Birinci dönem; 1941 yılında Rıza Şah Pehlevi'nin İngiltere ve ABD'nin gerçekleştirdiği darbe ile başa gelmesidir. Bu dönemde tamamıyla Batı'dan destek alınmış ve Batı'nın petrol üzerindeki çıkarları korunmuştur. Özellikle 1960 yılından sonra, İran ekonomisinde hızlı reel büyüme yaşandı ama büyüme adaletli bir şekilde halkın geneline yansımada. Özellikle birinci ve ikinci petrol krizinde, petrol fiyatlarının iyice yükseldiği dönemde, İran Şah'ı bu bir nevi fazlalık geliri, silahlanmayla harcamış ve Ortadoğu'nun büyük gücü haline gelmeye çalışmıştır.

İkinci dönem olan 1977-1988 arası dönemde ise; devrimden sonraki Humeyni yönetiminin aşırı devletçi politikaları ve 1980 yılında başlayıp 8 yıl süren ve İran ekonomisine çok büyük tahribatlar getiren Irak Savaşı yer almaktadır. Özellikle devlet tekelindeki politikaları nedeniyle uğradığı dışlanma, petrol fiyatlarının oldukça düşmesine neden olmuş. Bu da tabii ki, en önemli gelir kaynağı azaldığından, ekonominin gerilemesine neden olmuştur. Bu dönemde Molla yönetimi, vermiş olduğu sözleri yerine getiremese de halkın desteğini almaya devam etmiştir.

1989–2002 yılları arasını kapsayan üçüncü ve son dönemde ise; Humeyni'nin reform hareketleri gündemdir. Bu dönemde reel büyüme %2,4'ten %4,7'ye düzeyine yükselmiş, ancak düşük petrol fiyatları ve ABD ve Batı karşıtlığı nedeniyle devam eden ekonomik ambargolar 1993–1994 yıllarında durgunluk geri gelmiştir. Rafsancani diğer İran politikacılarına nazaran Batı'ya karşı daha ılımlı bir lider olduğundan, bu durumu da bir nevi fırsat bilerek Batı'yla münasebeti arttırmış ve bu yönde politikalar uygulamaya başlamıştır, ayrıca borçlanmadan kaçınılmaya çalışılmıştır. Rafsancani'nin son dönemlerinde ekonomi toparlanmaya başlamış ama bu durum kendinden sonra gelen Hatemi'ye mal edilmiştir.³⁹ 2000–2003 yılları arasında toparlanma başlıyor ve reformlarla beraber uygulanan akılcı politikalar İran ekonomisinin biraz da olsa nefes almasını sağlamıştır. Yabancı sermayenin biraz daha ülke içinde rahat bırakılması, finans sektörünün liberalleşmesi bunların yanında artan petrol fiyatları, ülkenin

³⁹ Görçün, Altay, s.2

ferahlamasını sağlamış durumdadır. Fakat bu sefer nükleer kriz nedeniyle İran'a uygulanan yaptırımlar, ihtiyaçların normal yollar dışında elde edilmeye çalışılmasını sağlamış, bu da ister istemez harcamaların artmasına neden olmuştur. Özellikle ülkenin nükleer çalışmalar için yapmış olduğu harcamalar neredeyse bütçenin 1/3'nü kapsamaktadır.

2005 yılında Ahmedinejad işbaşına geldiğinde olaylar biraz daha netleşmiştir. ABD karşıtı olan Ahmedinejad, işbaşına geldiğinde sunmuş olduğu hükümet bütçesi, miktar bakımından en büyük hükümet bütçesi olarak belirtilmektedir. Ahmedinejad tarafından petrol gelirini halkın önüne sunmak olarak yorumlanan bu durum, evlenecek kişilere maddi yardımdan gençlere iş teminine kadar birçok konuya fon ayrılmış durumda. Ayrıca Rusya ile işbirliğine daha yakın gözükmekte ve ticareti de buna göre geliştirmekte ve planlamaktadır.⁴⁰

İran'da ticarete değinecek olursak; bu konuda birçok sınırlamalar ve bürokrasi durumu söz konusudur. Bu durum ülkeye yapılacak yatırımları geciktirmekte, bu da ülkeye gelecek paranın gecikmesini hatta uzun süren bürokrasiler nedeniyle engellenmesini sağlamaktadır.⁴¹

Ticarette ihraç ettiği ürünlerde; birinci sırada petrol yer almakta ve böylelikle ülkenin en önemli geçim kaynağını oluşturmaktadır. Bunun dışında doğalgaz, el dokuması, halı, ipek halı, değerli taşlar, havyar, kimyon, balık, bazı sanayi ürünleri ve sanayi de kullanılan otlar olarak belirtilebilir. İthal edilen ürünleri ise; savunma araçları, elektronik aletler, mekanik araçlar ve ulaşım araçları, ilaç, çimento, yapı malzemeleri ve gıda maddeleridir. Dış ticareti daha çok Almanya, Uzakdoğu ülkeleri, Japonya, İngiltere, İtalya, Fransa, Birleşik Arap Emirlikleri ile yapmaktadır.⁴²

İran'ın ithalat ve ihracat oranları yıllar itibariyle aşağıda belirtilmiştir.

⁴⁰ Deniz Gökçe, **İran Ekonomisi**, 15-16-17 Nisan 2007, Akşam Gazetesi

⁴¹ Görçün, Altay, s.2

⁴² Osman Önder, **Siyasal Yapısı, A.B.D, Türkiye ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri Kapsamında İran**, Yeditepe Üniversitesi; Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-2005, s.4

Tablo:1 Yıllar İtibariyle İran'ın İthalat ve İhracat Oranları

(Milyar \$)	2002	2003	2004	2005	2006
İHRACAT	28,02	33,9	43,8	60	62,9
Petrol ve Doğal Gaz İhracatı	22,9	27,3	36,8	50,8	50,3
Diğer Ürünlerin İhracatı	5,3	6,6	7,5	9,2	12,4
İTHALAT	22,2	26,1	38,2	40,9	45,6

Kaynak: http://www.deik.org.tr/Lists/Bulten/Attachments/100/Iran%20ulke%20bulteni-mart2008_TR.pdf

İran'ın ekonomik durumunu tablo haline gösterecek olursak;

Tablo:2 Yıllar İtibariyle İran'ın Ekonomik Durumu

TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
GSYİH (Milyar \$)	116.4	129.3	156.8	189.3	222.8	255.7
GSYİH Artış Oranı (%)	7.5	7,1	5,1	4,7	5,8	5,4
Enflasyon oranı (tüketici fiyatları) (%)	14,3	16,5	14,7	13,4	11,6	17
Nüfus (Milyon)	67,6	68	68,7	69,4	70,3	70,9
İhracat (fob) (Milyon \$)	28,237	33,391	43,852	64,366	75,537	81,311
İthalat (fob) (Milyon \$)	22,036	29,561	38,199	43,085	49,292	53,728
Dış Ödemeler Dengesi (Milyon \$)	3.885	816	1.442	14.037	16.657	18.999
Döviz Rezervleri(altın hariç) (Milyar \$)	21,4	24,4	32,7	45,2	58,2	64,2
Toplam Dış Borç (Milyar \$)	9,2	13,9	20,3	21,2	20,1	20,6

Döviz Kuru (ortalama) (Riyal: \$)	7.958	8.194	8.614	8.964	9.171	9.407
-----------------------------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

Kaynak: Economic Intelligence Unit (EIU), Subat 2008, Country Report

1.1.6.a İran'da Ekonomik Büyüme

İran'da kalkınma planları uygulanmakta ve buna göre devlet strateji ve ekonomileri belirlenmeye çalışılmaktadır. OPEC'in 2005 yılında İran için koymuş olduğu yıllık 4.037 milyon varil petrol üretimine rağmen, kamu harcamalarındaki yüksek artış nedeniyle 2005 yılında %6,1 olmuş; ama bu büyüme 2006 yılında %5,5 şeklinde gerilemiştir. Üretimdeki düşüş nedeniyle büyüme 2008 yılında daha da düşmesi beklenmektedir.⁴³

1.1.6.b İran'da Enflasyon

İran'daki enflasyonun ithal edilen ürünler nedeniyle arttığı söylenebilir. İthal ürünlerin dövizle elde edilmesi, fiyat artışını sağlamakta ve bu da ülkede enflasyona neden olmaktadır. Devlet bunu engellemek amaçlı 2002 yılında ithalatçılar uygulanan kurla ülke içinde uygulanan kuru birleştirmiş ve tek bir değer yaratmıştır. Böylelikle enflasyonun düşmesi beklenmiş; ama artan petrol fiyatları ülke harcamalarını da arttırmış ve bu da enflasyona neden olmuştur. Bu etki 2004 yılında azalmaya başlamış ve enflasyon %14,7'den %11,6'ya kadar iki yıl içinde gerilemiştir.

2007 yılında ise; temel mal ve hizmetlerin fiyatı artmış ve ithalat pahalılaşmıştır. İran Merkez Bankası'nın verilerine göre; İran'daki Kasım 2007 enflasyon oranı %19,1 olarak gerçekleşmiştir.⁴⁴

⁴³ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İran Ülke Bülteni, Mart 2008; http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_BultenDetay.aspx?bDetId=100&IKID=10; (4 Nisan 2008)

⁴⁴ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İran Ülke Bülteni, Mart 2008; http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_BultenDetay.aspx?bDetId=100&IKID=10; (4 Nisan 2008)

1.1.6.c İran'da Döviz Kuru

İran Cumhuriyeti'nin para birimi Riyal'dir. 2002 yılında yapılan düzenlemeler sayesinde ithalat ve ihracatta tek döviz kuru uygulamasına gidilmesi, serbest piyasayla resmi piyasa arasındaki farklılıkların ortadan kalkmasını sağlamış ve 1Riyal=9,227Dolar olarak belirlenmiştir.⁴⁵

Bunların dışında Merkez Bankası, petrol dışındaki ürünlerin de ihracını desteklemek amacıyla Riyal'in Dolar karşısındaki değerinin aşamalı olarak azalmasına izin vermiştir.

2006 yılındaki Riyal'in Dolar karşısındaki değerine bakacak olursak; 1Dolar=9,170 IR'dir. Bunların dışında İran, ithalatın %40'nı Euro üzerinden yapmakta bu da enflasyonist bir etki yaratmaktadır.

İran'da ekonomi, 5 yıllık hazırlanan kalkınma planlarıyla belirlenmektedir. Ekonomik yatırımlar da dahil olmak üzere, ülkenin hedef ve yatırımları bu planlarda yer alır. En son hazırlama IV. Kalkınma Planı'nda ana hedef; 2010 yılın kadar enflasyonda tek haneli rakamlara geçmek ve yerli yatırımları teşvik olarak belirlenmiştir.⁴⁶

1.1.6.d İran'daki Ekonomik Sektörler

- *Tarım ve Hayvancılık:* 23,6 milyon hektar ekilebilir toprak alanıyla dünyanın dünyanın 3. büyük ekilebilir alanına sahiptir. Fakat bu alanları %50-%60'lık kısmı düzenli sulanmamaktadır. Yetiştirdiği en önemli tarımsal ürünler; şekerpancarı, arpa, pirinç, şamfıstığı, keten tohumu, şekerkamışı ve çaydır.

- *Sanayi:* Sahip olduğu 11 petrokimya tesisi sayesinde, Basra Körfezi'nin %13'lük petrokimya üretimini sağlamaktadır.

⁴⁵ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İran Ülke Bülteni, Mart 2008; http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_BultenDetay.aspx?bDetId=100&IKID=10; (4 Nisan 2008)

⁴⁶ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İran Ülke Bülteni, Mart 2008; http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_BultenDetay.aspx?bDetId=100&IKID=10; (4 Nisan 2008)

- *Otomotiv ve Yan Sanayi:* Bu sektör, dış rekabet karşısında yüksek vergi oranları ve kotalarla korunmaktadır. Fakat son dönemlerde teknoloji transferini sağlamak amacıyla yabancı şirketlerle ortaklıklara gidilmiştir.
- *Gıda Sanayi:* Bugünkü gıda sanayinde her ne kadar üretim ve ürün geliştirme düşük seviyede olsa da, İran bu dönemde iç talebi karşılayabilecek noktaya gelmiştir.
- *Madencilik:* İran en az petrol rezervleri kadar maden yataklarıyla da zengin bir ülkedir. Dünyanın en büyük çinko rezervi ve ikinci en büyük bakır rezervine sahiptir. Ayrıca önemli oranlarda demir, kömür ve altın rezervleri bulunmaktadır.
- *Petrol:* İran dünya petrol rezervlerinin %10'luk kısmını elinde bulundurmaktadır. İhracatın yarısını Asya pazarına, geriye kalanı da Afrika ve Avrupa'ya yapmaktadır.
- *Doğalgaz:* İran'ın yaklaşık 27 trilyon m³ doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Bu da dünyada ikinci büyük doğalgaz rezervi sahibi olduğunu göstermektedir.⁴⁷

Tablo 3: Yıllar İtibariyle İran'ın Ham Petrol Üretimi, Gaz ve Rafine Ürünleri

Ham Petrol Üretimi, Gaz ve Rafine Ürünler	2001	2002	2003	2004	2005
Ham Petrol (günde bin varil)	3,572	3,248	3,248	3,834.2	4,091.5
İhracat (günde bin varil)	2,184.6	2,093.6	2,396.3	2,684.1	2,394.5
Rafine Ürünlerin Toplamı (günde bin varil)	1,436	1,440.5	1,344.7	1,437.4	1,439.8
Gaz (milyon metre küp)					
Pazarlanan Üretim	66.000	75.000	81.500	89.663	94,550
İhracat	358	670	3,413	3,56	4,735
Petrol Rezervleri(milyon varil)	99,08	130,69	133,25	132,46	136,270
Gaz Rezervleri (milyar m3)	26,6	26,69	27,57	27,500	27,580

Kaynak: http://www.deik.org.tr/Lists/Bulten/Attachments/100/Iran%20ulke%20bulteni-mart2008_TR.pdf

⁴⁷ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **İran Ülke Bülteni**, Mart 2008; http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_BultenDetay.aspx?bDetId=100&IKID=10; (4 Nisan 2008)

1.1.7 İran Askeri Gücü

İran'da askeri güç hakkında bilgi verecek olursak, İran'da Nizam Ordusu ve Devrim Muhafızları olmak üzere iki ordu bulunmaktadır. Her iki ordunun da Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri bulunmaktadır. Ayrıca Besic denilen ve gönüllülerden oluşan bir gruptan da bahsedilebilir.⁴⁸ Seferberlik anlamına gelen Besic, devrimden sonra halkı özellikle de gençleri devrimin hizmetine sokmak amaçlı yaratılmış bir örgüttür.⁴⁹

Kara Kuvvetleri yaklaşık 350.000 kişi civarındadır. Çok sayıda Çin ve Sovyet yapımı tankları bulunmaktadır. Bunların sayısı net olarak bilinmemekle beraber yaklaşık 1400 adet olduğu düşünülmektedir. Ek olarak da, ilk kez 1994 yılında fotoğraflarını yayınladığı yerli yapımı tankıyla, silah sanayinde kendi teknolojilerini de kullanmaya başladığını resmen açıklamıştır.⁵⁰ Kara Kuvvetleri, 4 Tank Tümeni, 4 Kolordu, 6 piyade tümeni, 2 komando tugayı, 1 hava indirme tugayı ve çok sayıda küçük birliklerden oluşmaktadır. Her birlik kendisinden beklenen görevin özelliğine göre yapılandırılmış ve bu göreve uygun teçhizatlarla donatılmışlardır. Deniz Kuvvetleri'nde ise; 18.000 kişi görev yapmakta, ayrıca 3 denizaltı, 2 korvet, 10 devriye gemisi, 7 mayın dökme gemisi, 44 sahil güvenlik gemisi ve 9 amfibik birliği bulunmaktadır.⁵¹ Hava Kuvvetleri'nin de mevcudu 50.000, savaş uçağı da 300'dür.⁵²

1.1.8 İran'ın Petrol Rezervi ve Stratejileri

Dünya üzerinde 132,5 milyar varil ile dünya rezervlerinin %11,4'lük payına sahip olan İran, Ortadoğu'da Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük petrol rezervine sahip ülkedir. Günlük üretimi 4,2 milyon varil olup, bunun 2,7 milyon varilini Çin, Japonya, Güney Kore, Tayvan ve birçok Avrupa ülkesine ihraç etmektedir.⁵³

⁴⁸Yavuz Cankara, **Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Politikası**, s.71

⁴⁹ Farhad Khosrokhavar, Olivier Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, Metis Yayınları, 1. Baskı, Eylül 2000, İstanbul, s.146

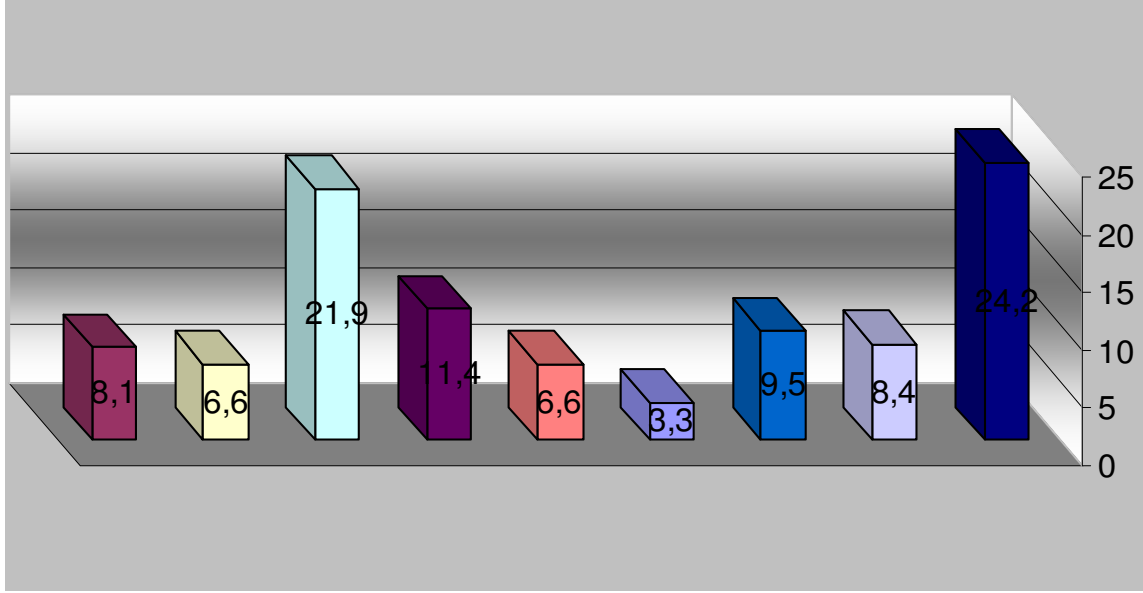
⁵⁰ Muammer Köse, **İran ve Nükleer Gücü**, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Gebze 2004, s. 3

⁵¹ Yaşar Onay, **Tahran üstünde Kara Uçaklar**, Jeopolitik Stratejik Dergisi, Mart 2006, Sayı:26, s.37

⁵² Yavuz Cankara, **Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Politikası**; IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 1. Baskı; Mart 2005, s.73

⁵³ Joseph Kechichian, **Succession in Saudia Arabia**; London, Palgrave 2001; Page:140-151

Tablo:4 Dünyadaki Ham Petrol Rezervlerinin Ükelere Göre Dağılımı(%)

BAE	Venezüela	Suudi Arabistan
İran	Rusya	Kazakistan
Irak	Kuveyt	Diğer

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy – June 2007

Tablo 5: Yıllar İtibariyle ABD, Çin Rusya ve Almanya'nın Ham Petrol Tüketimi (Milyon Ton)

Ülkeler	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ABD	896.1	897.4	912.3	937.6	951.4	938.8
Çin	232.2	246.9	266.4	308.6	327.8	349.8
Rusya	122.3	123.5	124.7	128.5	123.3	128.5
Almanya	131.6	127.4	125.1	123.6	122.4	123.5

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy – June 2007

Tablo:6 Ham Petrol Üretiminde Dünyadaki Beş Büyük Ülke (Milyon Ton)

Ülkeler	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Suudi Arabistan	442.9	427.3	487.9	505.9	526,8	514,6
Rusya Federasyonu	348.1	379.6	421.4	458.7	470	480,5
ABD	349.2	346.9	338.4	329.8	313,3	311,8
Iran	184.4	168.6	197.9	202.6	207,3	209,8
Çin	164.8	166.9	169.6	174.5	180,8	183,7

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy – June 2007

İhracatının toplam % 80-90'lık kısmı, bütçe gelirlerinin %40-50'lik kısmı ham petrol ihraç gelirlerinden elde edilmektedir. 2010 yılına kadar da günlük petrol üretimini 5 milyon varile yükseltmeyi hedeflemekle beraber, %15 seviyesindeki yıllık enflasyon ve %14 seviyesindeki işsizlik oranı, ülkenin en büyük sorunlarını oluşturmaktadır. Bu sorunların çözümünde en büyük etkenin; ABD ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlar ve uyguladığı yaptırımlar olduğu bir gerçektir. Yaşamış olduğu bu sorunlar nedeniyle de yabancı petrol şirketleri için cazip olmadığını farkında olan İran, bu durumun düzeltilmesi ve üretim alt yapısını yenilmek istemesi nedeniyle bir Japon firmasıyla 2004 yılı Şubat ayında, Azedegan bölgesindeki petrol bölgesinin geliştirilmesiyle alakalı ve Rusya ve Çin'deki bazı petrol firmalarıyla anlaşma imzalanmıştır.

1.1.8.a İran'ın Petrol Tarihçesi

İran'da ilk defa 1901 yılında petrol bölgesi tesbit edilmiş, fakat Mescid-i Süleyman'ın keşfi ile petrol olduğu anlaşılmıştır. Petrol araştırmaları ise; Angola-

persian adlı firma tarafından yapılmıştır. Daha sonradan başka firmalarla bu araştırmalar devam etmiştir.⁵⁴

İran'ın petrol bölgelerini 4 bölgeye ayırabiliriz:

- Qum Petrol Bölgesi
- Kermanşah Petrol Bölgesi
- Güney İran Petrol Bölgesi
- Hazar Denizi Petrol Bölgesi⁵⁵

“İran bölgede; Hazar ve Orta Asya petrolünü körfeze taşımak ve bölgeyle her türlü alanda yakın ilişkiler kurmak istemektedir. Yapılacak olan veya var olan petrol ve gaz boru hatlarındaki ücretlerden yararlanmak ve böylelikle petrol ve gaz geçişi ile başta Rusya ve Çin olmak üzere bölge ülkeleri ile ticareti geliştirmek izlemektedir. Bu politikaların sonucunda da Orta Asya'nın İran'ın imalat ürünleri için önemli bir Pazar haline gelebilmesini amaç edindiği öngörülmektedir.”⁵⁶ Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi, İran şu anda bulunduğu stratejik konumunun farkında ve bunu kullanarak hem Orta Asya ve Ortadoğu petrollerinin diğer ülkelere geçişinin sağlandığı yol olarak vazife görmek istiyor. Böylelikle diğer ülkelerle olan ilişkilerini geliştirmek ve alt yapısını düzenlediği petrol kaynakları için de pazar bulmak amacını taşımaktadır.

⁵⁴ Zati Ternek, Fikret Kurtman, Mehmet F. Akkuş, **İran Petrol Bölgelerinde Yapılan Tetkikler**, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Ankara, s. 59

http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/34833147b97bb6a_ek.pdf?dergi=T%C3%9CRK%C4%B0YE%20JEOLOJ%C4%B0%20B%C3%9CLTEN%C4%B0, (9 Haziran 2008)

⁵⁵ Ternek, Kurtman, Akkuş, s. 63

⁵⁶ Alkin, Atman, s.84

1.2 İRAN'IN SİYASİ TARİHİNİN GELİŞİM SÜRECİ

İran tarihi gözardı edilmeyecek kadar önemli ve büyük bir yere sahiptir. 3000 yıllık tarih boyunca, İran toprakları, birçok egemenliğe ev sahipliği yapmıştır.

Tarihte İranlılara ait ilk veriler M.Ö. IX. Yüzyıla ait Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu kaynaklara göre Med adı verilen, Hint-Avrupa kavimlerinden olan topluluk Ortadoğu'daki Urumiye Gölü'nün güneydoğusuna göç etmişlerdir. Gölün batı kısmında Persler bulunmaktadır.⁵⁷ Persler, Medlerle birleşerek imparatorluk kurmuş olup ilerleyen dönemlerde ise; Medler, II. Kyros tarafından yok edilip M.Ö. 550 yılında yerine Pers İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. Persler dönemine kadar İran topraklarında yaşayan medeniyete Medler adı verilmiştir; fakat Pers İmparatorluğu kurulup ülke isminin Persten İran'a değiştirilmesine kadar İran coğrafyasında yaşayan tüm hanedanlıklara verilen ortak isim olarak "Persler" kullanılmıştır.⁵⁸

Pers İmparatorluklarından biri Ahameniler'e bağlı olan I. Darius⁵⁹, doğuda Hindistan sınırlarına kadar imparatorluğu genişletmiş, daha sonra İskitlere seferler düzenlemiş ve başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın ardından batıya yönelmiş ve Trakya, Makedonya ve Ege'yi ele geçirmiştir. Bunun üzerine Spartalılar I.Darius'a ve oğlu Kserkes'e karşı Salamis Deniz Savaşı'nı yapmışlar ve çok büyük bir zarara uğratıp, Yunan topraklarından çekilmelerini sağlamışlardır.⁶⁰ En son olarak da Büyük İskender M.Ö. 330 yılında bu imparatorluğa son verilmiştir.

Bölge böylece Selevkoslar tarafından yönetilmeye başlanmış olup, M.Ö. 250 yılı itibariyle de Partlar bölgede söz sahibi olmuşlar ve M.S. 224 yılına kadar bölgeyi aralıklarla yönetmişlerdir. Arşaklı Hanedanı tarafından idare edilen Partlar, Medler ve Akamenidlerden sonra İran'daki üçüncü yerel hanedanlıktır.⁶¹

⁵⁷ Yılmaz Karadeniz, **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı**, Bakış Yayınları, 1. Baskı, Şubat 2006, İstanbul, s.15

⁵⁸ Temel Britannica, **Medler ve Persler**, 1. Baskı, 12. Cilt, Aralık-1992, İstanbul, Hurriyet Ofset, Ana Yayıncılık, s.122

⁵⁹ Karadeniz, s.16

⁶⁰ Meydan Larousse, **Salamis Deniz Savaşı**, 10. Cilt, Meydan Yayınevi, Çağaloğlu-1981, s.874

⁶¹ Büyük Larousse, **Partlar**, 1. Baskı, 12. Cilt, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul, s.9203

Arşaklı Hanedanı İmparatorunun I. Ardeşir tarafından M.S. 226 yılından kurulmuş ve İslamiyetteki Halifelik dönemine kadar devam etmiştir (M.S. 651).⁶²

Sasani dönemi, İran tarihinin en önemli ve etkili dönemlerinden biridir ve İran'daki yerel dördüncü hanedanlıktır. Müslümanlar tarafından fethedilip bölge İslamlaştırılana kadar, Pers döneminin en önemli başarılarında etkili olmuşlar ve kültürleriyle Batı Avrupa'dan Çin'e kadar birçok ülkenin etkilenmesini sağlamışlardır. Ayrıca toprakları, İran tarihinde hiç olmadığı kadar genişleyerek Perslerin altın çağını yaşamalarını sağlamışlardır. Lakin İslamiyet'in yayılmasından sonraki İslami akınlara dayanamamış ve 15 yıl gibi kısa bir süre de, 651 yılında bu büyük imparatorluk dağılmıştır.⁶³

İslami akımlardan sonra, Müslüman Arap İslam Devleti bu bölgeye egemen olmuş ve kendi içinde hanedanlık kavgaları başlamıştır. Bu sefer de Müslümanların çekişmelerine sahne olan İran coğrafyası, önceki Pers devletlerinin etkilerini bu ülkeye de yansıtmıştır.

Müslüman Arap İslam Devleti'nde, İran bölgesi ele geçirildiğinde Dört Halife Dönemi yaşanmakta olup, Halife Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra 656 yılında başa geçen Hz. Ali'nin halifeliğini tanımayan ve onu Hz. Osman'ın öldürülmesinden sorumlu tutan Muaviye, kendisine taraf olanlarla beraber ayaklanmıştır. Müslümanların kendi içinde bölünmeye başladığı bu dönemde Muaviye ile Hz. Ali arasında Siffin Savaşı başlamış ve yenilmek üzere olan Muaviye, rivayetlere göre, Ali'nin askerlerini durdurup hakemlere başvurulmasını önermiştir. Ve yine rivayetlere göre hakemleri ikna ederek kendinin halife ilan edilmesini sağlamıştır. Ali bunu kabul etmeyince yeniden çatışmalar başlamış; ama bir sonuca bağlanmadan Hz Ali öldürülünce Muaviye kendini halife ilan etmiştir.⁶⁴ Böylelikle şu anda pek çok yerde etkisi görülen Şii inancı başlamış oldu. Hz. Ali'nin haklı olduğuna ve onun yolunda ilerlenmesini isteyenler Şiiler ve onların inancı olan Şiilik, etkisini günümüzde ülkemizde de devam ettirmektedir.

⁶² Büyük Larousse, **Sasani İmparatorluğu**, 1. Baskı, 20. Cilt, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul, s.10215

⁶³ Büyük Larousse, **Sasani İmparatorluğu**, 1. Baskı, 20. Cilt, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul, s.10215

⁶⁴ Ali Aktan, **İslam Tarihi**, 1. Baskı, Kayseri, 2003, Erciyes Üniversitesi Yayınları, s.236-243

Emeviler dönemi olarak adlandırılan bu dönem, İran halkı tarafından benimsenememiş ve İran; ekonomik, siyasi, toplumsal ve dini etkenlerden ötürü Emevilere karşı bir muhalefet merkezi olmaya başlamıştır.⁶⁵

Emevi Hanedanlığı'nın uyguladığı politikalar, hemen her kesimin tepkisine neden olmuş ve 750 yılında çıkan bir ayaklanma sonucunda Emevi Hanedanlığı'na son verilerek, iktidara Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyuna geçmiş ve böylelikle Abbasiler Dönemi başlamış oldu. Emevi soyundan gelen Abdurrahman, İspanya'ya kaçarak buradan Endülüs Emevileri'ni kurmuştur.⁶⁶

Hz. Muhammed'in soyundan gelen Abbas Bin Muttalip 750 yılında Emevi yönetimine karşı ayaklanıp yönetimi ele geçirerek 1250 yılına kadar ülkeyi yönetmişlerdir. Yönetim, Divan adı verilen ve ülke yönetiminde çeşitli görevler üstlenen birimlere dayanmaktaydı. Dönem dönem çeşitli hanedanlıkların boyunduruğu altına girmeleriyle beraber, tamamen yıkılması 1258 yılında Moğollar'ın Bağdat'a girerek tüm hanedan soyunda gelenlerin öldürmesiyle ve halifeliğin kaldırılmasıyla Abbasiler devri böylelikle kapanmış oldu.⁶⁷

Batı Moğolları veya İran Moğolları olarak da anılan İlhanlılar İran, Irak, Anadolu ve Kafkasya'da egemenlik kurmuş bir Moğol hanedanıdır. Moğollar daha Cengiz'in sağlığında Harzşahlar' ortadan kaldırmak amacıyla İran'ı istila etmiş, daha sonra Moğol orduları Anadolu içlerine kadar ilerleyerek 1243'te Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklularını büyük bir yenilgiye uğratmışlardı; fakat bu geçici bir istial hareketiydi: 1251'de Moğol büyük bir hanı Möngeke bu sefer kardeşi Hulagu'yu Batı ve Ön Asya'yı Moğol egemenliğine sokmakla görevlendirdi. 1256'da İran'a gelen Hulagu, 1258'de de Bağdat'ı ele geçirerek Abbasi Devleti'ni ortadan kaldırdı. 1336 yılında ülke yıkılarak, topraklarının bir bölümünün üzerine Celayirliler Devleti kurulmuştur.⁶⁸

⁶⁵ Karadeniz, s.21

⁶⁶ Bernard Lewis, **ORTADOĞU**; Arkadaş Yayınları; 4. Baskı; Ankara, 2006, s.97

⁶⁷ Temel Britannica, **Abbasiler**, 1. Cilt, 1. Baskı, Aralık-1992, İstanbul, Hurriyet Ofset, Ana Yayıncılık, s.11-12-13

⁶⁸ Temel Britannica, **İlhanlılar**, 1. Baskı, 8. Cilt, Şubat-1993, İstanbul, Hurriyet Ofset, Ana Yayıncılık, s. 328-329

İran coğrafyası görüldüğü üzere Türk hâkimiyetine geçtikten sonra yaklaşık 250 yıl değişik Türk hâkimiyetlerin yönetiminde kalmıştır. Osmanlı hâkimiyeti Anadolu'da ilerlemeye devam ederken bu esnada Şii-Aleviler Türkmenler de kontrol altına alınmış fakat kontrol zorlaşmaya başlayınca Alevi Türkmen boylarını göçe zorlayarak yasa dışı ilan etmiştir. Bu esnada ortaya çıkan Şah İsmail, Alevileri kendi otoritesinde toplayarak 1501 yılında Akkoyunlular'dan Tebriz'i ele geçirmiş, bölgede bir otorite kurmaya çalışarak, Hz. Ali ve Fatma(Muhammed'in kızı)'nın soyundan geldiklerini iddia ederek Sasani İmparatorluğu'ndan hak iddia etmiştir. 1502 yılında da kendini İran Şahı ilan ettikten sonra resmen Safevi Devleti dönemi başlamış oldu.⁶⁹

Safevi Devleti'nin kuruluşunda bizzat Anadolu ve Suriyeli Türkmenlerin etkili oldukları belirtilmektedir. Ülke kurulduktan sonra, belirli bir dönem hem Osmanlı'dan kendilerini korumaya çalışmışlar hem de Akkoyunlular'dan kalanları yok etmeye çalışmışlardır. Azeri Türkmenlerden oluşan Safevi Devleti kendi içinde yer alan Farslarla da dönem dönem anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Şah İsmail bu iki etnik grubun; yani kendisini güce taşıyan İslamiyet'in kılıcı olarak kabul edilen Kızılbaş-Türkmenler öte yandan yüzyıllardır İran'ı yüzyıllardır yöneten ve bölge içerisinde bürokratik yerlerde olan gerçek İranlılar(Farslılar). Ülke içersinde bu iki etnik grup devamlı çekişmişlerdir.

Safeviler, Osmanlılar ve Özbeklilerle kendi varlıklarının mücadelesi yanında, Şii ideolojisini yaymaya çalışmışlardır. Anadolu'daki bazı Türkmen boyları bu düşünceye destek vermeye başlayınca, Osmanlı yönetimiyle karşı karşıya gelmek durumunda kalmışlardır. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'i yenilgiye uğratması, Türkmen boyları arasındaki Şah İsmail'in yenilmezlik düşüncesini bir anda temelinden sarsmış ve bu sefer de Türkmenler kendi aralarında ve bürokraside bulunan Farslılar arasında çekişmeler başlamıştır.⁷⁰

Şah İsmail devleti kurduktan sonra bu iki grubun kaynaşması için bazı düzenler oturtmaya çalışmış fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Mesela göçebe oldukları için savaşa daha yatkın olan ve Kızılbaşlardan oluşan ordunun başına Farslı vezir getirmiş;

⁶⁹ Richard Tapper, **Shahsevan in Safavid Persia**, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 37, No. 3, 1974, S. 324

⁷⁰ Karadeniz, s.33

ama savaş meydanında askerlerin itaatsizliği nedeniyle katledilmesine neden olmuştur. Veya başka bir Farşlı vezir de bizzat Kızılbaşlar tarafından katledilmiştir.

Safevi Devleti'nin çöküş dönemi, Şah Abbas'ın ölüm korkusu nedeniyle kendisinin yerine geçecek herkesi yok etmesiyle, Şah Abbas döneminden sonra başlamaktadır. Kendisinden sonra gelenler beceriksizlikleri ve kişisel çıkarlar sağlamaya çalıştıkları için, ülkeyle pek uğraşmamışlar ve ülkenin çöküşüne neden olmuşlardır. Özellikle Afganlar ve Beluçlar tarafından sınırlarda devamlı yağmalar başlamış ve durdurulamadığı için Şah Sultan Hüseyin, Doğu İran'daki Afgan boylarının mezheplerini değiştirmek amaçlı uyguladıkları baskılar uygulamaya başlamış, bunun üzerine de Afgan boyları ayaklanmaya başlamıştır. Bu ayaklanmalar durdurulamadığı için ülke şeklen 1922 yılında yıkılmış olarak kabul edilmektedir.⁷¹ Daha sonraları II. Tahmasb, Afşar boyundan Nadir Mirza ile yeniden Safevi Devleti diriltilmeye çalışmış; ama başarılı olunamamıştır. Nadir Şah'ın kendisini Afşar boylarının şahı ilan edip daha sonra öldürülmesi üzerine Zend Hanedanı yönetimi ele geçirmiş ve Safevi hanedanına mensup kişilerin öldürülmesiyle 1736 yılında fiili olarak son bulmuştur.

1736 yılından sonraki 10 yıl içerisinde ülke, hanedanlık kavgaları içinde yürütülmeye çalışılmış, bunların içersinden Kerim Han Zend galip çıkarak 1749'da İran tahtına geçmiş ve böylelikle Zend Hanedanlığı dönemi başlamış oldu. Yalnız bu durum fazla uzun sürmemiş ve 1779 yılında Kerim Han ölünce, yine karışıklık ve taht kavgaları ortaya çıkmış ve durumdan Kaçar Türkleri faydalanarak hâkimiyeti ele geçirmişlerdir.⁷²

1795 yılında Ağa Muhammed Han tarafından kurulan Kaçar Hanedanlığı'nın kuruluşu, Avrupa'nın Fransız İhtilali'nden sonra meydana gelen siyasi haritasının ve güçler dengesinin değiştiği döneme rast gelmektedir. Avrupa'daki ülkelerde meydana gelen özgürlük hareketlerinin bastırılmaya çalışılması ve bu ülkelerin birbirleriyle

⁷¹ Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, TTK, Ankara, 1992, s. 25

⁷² Karadeniz, s.37

savaşmaları, İran'da meydana gelen değişiklikleri takip edememelerine neden olmuştur.⁷³

Bu dönemde Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkiler kurulmuş, özellikle İngiltere, Rusya ve Fransa'nın İran üzerinde birbirlerine karşı olan çıkar çatışmaları, bu ülkelerin Kaçar Hanedanlığı üzerindeki iktisadi baskılarını arttırmıştır. 1 Ocak 1907'de Meclis-i Şura-yi Milli açılmış, Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen uygulanamaması, hanedanlığa karşı silahlı ayaklanmaları başlatmış ve Muhammed Ali Şah'ın yönetimi İngilizler ve Ruslar tarafından devrilmiş ve yerine oğlu Ahmet Şah geçirilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında tarafsızlığını ilan eden İran, İngilizler tarafından Rusya'ya yardım ulaştırmak ve Osmanlı'ya saldırı düzenlemek amaçlı ülke istila edilmiştir.⁷⁴

1923 yılında başta olan Ahmet Şah İngilizler tarafından, Kuzey İran'a Rusların girmesi nedeniyle Londra'ya götürülünce yerine Ali Rıza Han vekâlet etmiş ve 1925 yılında son derece kanlı bir darbeyle Kaçarlar Hanedanlığı'na son verip Pehlevi Hükümetini kurmuştur.⁷⁵

Kaçar Hanedanlığı'nın sonuna doğru İran'ı petrol için işgal eden İngiltere, bu ülkedeki çıkarlarını korumak amaçlı kendisine bağlı kalacak kişileri yönetime getirmeye çalışmış ve bu nedenle bu darbe Ali Rıza Han ile Seyid Ziyaeddi vasıtasıyla yapılmıştır. İran tarihçileri bu ihtilale "Büyük Balık İhtilali" adını vermişlerdir.⁷⁶

Rıza Şah Pehlevi başa geçtiğinde, Kaçar Hanedanlığı'ndaki başbakanlığı süresince başlattığı reformlarına devam etmiş; göçebelerin hepsini silahsızlandırmış ve bir bölümünü de yerleşik hayata zorlamıştır. Ayrıca yabancı devletlere verilen tek taraflı anlaşmalara dayanan ayrıcalıkları da kaldırmıştır. Bunların dışında kadınlara bazı haklar tanıyarak, çarşaflarını çıkarmalarını sağlanmış; yabancıların elinde bulunan banka ve ulaşım yolları millileştirilmiş ve ilk üniversiteyi kurulmuştur. İngiltere ve SSCB'yi birbirine karşı denge politikası izleyerek kullanmaya çalışmış; lakin II. Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı bu iki ülke birleşince, İran'ın Almanya ile ittifak

⁷³ Karadeniz, s.69

⁷⁴ Lewis, s.422

⁷⁵ Büyük Larousse, **Kaçar Hanedanlığı**, 12. Cilt İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul, s.6152

⁷⁶ Karadeniz, s.365

kurmasını engellemek amaçlı, İngiltere SSCB'ye savaş mühimmatı gönderebilme gerekçesiyle İran işgal edilmiştir. Rıza Şah Pehlevi, durumun düzeltilmesi ve ortalığın sakinleşmesi amaçlı yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi geçirerek tahtı bırakmıştır.⁷⁷

1941 yılında başa geçen Muhammed Rıza Pehlevi, bu ülkelerin topraklardan geri çekilmesi amaçlı anlaşma imzalamış, fakat bunun karşılığında kendisinden talep edilen Almanya'ya savaş açması ülkeyi bunalıma götürüyordu; nitekim 1943 yılında savaş başlamış oldu.⁷⁸

II. Dünya Savaşı sonunda Ortadoğu ülkeleri artık petrolün dünya üzerinde ne kadar önemli olduğunu anlamaya başlamışlar ve yabancı şirketlere verdikleri imtiyazları geri almaya çalışmışlardır. Bu konudaki ilk atılım Suudi Arabistan'dan gelmiş ve "Aramco" ile bir anlaşma imzalayarak ülkenin petrol karını %25'ten %50'ye çıkarmıştır. Daha sonra bu adımı Irak ve halk ayaklanmasına dayanamayan İran izlemiştir.

Bu dönemde hiçbir yönetici devlet başkanlığını kabul etmediği için, Şah Rıza Pehlevi ne kadar istemese de; Dr. Musaddık başkanlığa getirmek zorunda kalmıştır. İngiltere ve ABD yanlısı olan Muhammed Rıza Pehlevi'nin aksine Rus yanlısı olan Musaddık, başa gelir gelmez petrolü millileştirmiştir.⁷⁹

Kendi Şahlık otoritesini zedelediği için, Musaddık'ı başbakanlıktan uzaklaştırmaya çalışan Muhammed Rıza Pehlevi; başarılı olamayınca 1952'de zaten kontrolü de tamamen kaybettiği için Roma'ya kaçmıştır.⁸⁰ ABD'nin düzenlemiş olduğu Ajax Operasyonu ile Musaddık, yaratılan karşılıkla iktidardan uzaklaştırılarak, Şah'ın tekrardan eşiyile beraber ülkeye dönerek iktidara geçmesi sağlandı.⁸¹

⁷⁷ Büyük Larousse, **Pehlevi Hanedanlığı**, 1. Baskı, Cilt:19, Milliyet Gazetecilik, İnterpress Basın-Yayıncılık, İstanbul, s.9249

⁷⁸ Büyük Larousse, **Pehlevi Hanedanlığı**, 1. Baskı, Cilt:19, Milliyet Gazetecilik, İnterpress Basın-Yayıncılık, İstanbul, s.9249

⁷⁹ Prof. Dr. İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu, **İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi;1453-1989**, Ankara;1990-Set Ofset, s.288-289

⁸⁰ Kayabalı, Arslanoğlu, s.299

⁸¹ Büyük Larousse, **Pehlevi Hanedanlığı**, 1. Baskı, Cilt:19, Milliyet Gazetecilik, İnterpress Basın-Yayıncılık, İstanbul, s.9249

1969 yılında yapılan referandumla ve ABD desteğiyle “Beyaz Devrim” adını verdiği bir kalkınma programını uygulamaya koydu. Böylelikle, başta toprak reformu olmak üzere, ulaşım, sağlık gibi birçok alanda kırsal düzenlemelere gidilmeye çalışılmıştır.⁸²

1973 yılında yaşanan petrol kriziyle artan petrol fiyatları, halkın rahatının arttırması gerekirken; fakirle zengin arasındaki uçurum daha da açılmış olması, ayrıca halkın yapısına ters düşen Batı toplum değerlerini halka benimsetilmeye çalışılması, güvenlik neden gösterilerek yapılan aşırı savunma harcamaları, halkın daha çok yönetime katılmak istemesine rağmen, Şah’ın kendi elinde topladığı siyasal otorite ve bunun giderek halka batması ve tepkilerin çoğalması, muhalefetin yok edilmesi ve tek partili düzen, halktaki rejim beklentileri ülkedeki farklı seslerin kendilerini daha rahat göstermelerine neden olmuştur.⁸³ Sokaklardaki başlayan çatışmalar artık işin içinden çıkılamayacak bir hal alınca, Şah kendi hayatından kaygı duymaya başlamış ve 16 Ocak 1979’da ülkeyi terk etmiştir. Uzun yıllar sürgünde bulunan ve dışardan hükümete karşı devamlı şekilde provakasyonlarda bulunarak halkın desteğini toplayan ve şeriatı destekleyen Humeyni, bu karışıklıktan faydalanarak ülkeye dönerek Mehdi Bazargan’ı geçici hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Daha sonra da referanduma gidilerek halkın %99 oyuyla monarşi son bulmuş ve İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir.⁸⁴ Fakat bu rahatlık kısa sürmüş ve ülke kendini 1980 yılında 8 yıl sürecek olan İran-Irak Savaşı’nın içinde bulmuştur.

1975 yılında imzalanan Cezayir Anlaşması ile Irak ve İran, iyi komşuluk ilişkileri içersinde uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak Şatt-ül Arap’daki Thalweg hattını sınır olarak kabul ediyorlardı. Bunların yanında İran, Irak’taki Kürtlere destek vermeyeceğini ve Irak’ta Şah’ın muhaliflerinden desteğini geri çekeceğini taahhüt etmiş oluyordu.⁸⁵ Fakat İran’da oluşan ve devrimin yarattığı kargaşa ortamından yararlanarak hem Şatt-ül Arap’ın tamamına hakim olmak isteyen hem de Mısır’ın

⁸² Khosrokhavar, s.21

⁸³ Tayyar Arı, **İran, Irak ve ABD; Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**,- Alfa Yayınları-1. Baskı; Ocak 2004, s.332-336

⁸⁴ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.345-346

⁸⁵ Fahir Armaoğlu, **İran-Irak Savaşı**; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi <http://turksavasları.com/soguksavas/?sayfa=958230.988665.0.0.0.php> (16 Ocak 2008)

Ortadoğu'da yarattığı boşluğu doldurmak isteyen Irak silahlanmaya başladı. Ayrıca İran'daki Humeyni'nin Şii rejimi, kendi ülkesinde bulunan Şii'lerin ayaklanma emellerine yol gösterme ihtimali yüksekti; İran'daki devrim sonucunda başa gelen ve Şii akımını destekleyen bu yeni hükümet, Irak'ın milli birliğini sağlamada ve kendi ülkesindeki Şii'lerin ayaklanmasına örnek teşkil etme ihtimali yüksek olduğu için Irak'ın güvenliği açısından çok büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. En sonunda 1980 yılında da Irak İran'a baskın şeklinde girerek savaş başlamış oldu.⁸⁶

İki ülkenin de herhangi bir şey elde edemediği, hatta tam tersi çok büyük kayıplara mal olan bu savaş, BM aracılığıyla 1988 yılında Cenevre'de sona erdi.⁸⁷

Şu anda İran; 2005 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Mahmud Ahmedinejad önderliğinde ve ABD politikalarına tamamıyla uzak bir şekilde, şeriat düzeniyle yönetilmektedir.

İran'ın tarihi M.Ö. 6. yüzyıla dayanması ve devamlılığı diğer bütün Orta Asya ulus devletlerine nazaran daha fazla olmasına rağmen hala modern anlayışta bir ulus devlet değildir. Halkın % 90'ı, Şii Müslümanları oluştururken, aralarında hala birbirinden nispeten izole yaşayan etnik, ırksal ve dilsel gruplar bulunmakta ve ülkenin bütünlüğü nispeten engellemektedir.⁸⁸

⁸⁶ Tayyar AĞI, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.372-383

⁸⁷ Tayyar AĞI, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.388

⁸⁸ Don Peretz, **The Middle East Today**, 3rd Edition, Holt Rine&Winston; 1978, s.460

1.3 I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE İRAN

Avrupa Devletleri'nin resmen savaşa sürüklendiği 1914 yılında Ahmed Şah'ın başa geçmesi, ülkenin İngiltere ve Rusya tarafından işgal edildiği bir döneme rast gelmektedir. Dönemde, Rus ve İngiliz baskıları sonucunda ikinci kez kapatılan Meclis, 1914 yılında tekrardan açılmış; daha sonra patlak veren dünya savaşı ile de, Ahmed Şah tarafından mecliste savaşta tarafsız kalacaklarını belirtmiştir.

Meclisi oluşturan Demokrat Parti, Osmanlı'yla beraber Almanya'nın yanında savaşa girilmesi ve kazanılması durumunda ülkenin Rus ve İngiliz sömürgesinden kurtulabileceğini savunmaktaydılar. İlimliler ise, ülkenin çok güçsüz olduğunu ve tarafsızlığın ülkenin yararına olacağı düşüncesini ileri sürüyorlardı.⁸⁹

İngiltere, savaşı olabildiğince kendi sömürgelerinden uzak tutmaya çalışmaktaydı. Bu nedenle İran'ın kendi safhasında savaşa girip Almanya'ya karşı bir cephe oluşturması, Almanya'nın önüne koyulmuş bir set olarak düşünüyordu. Bu çıkarlara istinaden, 1907 yılında Rusya ile bir anlaşma imzalanmış ve Almanya'nın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu anlaşma ile İran'ın kuzeyi Rusya'ya, güneyi ise İngilizlere bırakılmış; ortada bulunan bölge ise "Tampon Bölge" ilan edilmiştir.⁹⁰

Almanlar ise; Osmanlı Devleti'yle birlikte İran'ı da kendi taraflarında savaşa katarak tüm İslam dünyasını İngiltere aleyhine çevirmek ve sömürgeleri olan Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanları ayaklandırarak İngiltere'yi zor duruma sokma amacını güdüyordu.⁹¹

İran her ne kadar tarafsız kalacağına dair açıklama yapsa da; ülkede İngiliz ve Rus işgalinden kaynaklanan İngiliz ve Rus düşmanlığı, Osmanlı milletiyle aynı dine mensup olmalarından kaynaklanan yakınlık nedeniyle ve savaşta Osmanlı'nın Almanların yanında yer alması, ayrıca Almanların cepheleri çoğaltarak üzerindeki yükü atmak istemesi nedeniyle İran'ın savaşta kendi yanında yer almasını istemesi ve ülkede İngiliz ve Rusların aleyhine halkın ayaklanmasını sağlayacak faaliyetlerde bulunmasını

⁸⁹ Karadeniz, s.314-320

⁹⁰ Kayabalı, Arslanoğlu, s.234

⁹¹ Karadeniz, s.319

öne sürerek Demokrat Partisi'nin ileri gelenleri Rusya ve İngiltere'ye karşı cephe açılmasını istemişlerdir.

Meclis üyelerinin bir kısmı, orduya bağlı bir kısım askeri birliklerle Kum kentine giderek "Milli Savunma Komitesi" kurmuşlar ve İngiliz ve Ruslara karşı cihat ilan etmişlerdir.⁹²

1915 yılında Alman ve Avusturyalı komutanlar yanlarına büyük miktarda para ve altın alarak İran'a gelerek, aşiretler arasında dağıtmışlar ve kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Fakat ilerleyen dönemlerde İngiliz tehdidine boyun eğen Şah, Abdülhüseyin Mirza'yı başbakan seçerek, Rus ve İngiliz himayesinde yeni hükümeti kurmuştur. 1916 yılında da ittifak imzalayarak; Rusya'nın İran'da 12000 kişilik bir asker bulundurmasına, İngiltere'nin de İran ve Hintli askerlerden oluşan 12000 kişilik bir polis birliği kurup bunların İngiliz komutanlarına bağlı olmalarına izin verilmiştir. Ayrıca Şah'a bu askerler için her ay düzenli bir ücret ödenecektir.⁹³

Hükümet kurulduktan sonra Rus birlikleri Kum kentine giderek "Milli Savunma Komitesi"ni dağıtmaya çalışmışlardır. Demokratlarla birlikte hareket eden ve Ilımlılardan oluşan bir grup, Kirmanşah'a giderek geçici bir hükümet kurarak, geçici hükümeti destekleyen Almanya'da aşiretlerden oluşan bir ordunun kurulmasına yardımcı olmuşlardır. Geçici hükümetle anlaşma imzalayan Almanya; İran'da Osmanlı askerleriyle birlikte İran askerlerinin de eğitilmesini sağlamıştır.⁹⁴

Fakat Geçici Hükümet'in ömrü uzun olmamış ve İngilizlere bağlı "Güney Polisi" tarafından dağıtılmıştır. Ayrıca İngilizlerin İran'daki güney petrollerine ve İran içişlerine şirketleri aracılığıyla müdahale etmesi ve bunun duyulması Avrupa'da geniş yankı bulmuş, bu durum üzerine İngiltere açıklama yapma gereği hissetmiş ve 1907 ile 1915'te yapılan anlaşmalarla Rusya ile İran'ı paylaştıklarını kabul etmiş; fakat bu durumun petrol şirketleriyle alakalı olduğunu ve ülkenin içişlerine karışma anlamında olmadığı şeklinde gerçeği yansıtmayan bir açıklama yapmıştır. Aynı şekilde çıkarlarını

⁹² Karadeniz, s.318

⁹³ Karadeniz, s.320

⁹⁴ Karadeniz, s.321

korumak için yine bölgedeki aşiretlere rüşvet vermeye devam etmiş, ek olarak da İran'a petrol şirketlerinin ödemesi gereken parayı ödemeyip savaş giderlerine saymıştır.⁹⁵

1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilali patlak verince, Rusya İran'dan çekilmiş ve İngiltere'nin hesapları alt üst olmuştur. Rusya 1918 tarihinde savaştan çekilmiş, İran'ın bağımsızlığını tanımış, İngiltere ile yapılan 1907 ve 1915 anlaşmalarını tanımadığını belirtmiştir.⁹⁶ Savaş, 1918 yılında sona ererek savaşa dahil olan ülkeler arasında karşılıklı anlaşmalar imzalanmıştır.

1.3.1 Sadabat Paktı

Irak, 1930 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, komşuları olan İran, Türkiye ve Afganistan ile yakınlaşarak sınır sorunlarını gidermek amaçlı çeşitli işbirliklerine girme kararı almıştır. Bu karara paralel olarak da, 4 Temmuz 1937 yılında Tahran'da İran-İrak sınır anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla İran'ın istediği şekilde ve devamlı sorun olan Şattularap'ta Thalweg çizgisi sınır kabul edilecektir. Ayrıca var olan Kürt sorunu ve ülke bağımsızlıklarını onaylamak amaçlı, 8 Temmuz 1937 yılında Sadabat Paktı kurulmuş, 25 Haziran 1938 yılında da yürürlüğe girmiştir. Bu paktın en önemli özelliği, bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması olmasıdır.⁹⁷

Paktın kuruluş nedenlerinden bir olan Kürt sorunuyla alakalı konunun içeriği, 7. madde de belirtilmiştir: *“Bağıtlı taraflardan her biri, kendi sınırları içinde diğer bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak veya politik rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir”*

⁹⁵ Karadeniz, s.323-324

⁹⁶ Karadeniz, s.327

⁹⁷ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**; 1. Cilt, İletişim Yayınları, 11. Baskı; 2005, İstanbul, s.367-368

Paktın imzalanmasından bir süre sonra II: Dünya Savaşı başlamıştır. Diğer maddeler hükümsüz kalsa da, 7. maddenin işlevselliğini sağlamaya çalışmışlardır. 1979 yılında devrimden sonra ise; İran paktan çekildiğini açıklamıştır.⁹⁸

⁹⁸ Safa Hüseyin, **Irak, Her Daim rekabet Nedeni**, USAK Stratejik Gündem, <http://www.stratejigundem.com/haber.php?id=5397>, (05 Ağustos 2008)

1.4 II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE İRAN

Rıza Şah Pehlevi, ülke çapında ve ülkenin kendi kültürüne uymayan reformları uygulatmaya başladığı dönemde; dünya yeni bir kargaşaya sürükleniyor ve II. Dünya Harbi'nin tarafları oluşturulmaya başlanıyordu. Savaşın nedenleri incelenecek olduğunda, II. Dünya Savaşı; 1919 yılında, I. Dünya Savaşı sonunda Versailles Anlaşması'nın ve düzenlemelerin çözemediği karmaşadan doğmuştur. Özellikle savaşın mağlup taraflarına yüklenen ağır bedeller, ortalığın yavaş yavaş tekrardan bulanmasını sağlamıştır. Ayrıca savaştan sonra ortaya çıkan 'Dünya Buhranı', ABD'nin dünya siyasetinden çekilip kendi iç sorunlarına yönelmesi ve 'Yalnızlık Politikası'nı uygulaması, Japonların kendi iç savaşları ve toprak ve hammadde sıkıntısı nedeniyle yayılmacı bir politika izlemeye başlayıp Çin'e saldırması, Almanya'yı yöneten Hitler'in 'Hayat Sahası' politikasıyla Alman halkı refahı için yayılmacı politika izlemesi ve katliamları II. Dünya Savaşı'nın başlangıç nedenleri olarak belirtilebilir.⁹⁹

Şah, dünyanın bu kargaşasından faydalanmaya çalışarak, İngiltere ve SSCB'yi birbirine karşı kullanmaya çalışmış; fakat başarılı olamamıştır. 1941 yılında SSCB ve İngiltere, Almanya'nın kendilerine çok büyük bir sorun olarak karşılına çıkması üzerine, ittifak kurmaya karar vermişlerdir. İngiltere'den SSCB'ye İran üzerinden gönderilecek yardımı İran kabul etmeyince, kuzeyi SSCB, güneyi de İngiltere tarafından işgal edilmiş; Rıza Şah sürgüne gönderilerek, yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi geçmiştir. Ocak 1942'de işgalci devletlerle yapılan anlaşma gereğince savaş bittikten sonraki 6 ay içerisinde işgalci devletler ülkeyi boşaltacaklardır. Bu anlaşmaya İngiltere uyarken SSCB uluslararası ortamın gerginleşmesi ve Nisan 1946'da İran'ın kuzey petrol yataklarının işletimini SSCB'ye veren bir anlaşma sonucunda ülkeden çekilmiştir. Fakat İngiltere ve ülkedeki milliyetçilerin baskısıyla, ek olarak da ABD'nin 1947 Eylül'ünde ilan ettiği, petrol nedeniyle İran'ın uğrayacağı herhangi bir saldırıda İran'a müdahale edeceği sözüne güvenerek, anlaşma mecliste imzalanmamıştır.¹⁰⁰

⁹⁹ Oran, s.400-404

¹⁰⁰ Oran, s.649

30 yıllık süreç zarfında ikinci kez işgal edilen İran, ilerleyen dönemler için yaşamış olduğu deneyimler nedeniyle, Avrupa ülkelerine karşı çok daha katı bir tutum izlemesine neden olacaktır.¹⁰¹

¹⁰¹ Mehmet Durmuş, **Şahtan Hatemi'ye İran Dış Politikası**, 8 Aralık 2005-
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=653> (22 Ocak 2008)

II. BÖLÜM

İRAN'IN ŞAH REJİMİ ve ABD İTTİFAKININ SOĞUK SAVAŞ SÜRECİNDEKİ KONUMU

2.1 MUSADDIK REJİMİ ve DEVRİLMESİ

Musaddık Dönemi, İran için ABD ve Batı yanlısı politikalardan sıyrılıp, SSCB'ye yönelme dönemi olarak kabul edilebilir. Buradaki çıkarları önemli olan ABD ise, bu durumun fazla uzun sürmesine izin vermediği ve hiçbir zaman da vermeyeceği Musaddık'ın devrilmesiyle görülmüştür.

2.1.1 Dr. Musaddık'ın Başbakan Seçilmesi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada petrole olan ilginin daha da artması nedeniyle; özellikle İngiltere'nin şirketleri aracılığıyla Ortadoğu'da yaptığı sömürgecilik faaliyetleri, tüm dünyanın gözlerini bu bölgeye çevirmesine ve pay alma istediği doğmasına neden olmuştur.

Savaştan sonra oluşan iki kutuplu dünyada SSCB'yi bir tehdit olarak algılayan İran, ABD ve Batıya doğru yakınlaşmaya başlamıştır. Özellikle ABD ile imzalanan "Amerikan Askeri Görev Birliği" sayesinde, 1946'da yapılan bir anlaşmayla SSCB'ye veren Kuzey İran'daki petrol yataklarını işletme hakkı, 1 yıl sonra yine İran Meclisi tarafından geçersiz kılınması sağlandı. Fakat ülkenin güney kısmındaki işletme faaliyetleri, İngilizler tarafından devam etmesi sağlandı.¹⁰²

İran halkının, yabancı devletlere tanınan ayrıcalıklar ve bu ayrıcalıklara istinaden yoksulluklarla boğuşması ve ekonomik dar; boğaz seslerini yükseltmelerine neden olmuş ve ayaklanmaların başlamasına neden olmuştur.¹⁰³ SSCB destekli Tudeh

¹⁰²Fatih ÖZBAY, *Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Düünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri*, Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı(Editörler), **Satranç Tahtasında İran**, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2007, Tasam Yayınları, s.161

¹⁰³Berna Gürkaş, *Türkiye-İran İlişkileri*, Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı(Editörler), **Satranç Tahtasında İran**, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2007, Tasam Yayınları, s.225

Partisi ve “Fedayan-i İslam Örgütü”nün daha da artan gösterileri; Musaddık’ın başa gelmesiyle etkisini göstermeye daha da göstermeye başlamıştır.

İran petrollerinin büyük bir kısmı; 1933 yılında imzalanan anlaşma gereği İngiliz Anglo-Iranian Oil Company adı verilen bir şirket tarafından işletilmekteydi ve şirketin elde ettiği karın ancak %16’lık kısmı İran’a gelir olarak kalıyordu. Bu durum karşısında İran Hükümeti, karın çok az olduğunu belirterek, karın artırılmasını talep etti. Buna istinaden Temmuz 1949 yılında, İran’ın karı %25’ten %50’ye çıkartıldı. Fakat bu miktar Musaddık tarafından az bulunarak, halkın da desteğiyle meclise petrolün millileştirilmesine yönelik bir tasarı sunulmuş ve yine Musaddık başkanlığındaki komisyon 15 Mart 1951’de “İran ulusunun mutluluk ve refahı için dünya barışının korunması amacıyla...tüm petrol arama, çıkarma ve üretme faaliyetlerinin hükümetçe yürütülmesini” öngören yasa kabul edilmiş oldu.¹⁰⁴

2.1.2 Ajax Operasyonu ve Şah’ın Tekrardan Tahtına Oturması

İran’ın ekonomik açıdan kayıplarının engellenmesi için yapılan bu durum, beraberinde yeni bir soruyu getirmiştir; “Petrol kime satılacak?” Avrupa ülkeleri İngiltere yanlısı bir politika izleyerek İran’ı boykot amaçlı petrolü satın almayı reddetmeleri üzerine geriye tek bir ülke kalıyordu; SSCB. Zaten amacı; bu bölgeyi İngiltere’nin etkisinden ve sömürgesinden temizleyip kendi varlığını yerleştirmek olmasından dolayı, bir nevi istediğini Musaddık sayesinde yaptırmış olmaktaydı. Kurgu gayet basit oldu; SSCB taraftarı olan Musaddık başa gelerek, İran’daki İngiliz etkisi azaltılıp, SSCB’ye yanlısı politikalar izlenerek, petrol devletleştirilmiş oldu.¹⁰⁵ Böylelikle Batı’dan kaybedilenler SSCB üzerinden geri kazanılmış olacaktı.

Petrolün devletleştirilmesi ile iyice gerilen İran-İngiliz ilişkileri; ABD tarafından İngiltere destekli açıklamalarla daha da bozulmuştur. En sonunda 1953 yılında düzenlenen ABD tarafından başlatılan, CIA destekli “Ajax Operasyonu” ile

¹⁰⁴ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, Alfa Yayınları, 2. Baskı, 2005, İstanbul, s. 248-249

¹⁰⁵ Kayabalı, Arslanoğlu, s,294

Musaddık devrilmiştir.¹⁰⁶ Bu sırada yurtdışına kaçan Şah; Musaddık'ın devrilmesiyle tekrardan ülkeye dönerek tahtına oturmuş "Beyaz Devrim" adını verdiği ABD destekli reformlarını ülkeye uygulamaya başlamıştır.¹⁰⁷

Bu reformlar sayesinde ülkenin ekonomi, sağlık, eğitim gibi birçok alanda kalkınmasını sağlayacak programlar belirlenip uygulanmaya başlandı. Fakat ilerleyen dönemlerde bu reformların da yeterli gelmediği, zenginle fakirin arasındaki uçurumun gittikçe arttığı, gereksiz ve çok fazla yapılan savunma harcamaları, reformların İslam karşıtı ve Batılılaşmayı öngördüğü savunularak halk arasında yeniden ayaklanmalar başladı ve 1979 yılında ülkede yeni bir devrim olarak İran İslam Cumhuriyeti kuruldu.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Aktüel Dünya, CIA, Musaddık'ı devirmesi için General Zahidi'ye 135 bin dolar verdi, <http://www.yeniaktuel.com.tr/dun104,53@2100.html>, (05 Ağustos 2008)

¹⁰⁷ Kayabalı, Arslaoğlu, s.289

¹⁰⁸ Tayyar Arı, Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya, s.332-336

2.2 ŞAH'IN BASRA KÖRFEZİNDEKİ MİSYONU, NÜKLEER SİLAH ARAYIŞI ve ABD'nin BU DURUMDAKİ ROLÜ

Musaddık'ın devrilmesinden sonra batı yanlısı politikalarına devam eden Şah, bölgedeki ABD ve İngiliz imtiyazlarını arttırmaya kaldığı yerden devam etmiştir. İran'ın 1955 yılında Bağdat Paktı'na üye olması ABD için, Ortadoğu'da kendi müttefikinin olması, bölgenin kontrolü ve çıkarı açısından önem arz etmektedir. Bu durumun perçinlenmesi amaçlı, İran'a karşılıksız askeri yardım yaparak Sovyet tehdidini yıkmaya çalışmıştır.¹⁰⁹

Dönemin ABD başkanı olan Eisenhower, Ortadoğu'daki Sovyet tehdidini yıkmak amaçlı 1954 yılında "Barış İçin Atom" programını başlatarak, kongreye kendi adını taşıyan "Eisenhower Doktrini"ni açıkladı. Bu doktrin sayesinde; Ortadoğu ülkelerine, Sovyet tehdidini yıkmak ve komünizmin bölgede yayılmasını engellemek amaçlı, kabul eden ülkelere ekonomik ve askeri yardımda bulunulacaktır.¹¹⁰

Her ne kadar Şah Pehlevi, 1956 yılında sınır anlaşmazlıklarını çözmek amaçlı SSCB'yi ziyaret ederek; SSCB karşıtı hiçbir gruplaşmaya girmeyeceğine dair söz verse de, Eisenhower Doktrini'ni kabul ederek 5 Mart 1959'da ABD ile askeri işbirliği anlaşmasını imzalayarak¹¹¹ SSCB ile iplerin iyice gerilmesini sağlamıştır. Böylelikle SSCB ve ABD'ye yönelik uygulamaya çalıştığı "Denge Politikası" başarısızlıkla sonuçlanmış oluyordu.¹¹²

Bu doktrin ile Ortadoğu'daki ülkelerin, komünizm karşısında Amerikan yardımıyla savunulması sağlanarak, İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle bıraktığı boşluğun doldurulması ve de SSCB'nin karşısına dikilmeyi sağlanmaya çalışılmaktaydı.

¹⁰⁹ Özbay, s.161

¹¹⁰ Ali L. Karaosmanoğlu, **Nükleer Stratejilerin İlk On Yılı**,
http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/51/1/20_ali_1_karaosmanoglu.pdf (05 Ağustos 2008)

¹¹¹ Özbay, s.162

¹¹² Mehmet Durmuş, **Şah Hatemi'ye İran Dış Politikası** -8 Aralık 2005-
<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=653> (22 Ocak 2008)

Doktrin bölgedeki ülkelerin ikiye bölmüş olup; Lübnan, Türkiye, Pakistan, Yunanistan, Irak ilk kabul eden ülkeler arasında yer almıştır. İlk tepki de Mısır'dan gelerek bu ülkeyi Suriye ve Ürdün takip etmiştir. ¹¹³

Dönemin SSCB politikasına değinecek olursak; Ortadoğu ülkelerini kendi yanına çekip Batı etkisini azaltmak olduğu için Irak'a yakınlaşmış; lakin Irak'ın petrol gelirleriyle beraber bağımsız hareket etmesinin artmasıyla; İran ile de ilişkilerini rayına oturtmaya çalışmasına neden olmuştur. İran'ın ise; SSCB'ye beslediği geleneksel güvensizliği çeşitli anlaşma veya karşılıklı ziyaretlerle yıkmaya çalışmış; ama pek başarılı olamamıştır.

İngiltere'nin 1971 yılında Basra Körfezi'nden çekilmesinden sonra İran, bölgedeki boşluğu doldurmak amaçlı hemen harekete geçmiştir. Asıl amacı; Ortadoğu hâkimiyeti olan Şah'ın, ABD desteğiyle bunu sağlamak için yapmış olduğu harcamalar önemli miktarlara ulaşmış, özellikle de 1965 yılında bu amaçla başlatmış olduğu "Askeri Modernizasyon Programı"nı daha da hızlandırarak, ülkenin Ortadoğu'daki askeri kuvvetler arasında ilk sırada yer almasını sağlamıştır. ABD'nin de; SSCB'nin Irak ve Afganistan'a yönelmesiyle bir domino etkisinden korkup Basra Körfezi'ndeki petrolü çıkartma ve taşıma işini güvenlik altına almak için Şah'ı bir nevi "polis" olarak görevlendirmesiyle, İran hem "Körfez Jandarmalığı"na soyunarak Batı yanlısı tutumuyla dünyadaki petrol mücadelesine hazırlanmış hem de Körfez ülkelerinin silahlanma faaliyetlerini düzenleme görevini ABD aracılığıyla üstlenmiş oluyordu.¹¹⁴ Aynı zamanda ABD'nin Ortadoğu'daki jandarması rolünü de üstlenen İran, silahlanma nedeni olarak da; Irak ve Körfez ülkelerini göstermiş, bu sefer de Ortadoğu'daki "Arap Milliyetçiliği" nedeniyle artan baskılarla karşı karşıya kalmıştır.¹¹⁵ Fakat petrol fiyatlarının artması, Şah'ın özellikle silahlanma konusundaki isteklerine ulaşmasında daha da kolaylık sağlamıştır.

¹¹³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s.503

¹¹⁴ Kayabalı, Arslanoğlu, s.304-318

¹¹⁵ Mesut Hakkın Çaşın; **İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları**, Avrasya Dosyası; Cilt:5, Sayı:3; Sonbahar,1999, s.285

2.2.1 Şah'ın Nükleer Teknoloji Arayışları

İran'ın ilk nükleer silah deneyimleri, ABD aracılığıyla "Barış İçin Atom" programıyla ve Eisenhower Doktrini desteğiyle 1953 yılında temelleri atılmış olduğunu daha önceden değinmiştik. Eisenhower, BM Genel Kurul'unda yaptığı konuşmasında, müttefik ülkelerde barışçıl amaçlarla yürütülen nükleer çalışmaları destekleyeceklerini belirtmiş, buna bağlı kalarak da, müttefik ülkelerde başlatılan ufak çapta nükleer araştırmalara destek sağlayarak, gerekli teknoloji ve alt yapıyı sağlamaya başlamıştır.

İran'da, 1957 yılında ABD desteği ile başlatılan nükleer program sayesinde, Tahran Üniversitesi'nde ilk nükleer araştırma tesisi açılarak, ABD'den alınan nükleer reaktörler çalıştırılmaya başlanmıştır.¹¹⁶

ABD, İran'daki nükleer çalışmaların, SSCB tehlikesiyle müttefiki olan İran'ı silahlandırıp bölge gücü haline getirmek ve kendi politikalarıyla çıkarlarını savunmak olduğunu hiçbir zaman açıklıkla dile getiremediği için olaya biraz daha stratejik yaklaşıp, İran'daki nükleer çalışmaların barış amaçlı olduğunu savunmuş ve desteklemiştir. İran da; ABD'den gelen desteğin devam edebilmesi ve yapmış olduğu nükleer çalışmaların barışçıl amaçlı olduğunu kanıtlamak amaçlı 1958 yılında UAEK'ya (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu) üye olmuş; 1970 yılında NPT'yi (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması) imzalamış; 1973 yılında da İran Atom Enerjisi Kurumu kurularak ardından nükleer güç sistemleri için görüşmelere başlanmıştır.¹¹⁷ 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile artan petrol fiyatlarıyla, ekonomik açıdan bu çalışmalarına rahatlıkla devam etmesini sağladı.

İran'ın bu çalışmalarına hız veren, Stanford Araştırma Enstitüsü'nün İran'ın 1990 yılına kadar 20.000 MW'lık elektrik enerjisine ihtiyaç duyacağıdır. Bu rapor üzerine çalışmalarına enerji ihtiyacı bahanesini de ekleyen İran, böylelikle nedenlerini sağlamlaştırmış oluyordu.¹¹⁸

¹¹⁶Özbay, s.162

¹¹⁷ Berna Gürkaş, **İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği**; 15.04.2005; <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>, (24 Ocak 2008)

¹¹⁸Özbay, s.162

Bu zamana kadar da(devrim dönemi hariç), yine aynı hızla nükleer çalışmalarına devam eden İran, ABD ile 1974'te, Almanya ile 1976'da ve Fransa ile 1977'de nükleer yakıt anlaşmaları imzalamıştır. 1975'de İspanya, Belçika, Fransa ve İtalya konsorsiyumundan oluşan Eurodif şirketinden %10'luk hisse alarak, bu şirketin nükleer teknolojisinden tam olarak faydalanma ve zenginleştirilmiş uranyum payı alacağına dair anlaşma sağlamış oluyordu.¹¹⁹ Yine 1974 yılında Almanya ile Buşehr'de 1200 MW'lık nükleer santral, Fransa ile de Benderabbas'ta 900MW'lık nükleer santraller kurulması için anlaşmalar yapılmıştır.

Şah Pehlevi, her ne kadar Batı yanlısı politika izlese de; denge politikasını uygulamaya çalışarak SSCB ile de ilişkilerini düzenlemeye çalışmıştır. 1960'lardan sonra ekonomik, ticari ve askeri anlamda başlayan ilişkiler sayesinde birçok anlaşmaya imza atılmış, 1966 yılında yapılan anlaşmalarla, Transİran Doğalgaz Boru Hattı, İsfahan Demir-Çelik Tesisleri, Arak'ta otomobil fabrikası inşa edilmiş, ayrıca askeri malzeme satışı da SSCB tarafından sağlanmıştır.

Şah Pehlevi, batı yanlısı politikalarıyla ve Batı'nın; özellikle ABD'nin; yardımı ve desteğiyle elde etmeye çalıştığı politik, ekonomik ve askeri üstünlük sayesinde, Ortadoğu üzerinde daha rahat hareket etmeye başlamış ve halk üzerine de "Batılılaşma" etkisini yansıtmaya çalışmıştır. Yansıtmaya çalıştığı bu etki, halkla bağdaşmaması ve muhafazakâr kesimin tepkisini arttırması, artan petrol fiyatlarıyla halk arasındaki zengin-fakir uçurumu daha da artması ve buna benzer birçok neden 1979 İran İslam Devrimi'ni hazırlamıştır.¹²⁰

Şah'ın nükleer teknoloji arama nedenlerine deyinecek olursak, sadece milli itibar kazanma değil, II. Dünya Savaşı'nda uğradığı istilanın etkisiyle egemenliğini elinde tutma çabası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Sovyetlerin Hürmüz Boğazı üzerindeki kontrolünü caydırmak, komünist rejim provokasyonlarını engellemek, Pakistan-Hindistan arasında oluşan güç dengesi problemi ve bu nedenle ortaya çıkan nükleer güç yayılımı nedeniyle Hint Denizi'nde ortaya çıkan güç bunalımı, Irak'ın

¹¹⁹Yavuz Cankara, **Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Enerji Politikası**, s.79

¹²⁰Özbay, s.163

oluşturduğu tehdit, İsrail'in sahip olduğu nükleer silah kapasitesi ve bu kapasitenin belirsizliğidir.¹²¹

¹²¹ Mesut Hakkı Caşın, **Indisible Uuro-Atlantic Nuclear Strategies and Preventing Rise of The Iran's Nuclear Ambitions Paradox**, The Global Studies Conference: Latin America, Asia, Africa, Middle East, 5 October 2006, s.13

III. BÖLÜM

İRAN DEVRİMİ, İRAN'IN DEĞİŞEN DIŞ POLİTİKASI, YENİ SİYASİ SİSTEMİN DİĞER ÜLKELERE İHRAÇ ÇALIŞMALARI ve İRAN'IN TEKRARDAN NÜKLEER TEKNOLOJİYE YÖNELMESİ

3.1 İRAN İSLAM DEVRİMİ

1979 yılında İran'ın Pehlevi Hanedanlığı'nın monarşik yönetiminden Ayetullah Humeyni yönetimindeki Şii merkezli İslam Cumhuriyeti'ne dönüşmesine İran İslam Devrimi adı verilmektedir. Yönetim biçimi; İslam hukukudur ve Şii mezhebinin inanç esaslarına dayanmaktadır.

3.1.1 İran İslam Devrimi'nin Nedenleri

İran İslam Devri'nin nedenlerini daha iyi anlayabilmek için ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenler olarak ayırmak daha sağlıklı olacaktır.

Ekonomik nedenleri arasında; 1973 yılında ortaya çıkan petrol krizi belirtilebilir. Petrol krizi nedeniyle artan petrol fiyatları, halkın ekonomik anlamda daha refah bir seviyeye gelmesini beklenirken, ilk başlarda bu refahlık seviyesi kendini hissettirirken ilerleyen safhalarda kontrolsüz yapılan yatırım ve harcamalar, elde edilen gelirlerin eşit dağılamamasını sağlamış ve bu nedenle de yoksul ile zengin arasındaki uçurumun artmasına neden olmuştur.¹²²

Yönetimin vaat ettiği ferahlık sağlanamadığından, halk arasında seslerin yükselmesini sağlamış ve bir hoşnutsuzluk durumu ortaya çıkmıştır. Ayrıca petrolden elde edilen gelirlerin yoğun bir şekilde silahlanmaya harcanması, toplumsal harcamalara ayrılan kaynağı kısıtlıyor ve bu da halka yansıyor. Bu durum yabancı şirketleri memnun ederek, ülkeye satış ve yatırım yapmak amaçlı birbirleriyle yarışmalarını

¹²² Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, s.332

sağlarken, halkı huzursuz etmeye başlamıştır. Çünkü ülkeye yapılan yatırımlar, istihdam açığını ortaya çıkarmış ve yabancı, özellikle Avrupalı birçok işçinin bu ülkeye akın etmesine neden olmuştur. Bu işçilerle beraber ülkeye akmaya başlayan Batı kültürü, halkın toplumsal anlamda rahatsızlıklarının artmasına neden olmuştur. Ülkede ortaya çıkan gece kulübü, restoranlar, eğlence merkezleri, yapılan festivaller halkta tepkilere neden olmaya başlamıştı. Şah'ın ülkeyi, modern ve laik bir devlet haline getirmeye çalışıyordu, fakat halkın yapısı buna uygun değildi.

Siyasal nedenlere değinecek olursak; yönetim gücünü monarşik yapı nedeniyle elinde bulunduran Şah, halkın yönetime katılma isteğini görmemezlikten gelerek, bu durumu bastırmaya çalışmıştır. Tek partili sisteme geçiş yapılarak, yasal olan Diriliş Partisi dışındaki partilerin faaliyetleri yasaklanmıştır.

Ayrıca ABD'nin desteğiyle bölgede sürdüğü "Körfez Jandarmalığı" nedeniyle aşırı silahlanması, Pehlevi Hanedanlığı'na karşı muhalefeti bastırmasına ve böylelikle hanedanlığın devamını sağlamakla beraber, ayrıca ABD'de İran'a diğer nedenler dışında silahlanmasına destek vererek, SSCB'nin oluşturacağı bir toplumsal ayaklanmaya karşı hazırlanmasını sağlamış oluyordu.¹²³

Kısacası; halkın fakirleşmesi, dengesiz ekonomik dağılım, halkın hazır olmadığı bir kültüre bir nevi zorla adaptasyonu ve bu durumun Humeyni tarafından din ön plana çıkartılarak Şah aleyhine kışkırtmalarda kullanılması, Şah'ın uyguladığı monarşi yönetimi, halkı mollaların saffına yöneltmiştir. Ve Humeyni, bu durumu muhalefeti devirmek amaçlı çok güzel bir şekilde kendi lehine kullanmıştır.¹²⁴

3.1.2 Devrimin Ortaya Çıkışı

Paris'te sürgünde olan Humeyni, Şah'ın Batı yanlısı politikalarını eleştirerek, halka devamlı ayaklanmaları gerektiği yönünde duyurularda bulunmaktaydı. Bu faaliyetleri nedeniyle hükümetin, 1978 yılında aşağılayıcı bir ifadeyle Humeyni

¹²³ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.332-337

¹²⁴ Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, 2. Baskı, Eylül 2004, İstanbul, IQ Yayıncılık, s.65

aleyhine açıklamada bulunması, Humeyni'yi kızdırmış ve halkın tepkisini göstermesini istemiş ve halka ayaklanmaları böylelikle başlamış oldu. Tebriz ve Kum'da birçok gösteriler olmuş ve birçok kişi bu gösterilerin bastırılması sırasında yaralanmıştır. Gösterilere neden olan kişiler, baskınlar sonucunda yakalanmış, bir kısmı da öldürülmüştür.

Bu dönemde Şah şiddetle bastıramadığı hareketleri liberalleşme hareketleriyle dindirmeye çalışıyor, etki etmeyince de tekrardan şiddete başvuruyordu. Bu dönemde hükümet aleyhine yapılan gösterilere katılan ve yakalanan kişiler serbest bırakılmış; ama bu halkı durdurmamıştır. Humeyni ise; her geçen gün halk içerisinde prestiji artmakta, Şah'ın gitmesi gerektiği ve yerine İslam Cumhuriyeti kurulması gerektiğini belirterek hem halkı coşturmakta hem de başka bir çözüme yanaşmamaktaydı.¹²⁵

8 Eylül 1978 yılında yapılan gösteri de askeri müdahale olması ve bunun kısa zamanda tüm ülkeye yayılması üzerine, halk ayaklandı, birçok sektörden, özellikle de petrol sektöründeki işçiler greve gittiler ve çok kısa bir zaman içerisinde diğer kentlere de grev sıçradı; birçok banka ateşe verildi. Yüz binlerce kişi aylar süren grev ve gösteri de öldü. Aynı şekilde Şah aleyhine propaganda devam ediyordu. Son bir manevrayla, Kraliyet Konseyi atandı; ama bu da tepkileri durduramadı.¹²⁶ 14 Şubat günü Şah, ülkeyi uzun bir istirahat için terk ederek, başbakan Bahtiyar'ı başa getirdi. Fakat bu durum da, gösterileri ve grevleri durdurmaya yetmedi. 1 Şubat'ta Humeyni İran'a döndü. 9 Şubat'ta yani devrimden iki gün önce ise; Humeyni'nin konuşmasını videoda izleyen kişilerin üzerine Kraliyet Konseyi'nin askerleri tarafından ateş açılması ve bunun kısa süre içerisinde tüm ülkede duyulması, halkın bu sefer bastırılmayacak şekilde tepkilerini göstermelerine neden oldu. Askeriyeler basılıp silahlara el koyuldu, hapisaneler boşlatıldı. Artık Bahtiyar'da ülkede duramayacağını anlayarak ülkeyi terk etti. Ortaya çıkan bu boşluğun doldurulması için iki ay sonra yapılan referandumla

¹²⁵ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.341-345

¹²⁶ Cnnturk.com; Özel Dosyalar, **İran'daki Devrim 26 Yaşında**, 11 Şubat 2005, http://www.cnnturk.com/OZEL_DOSYALAR/haber_detay.asp?pid=500&haberid=72006, (28 Ocak 2008)

İran'da bir İslam Cumhuriyeti kurulması kabul edilerek 1 Nisan 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti kurulmuş oldu.¹²⁷

Bu devrimin en önemli özelliklerinden biri de; her ne kadar Irak ve ABD politikalar açısından uyum sağlayamasalar da, her ikisi için de ortak bir tehlike ortaya çıkarmış olmasıdır; İran. Laik Irak için İran İslam Devrimi, hem ideolojik hem de denizlere inmesini etkileyecek bir neden olarak ortaya çıkmıştır.¹²⁸ Bilindiği gibi; İran'ın %80'e yakını Şiilerden oluşmaktadır. Irak'ta bulunan Şiilere bir nevi, bağımsızlık yönünden örnek olması, Irak'ın bütünlüğüne yönelik için çok büyük bir tehlike yaratır.

ABD içinse İran Devrimi; Körfez'deki konumunu sarsıcı ve petrol kaynaklarına ulaşmasına yönelik bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır.¹²⁹

Şahlık rejimi devrildikten sonra, yönetimi ele geçiren gruplar arasında farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Geçici Başbakan Bezirgan, Halkın Mücahitleri Örgütü, Çarşı grubunu temsil eden gruplar buna örnek gösterilebilir.¹³⁰ Buna göre de çeşitli şekilde muhalifler oluşmuş, fakat Humeyni bir şekilde hepsini bastırmıştır; Halkın Mücahitleri Örgütü'nü de, devrimin gerçekleştirildiği dönemde her ne kadar kendisine yardım etse de, devrimden sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle faaliyetlerini yasa dışı ilan etmiştir.

Devrimle birlikte dış politikada Amerika yandaşı bir monarşik yönetim iken, devrimi ihraç amacıyla Ortadoğu'nun en belalı ülkesi haline gelen İran, bu amacını gerçekleştirme niyetini gizlememekteydi. Amerika için “*Büyük Şeytan*”, SSCB için ise, “*Küçük Şeytan*” tabirlerini kullanarak resmen dünyaya meydan okuyan Humeyni, asıl amacının bir “*İslami Dünya Düzeni*” kurmak olduğunu, görevlerinin ahir zamanda

¹²⁷ BBCTURKISH.com, **Fotoğraflarla İran Devrimi**,
http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1054_iran_revolution/page6.shtml (24 Ocak 2008)

¹²⁸ Edith PENROSE; **Iraq, International Relations and National Development**; London; Ernest Bern, 1978; s.145-148

¹²⁹ Penrose, s.148-151

¹³⁰ Khosrokhavar, Roy, s.25

geleceklerine inandıkları onikinci imam olan Mehdi'nin yapacağı göreve hazırlık olduğunu belirtmekteydi.¹³¹

¹³¹ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, s.534

3.2 İRAN-İRAK SAVAŞI

İran-İrak Savaşı; 1980–1988 yılları arasında bölgesel hâkimiyet ve bir nevi mezhep çatışması nedeniyle yapılmış, yaklaşık 1 milyon insanın hayatını kaybetmiş olduğu bir savaştır. Net olarak kazanan belli olmadığı gibi, savaşa neden olan unsurlar da çözümlenememiş ve BM denetiminde savaş sona ermiştir.¹³²

3.2.1 İran-İrak Savaşı'nın Nedenleri;

İrak'ta 1958 yılında monarşinin yıkılarak sol rejimlerin hakim olması, batı ile ilişkilere önem veren İran için olumsuz bir durum algılanarak, ilişkilerin kötüye doğru gitmesinin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu dönemde Irak'ta Baas Partisi'nin iktidara gelmesiyle, Irak'ta var olan ve İran tarafından desteklenen Kürtlerle 1970 yılında bir anlaşma imzalanarak bazı haklar elde etmesi sağlandı. Fakat karşılıklı anlaşmazlıklar nedeniyle uygulanamadı ve çatışmalar başladı. İran, Kürtleri askeri anlamda desteklemeye başlayınca, olaylar bir iç savaş haline dönmeye başladı. Irak kuvvetlerinden kaçarak İran'a sığınan Kürtler, İran'dan takviye aldıktan sonra tekrardan Irak askerileriyle mücadeleye başlıyorlardı. Bu durum da iki devletin ilişkilerini oldukça kötüleştirmiştir.¹³³

Saddam'ın aslında bu konuda yapmak istediği; İran İslam Devrimi'nin Şii etkisini ülkesine yansıtılmamaktır. Kendi ülkesinde bulunan Kürtler de Şii kökenli olduğu için, onlara örnek teşkil edebilir ve İran'daki gibi bir ayaklanma olma tehlikesi ortaya çıkarabilme ihtimali olduğu için, bu durum ülke güvenliği, daha da önemlisi Sunni bir lider olan Saddam için uygun bir durum olmazdı.

Fars Körfezi üzerindeki en önemli iki ülke olan İran ve Irak arasında var olan üstünlük mücadelesi, bölgedeki dengelerin de önemli ölçüde etkilemiştir. Körfezdeki Arap-Acem üstünlük mücadelesi anlamına gelen bu mücadele, İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle bölgesel hakimiyet olarak boy göstermiştir. Batılı devletler dahil özellikle

¹³² Tuncer Topur; **Yıkımın Adı Barış, Ortadoğu**, Okumuş Adam Yayınları, Aralık 2005; 1.Baskı; Sayfa: 195

¹³³ Armaoğlu, s.774

ABD'nin İran lehine bölgede politikalar uygulaması, Arap liderliği peşinde koşan Irak'ı dezavantajlı hale getirmiştir. ABD'nin bölgede uyguladığı Nixon Doktrini ile Ortadoğu güvenliğini iki devlet üstlenmekteydi; İran ve Suudi Arabistan. İran, ABD'nin bu stratejisi ve desteği sayesinde gelirinin büyük bir kısmını silahlanmaya ayırarak İran Körfezi'nin güvenliğini üstlenme çabasına girdi. Hatta aldığı destek nedeniyle Abu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adalarını işgal etti ve Bahreyn adası üzerinde hak iddialarında bulundu. Böylelikle de Şattül Arap sorunu başlamış oldu.¹³⁴

İran-Irak arasında yıllardır devam eden bir başka sorun olan; Şatt-ül Arap sorunu, her ne kadar 4 Temmuz 1937 yılında çözülmesi için anlaşma imzalanarak Irak'ın bu bölgedeki egemenliği kabul edilmiş olsa da; sorun 1969 yılında tekrardan kendini gösterdi. İran özellikle anlaşmayla Irak'a bırakılan bölgeyi geri almak niyetinde olduğu için, 1965 yılında anlaşmayı feshederek, bölgeye gemilerini göndermiş ve nehirdeki fiili kontrolü ele geçirmişti. Bu durum da gergin olan ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmuştur.¹³⁵

Tüm bu sorunlar nedeniyle 1975 yılında OPEC toplantısında Şah ile Saddam Hüseyin arasında yapılan anlaşmada Şatt-ül Arap sınırı yeniden belirlenerek, İran'ın Kürtlere verdiği desteğin son bulması konusunda anlaşmaya varıldı. Sınır olarak 1913 yılında İstanbul Protokolü'nde kabul edilen "Thalweg Çizgisi" tekrar kabul edilmiş oldu.

Aynı şekilde bu her ne kadar İran'ın işine gelmiyorsa; aynı şekilde Irak da bölgenin direk paylaşımsız hâkimiyetini istemekteydi. Bu nedenle İran'la paylaşmış olduğu toprakları tamamıyla kendi kontrolüne geçirmek ve yine İran gibi bölgenin hâkimiyetini ele geçirmek düşüncesini yansıtmaya başlamıştı.

¹³⁴ Muhittin Ataman, *İran-Irak Üstünlük Mücadelesi*, Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman(Editörler), **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Nobel Yayın Dağıtım, Temmuz 2007, Ankara, 2. Baskı, s.84-85

¹³⁵ Ataman, s.85

3.2.2 Savaşın Başlaması ve Sonucu;

Irak; Ortadoğu'yu kontrol düşüncesi, Şii kökenli Kürtlerin devamlı İran'dan destek alarak ayaklanması ve kendi ülkesindeki Kürtlere İran'daki devrimin kötü örnek teşkil etmesi, Şatt-ül Arap çekişmesi gibi nedenlerden ötürü, son olarak da İran'da bir devrim olması nedeniyle ülkenin karışıklık içinde olması ve bir savaşa giremeyeceğini, girse bile uzun süre dayanamayacağını düşünerek İran'a saldırmaya karar verdi. Ayrıca ileride bahsedilecek olan Rehineler Krizi ile ABD-İran arasındaki ilişkiler bozulmuş ve İran geçmişte en önemli müttefiki olan ABD'nin desteğini kaybetmişti. Aynı şekilde kendini Arap dünyasından da soyutlamaya başladığı ve "Yalnızlık Politikası" güderek üstün bir millet olduğunu devamlı vurgulamaya çalıştığı için, diğer Ortadoğu devletleri de İran'la ilişkilerini en az seviyeye indirmeye başlamışlardı. Bu da Irak'a bir savaş durumunda bu ülkelerin kendi yanlarında olacağı düşüncesini oluşturmaya başlamıştı. Ayrıca 1972 yılında Sovyetlerle Irak arasında yapılan Dostluk Anlaşması'yla, Sovyetlerin kendisine silah satmaya devam edeceğini ve böylelikle gücünde herhangi bir eksiklik olmayacağını düşünen Irak, beklentilerini kendine göre yüksek tutmakta ve olası bir savaş durumunda da İran'ı yenebileceğini düşünmekte bir nevi haklıydı.¹³⁶

1980 yılında İran'daki yüksek rütbeli askerler tasfiye edilince, artı olarak patlayan "Rehinler Krizi", bunların dışında İran'ın işgal ettiği topraklardan askerlerini çekmeye yanaşmaması; Irak'a İran'a saldırmak için yeterince bahane vermişti. 22 Eylül 1980'de Irak ordusu, İran topraklarına girerek savaş başlamış oldu. 8 yıl süren bu savaşta, milyonlarca kişi öldü. Birçok petrol yatakları zarar görerek, her iki ülke için de uzun yıllar ekonomik anlamda düzeltilemeyecek tahribatlar oldu. Petrol yatakları zarar görerek, üretim çok büyük miktarda azaldı ve petrol fiyatları bu nedenle yükseldi.¹³⁷ Savaş dönemi boyunca İran'a sadece Suriye ve Güney Yemen destek vermişti.¹³⁸

İran-Irak Savaşı; aslında Ortadoğu'daki ayaklanmalar döneminde ortaya çıkan kriz serilerinden biriydi. Bu dönemde yaşanan olaylara; "Rehineler Krizi", Sovyetlerin

¹³⁶ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.380-381

¹³⁷ Büyük Larousse, **İran-Irak Savaşı**, 1. Baskı, 11. Cilt, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul, s.5759

¹³⁸ Özbay, s.166

Afganistan'ı işgali buna örnek verilebilir. Savaş her ne kadar iki ülke arasında yaşanmış olsa da, etkisini tüm dünyada hissettirmiştir.¹³⁹

¹³⁹ The National Security Archive, **Shaking Hands with Saddam Hussein: The U.S. Tilt Toward Iraq, 1980-1984**; Edited by Joyce Battle; February 25, 2003; <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB82/> (1 Şubat 2008)

3.3 İRAN'IN BÖLGESEL GÜÇLERLE OLAN İLİŞKİLERİ; BÖLGE POLİTİKALARI

İran'da İslam Devrimi olduktan sonra, ülkelerle iyi geçinmek ve kendi ülke politikasını çevre ülkelere kabul ettirmek yerine yalnızlık politikasını uygulayarak kendi kendilerine yetebileceklerini düşünmüşlerdi. Fakat bölgesel politikalarla yüzleşmeye başladıklarında hiçbir şeyin düşündükleri gibi olmadığına kanaat getirmiştir.

3.3.1 İran-ABD İlişkileri

ABD'nin Körfez üzerindeki en önemli hedefi; kendi ülkesinin, dost ve müttefiklerinin petrole en kolay ve rahat şekilde ulaşmasını sağlamaktır. Bu konuda devrimden önce görevlendirdiği ve bölgenin jandarma görevini üstlenen İran, bu konudaki görevini en iyi şekilde yerine getiriyordu. Fakat ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan ve ABD'nin tahmininden daha fazla sorun olan İran İslam Devrimi, ABD'nin tüm bölgesel politikalarının değiştirilmesine neden olmuştur. 11 Eylül saldırıları ise, ABD'ye istediği kozu vermiş; kendi çıkarlarını ve güvenliğini tehdit edecek herhangi bir tehlikeyi yerinde yok edeceğini, bunun için herhangi bir kararını beklemeyeceğini belirtmiş, çevre ve müttefik ülkelere de açıkça “Ya bizim yanımızdasın ya karşımızda” restini çekerek artık kimsenin çıkarlarına ve bahanesi olan güvenliğine karşı bir tehdit oluşturamayacağını ve kimsenin kendisini durduramayacağını açıkça belirtmekten çekinmemiştir.

Devrimden ve Körfez Savaşı'ndan önce ABD, İngiltere'nin bıraktığı veraseti devam ettirme yolunda, herhangi bir uluslararası örgüt veya kurum tarafından görevlendirilmeden Basra Körfezi'nin savunucu ve koruyucusu rolünü üstlenmişti. Bu rolünü de İran ve Suudi Arabistan üzerinden iki ayaklı denge politikasıyla Ortadoğu'daki güç dengesini korumaya çalışmış ve buna yönelik politikalar izlemiştir. Fakat İran'da yaşanan devrim, tüm dengeleri alt-üst etmiş ve ABD'nin yeni politikalar

arayışına girmesine neden olmuştur.¹⁴⁰ Nitekim de, ilan ettiği Ulusal Güvenlik Stratejisi'ndeki dış politikasında İran'ı en büyük sorunlardan biri olarak görmekte, nükleer silah elde etmeye çalıştığını, terörizmi desteklediğini ve İsrail'i tehdit ettiğini belirtmekte, Ortadoğu Barış Süreci'ne tehlike oluşturduğunu savunmaktadır.¹⁴¹

3.3.1.a Bağdat Paktı

1953 yılında Eisenhower'ın başkan seçilmesiyle birlikte ABD, Ortadoğu politikasını yeniden gözden geçirme ihtiyacı hissetmiştir. Arap dünyasına göre asıl tehlikenin İsrail'den kaynaklanması ve Rusya'nın da yavaş yavaş yayılma politikaları, ABD yönetiminin Ortadoğu'da insiyatifi ele alıp, Dışişleri Bakanı'nın bir Ortadoğu gezisi düzenlemesini sağlamıştır.

24 Şubat 1955 yılında, İngiltere'nin de desteğiyle, Türkiye ile Irak arasında Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bağdat Paktı olarak bilinen bu anlaşmanın birinci maddesi, paktın asıl amacını belli etmektedir: *“Bağlıklı taraflar, güvenlik ve savunmaları için BM 51. maddesine uygun biçimde işbirliği yapacaktır.”*¹⁴²

Daha sonra da İngiltere pakta üye olarak birliğin güçlenmesini sağlamış, fakat Mısır ve Suriye tarafından tepkiye neden olmuştur. Lakin bu tepkilere rağmen batılı müttefiklerinin, özellikle de ABD'nin desteğini alabilmek amaçlı, Kasım 1955'de İran da pakta dahil olmuştur.

1958 yılında Irak'ta ihtilal olduktan sonra; 1959 yılında paktan çekildiğini açıklamış, bunda sonra da paktın da ismi değişerek CENTO olmuştur.¹⁴³ İran'da devrim gerçekleştiği; ama İslam Cumhuriyeti'nin daha kabul edilmediği olan 12 Mart 1979 yılında, İran da CENTO'dan çekilerek ABD'nin ister istemez şaşırmasına neden olmuştur. Daha sonradan batılı ülkelerle olan ilişkiler minimum düzeye indirilmiş, ilerleyen dönemlerde de İsrail ile olan ilişkiler kesilmiştir.

¹⁴⁰Serhat Erkmen, *Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da İdeolojik ve Siyasal Sorunlar*,

Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi Sempozyumu, Hazırlayanlar: Öner Ciravoğlu, Aykut Şengözer; İstanbul Kültür Sanat Vakfı, 1. Baskı; İstanbul, Nisan 2006, s.122

¹⁴¹Mesut Hakkı Caşın ve Gonca Oğuz Gök, *Basra Körfezi'nde yükselen Gerilimde İran-ABD-Türkiye'nin Yeni Diplomatik Yol Haritaları*, Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı(Editörler), **Satranç Tahtasında İran**, Tasam Yayınları, Ocak 2007, İstanbul, 1. Baskı, s. 38

¹⁴²Oran, s.620-623

¹⁴³Topur, s.193

Devrimde gittikçe kötüleşmeye başlayan İran-ABD ilişkileri, karşılıklı üstü kapalı restleşmeler kendini göstermeye başlamıştır. Devrimden sonra İran'daki ABD büyükelçisinin yeni hükümet tarafından kabul edilmemesi, askeri anlaşmaların İran tarafından feshedilmesi, Şah döneminde ABD'den alınan silahların İran'a teslim edilmemesi, ABD'nin İran'a karşı tutum almaya başlaması ve en son yaşanan Rehineler Krizi; devrimden önce bölgede ABD'nin müttefiki ve bölgenin jandarma görevindeki İran'ı, devrimden sonra bir anda ABD'nin şer eksenindeki ülkeler listesine almasını sağlamıştır.¹⁴⁴

Devrim'den önce tedavi amaçlı olduğunu belirtilerek, ABD'ye giden, daha doğrusu kaçan Şah; devrimden sonra ABD ile İran arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuş, 4 Kasım 1979'da Tahran'daki ABD büyükelçiliği bir grup öğrenci tarafından basılarak, kendilerine Şah'ın teslim edilmesini istemişlerdir. 444 gün süren bu istila, birçok açıdan her iki ülke için sorun yaratmış ve ABD'yi oldukça öfkelenmiştir.¹⁴⁵

24 Nisan 1980'de ABD'nin İran'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin Tahran'daki öğrenciler tarafından basılıp, buradaki çalışanların rehin alınması ve ABD'nin CENTCOM aracılığıyla rehineleri kurtarmak için yapmış olduğu operasyonun başarısız sonuçlanması, ABD'nin dünya kamuoyundaki prestijini bir anda önemli ölçüde düşürmüştür. Fakat Irak'la bir savaşın yakınlığının anlaşılması, ABD'nin İran'ın ülkedeki geçici süre ile ve kriz son bulana kadar 12 Milyar USD'lik mal varlığına el koyması, İran'ın durumu artık sonuçlandırmak istemesini sağlamış ve 444gün sonra tarihte Rehineler Krizi olarak geçen olay son bulmuş oldu.¹⁴⁶

İran Devrimi'nden sonra bölgede değişen konumu ve dünyaya etkisini maddeleştirirsek;

- CENTO kapandı.

¹⁴⁴ İzzetullah İZZETİ, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, 1. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları Ocak 2005, s.83

¹⁴⁵ Karpat, s.2168

¹⁴⁶ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.352

- İran'ın batılı ülkelere petrol ihracı azaldı ve buna bağlı olarak dünyada petrol fiyatları arttı.
- Bölgenin jandarması konumunda olan ve Batı'nın; özellikle de ABD'nin bölgedeki çıkarlarını koruyan İran, bir anda kendi içine kapanarak, Batı'nın en önemli müttefikinin kaybedilmesine neden oldu. Böylelikle de bölgeyle alakalı tüm planlar bir nevi suya düşmüş oldu.
- Amerika'nın bölgeye sattığı askeri malzemeleri minimum düzeye düşürmesi ve bölgedeki Amerikan tesislerinin kapandı.
- Sovyetler Birliği durumdan istifade ederek Afganistan'ı işgal etti.

Görüldüğü üzere bu devrim, sadece İran'ı değil, komşu ülkeler de dahil olmak üzere birçok ülkeyi etkilemiştir. Batı'nın bölgesel politikalarının İran üzerinden belirlenmesi ve hatta çevre Ortadoğu ülkelerine uygulanacak politikaların da yine bu ülkenin stratejisi üzerinden belirlenmesi, bölgede ne kadar önemli bir olayın meydana geldiği anlaşılmış olacaktır.¹⁴⁷

ABD, İran-Irak Savaşı döneminde diğer ülkeler gibi önce Irak'ı kınadığını belirtmiş; ama savaş İran'ın lehine ilerlemeye başlayınca Irak'a el altından silah satmaya başlamış, bu da İran'ın zor durumda kalmasına neden olmuştur. Aynı şekilde İran'da ortaya çıkan devrimin bir domino etkisinden de korkulduğu bir gerçektir batılı ülkeler tarafından ve buna göre politika ve doktrinler belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun dışında İran'ın kendi devrimini Şii nüfusunu kullanarak ihraç etmeye çalışması;¹⁴⁸ Batılı ülkelerin çıkarları ve Ortadoğu ülkelerinin düzeni açısından korkularının da yersiz olduğunu söylemek anlamsız olacaktır. Bölgede İran yeni bir tehdit olarak ortaya çıkmaya başlamış ve bu durum Ortadoğu ülkeleri ve batılı ülkeler için yeni bir tehlikenin varlığı olarak yorumlanmıştır. Buna istinaden de; devrimden önce bölgede İran'ın üstlenmiş olduğu jandarma rolünü, devrimden sonra oluşan güç boşluğunun

¹⁴⁷ İzzeti, s.83-84

¹⁴⁸ Ceren Gürseler; **Körfez İşbirliği Konseyi'nin Denge Politikası**; Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi; 18 Haziran 2007; <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1672&kat1=31&kat2=>, (1 Şubat 2008)

doldurulması gerektiğine karar verilmiş ve buna göre planlar yapılmaya başlanmış, stratejiler belirlenerek uygulanmaya başlanmıştır.

ABD özellikle İran Devrimi'nden sonra, kendi ülke çıkarlarını korumak amaçlı ve Batılı ülkelerin çıkarlarını korumayı da görev edinerek, bir takım önlemler almaya başlamıştır. Artık İran'la olan ilişkiler eskisi gibi olmadığı ve daha da kötüye gitme ihtimali yükseldiği için Amerika durumun tekrardan kendi lehine dönmesini sağlamaya çalışmak için çalışmalara başladı. Devrimden sonra bölgedeki güç dengesinin Sovyetlerin lehine dönmesi, İran Devrimi'nin bölgedeki bir diğer müttefiki olan Suudi Arabistan'daki rejimi de tehlikeye sokması, ABD'nin yeni bölgesel açıklamalar yapmasına neden olmuş ve buna göre politikalar belirlemesini sağlamıştır. 1979 yılı Şubat'ın da ABD Savunma Bakanı Brown'un, açıkça petrol ve bölge güvenliğinin sağlanması için gerekirse askeri güç kullanacağını açıklaması, ABD'nin soruna ne derece önem verdiğinin açıkça kanıtıdır.¹⁴⁹

Aslında devrimin ilk zamanlarında, ABD için önemli olan bölgedeki petrol çıkarları ve bu çıkarların devamlı olabilmesi için kendi müttefiki yönetimlerin bulunmasıydı. Nitekim devrimin ilk zamanlarında bu yeni yönetimi tanıdığını belirtti. Fakat ilerleyen dönemlerde olaylar tersine dönüp, İran ABD'nin varlığını Ortadoğu'da istememeye başlamış, Filistinlilere destek vermesi, nükleer silah çalışmaları, İsrail ile ilgili açıklamaları, ABD kanalında İran'ın şer eksenindeki ülkeler listesine alınmasını sağlamıştır.¹⁵⁰

3.3.1.b Çevik Kuvvet

Devrimin ardından, bölgedeki karışıklık ortamından yararlanarak bir de bölgenin dengesini kendi lehine çevirmek amacıyla Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, durumu daha da karmaşıklaştırmış ve ABD'nin bölgedeki politikasını değiştirmeye itmiştir. Bu amaçla benimsenen Ocak 1980'de Carter Doktrini ve yapılan açıklamayla;

¹⁴⁹ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.234

¹⁵⁰ Mesut Hakkı Caşın, Yavuz Cankara, Pınar Özden, **ABD'nin Önleyici Savaş Doktrini'nde İran**; Sayfa: 1

bölgede ABD çıkarlarına aykırı bir durum söz konusu olduğunda bunun tehdit sayılacağı ve gerekirse askeri güç kullanılacağını artık açıkça belirtilmiş oluyordu.¹⁵¹

Bu açıklamanın ardından ABD savunma harcamalarını arttırmış, bölgedeki dost ve müttefik ülkelerin savunulmasına karar verilmiş, bölgede askeri üstler edinmeye çalışarak aynı zamanda bölgedeki müttefiklerine daha fazla silah satmaya karar vermiştir. En önemlisi ise; Çevik Kuvvet oluşturulmuştur. 1979 yılı Aralık ayında oluşturulan bu kuvvetin amacı; Körfez bölgesinin güvenliğini sağlamak, bölgeye olası bir Sovyet saldırısını durdurmak, bölgedeki ABD güvenliğini tehlikeye düşürecek kuvvetleri engellemeye çalışmaktır. Merkezi Florida'da olan ve diğer adı CENTCOM olan bu kuvvet, ABD'nin Çöl Tilkisi Operasyonu, Irak İşgali olmak üzere, şu dönemdeki birçok operasyonunda kullanılmıştır. Özel operasyonlarda asıl destek güç gelene kadar, bu kuvvet devreye sokularak zaman kazanılmaktadır. Bölge ülkeler, ilk başta ABD'nin bu bölgede konuşlanmasına karşı çıksa da; ABD tarafından ilerleyen dönemlerde alınan tedbirler ve yapılan yardımlar sayesinde istedikleri noktaya ulaşmıştır.¹⁵²

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere ilk başta Sovyetler tehlikesini durdurmak amaçlı üretilen politikalar, Sovyetlerin yıkılmasından sonra yavaş yavaş yerini bölgesel ve ABD müttefiki olmayan güçleri bir nevi durdurma politikaları haline dönmeye başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası Sovyetlerin yıkılmasıyla oluşan boşluğu İran kendi içine kapandığı için Irak doldurmaya çalışmış, bu da ilk başlarda ABD ve bölgesel ülkelerin işine gelse de, daha sonradan da Irak bunu kendine bir koz olarak kullanmaya başlamıştır.

3.3.1.c Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı İşgali

İran'daki devrim döneminde Sovyetlerin Afganistan'ı işgali de bölge ülkeleri dahil olmak üzere, ABD ve batılı ülkeler tarafından rahatsızlık verici bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

¹⁵¹ Gamze Güngörmüş Kona; **Ortadoğu'nun Yeni Sırları**; <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/6.pdf> (30 Nisan 2008)

¹⁵² Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.237-242

1977 yılında Afganistan’da Davud Han önderliğinde Cumhuriyet ilan edilince, kendi aile ve yakınlarından birçok kişiyi hükümet kadrosuna getirmesi, sol grupların Davud Han’a karşı birleşmesini sağlamış ve büyük bir devrim yaparak Davud Han da dâhil olmak üzere yönetim kadrosundan birçok kişiyi öldürerek yeni bir hükümet oluşturup Afganistan Demokratik Cumhuriyeti’ni kurmalarını sağlamıştır. Halka verilen haklar ve uygulanmaya çalışılan Marksist sistem benimsenememiş ve 1978 yazında ayaklanmalar parça parça başlamıştır. Ayaklanmalar, Afganistan ordusu bastıramayınca, Sovyetlerden yardım istenerek Afganistan’ın Sovyetler tarafından işgali için neden ortaya çıkmış ve 17 Aralık 1979 yılında da Sovyetler resmen Afganistan’ı işgal etmiştir.¹⁵³

Harita 3: Ortadoğu Haritası

¹⁵³ Büyük Larousse, **Afganistan Tarihi**, İnterpress Basın ve Yayıncılık, İstanbul, Cilt 1, 1. Baskı, s.121-122

Kaynak: http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/middle_east_p01_2003.jpg

Özellikle ilgi çeken noktanın İran Devrimi dönemine denk gelmesi, yani bölgenin karışık olması ve Sovyetlerin bu durumu kullanarak fiilen işgali açıklamasıdır. Zaten Ortadoğu’da ABD ile giriştiği, bir hâkimiyet alanını genişletme politikası aslında bu işgalin nedenini açıklamaktadır.

3.3.1.d ABD ve Rusya Arasındaki Petrol Çekişmesi

Hazar Denizi ve Basra Körfezi'nin petrol ve boru hatları nedeniyle taşıdığı önem, dünya ülkelerinin gözlerinin bu bölgeye çevrilmesini sağlamaktadır. Özellikle de bölgedeki en ufak bir karışıklık, şu anda petrol borsası da dahil olmak üzere tüm ülke ekonomilerini, özellikle de Rus ve ABD ekonomilerini oldukça etkilemektedir.

Resim 2: Hazar Denizi'nin Uydudan Görüntüsü

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Hazar_Denizi

Bu konuda Aleksandr Dugin Rus Jeopolitiği adlı kitabında durumdan şu şekilde bahsetmektedir: “ABD’nin stratejik planları, Hazar’ı Karadeniz’in Türk kıyısıyla birleştiren bir jeopolitik kuşak meydana getirmekten ibarettir. Söz konusu kuşağın Rusya Federasyonu ve İran’ın Kontrolünde bulunmaması gerekmektedir. Bu, Türkiye’nin ve Amerika’nın etkisi altında bulunan birkaç devletin kurulmasını gerektirmektedir.”¹⁵⁴

¹⁵⁴ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği ve Avrasyacı Yaklaşım**, 3. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, Mayıs 2004, s.372

Resim 3: Basra Körfezi

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Basra_K%C3%B6rfezi

Yukarıda da belirtildiği gibi, ABD'nin stratejik amaçları arasında Hazar'ın ek olarak Basra Körfezi'nin ve petrolerin ve boru hatlarının, karşıt kutup olan Rusya'nın ve ABD karşıtı olan İran'ın etkisinden kurtarıp, kendi kontrolünü sağlayabileceği bir bölge haline getirmektir. Dünya petrol kaynaklarının kısıtlı olmasından dolayı, buradaki zengin petrol kaynaklarının Batı'ya aktarılması ABD'nin dünyanın kurtarıcısı rolü ve kendi çıkarları nedeniyle çok büyük bir önem arz etmektedir.

Ek olarak Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı olan SİSAV'ın Sovyetler Birliği ve ABD'nin Ortadoğu ile ilgilenme nedenleri hakkında yayınlamış oldukları yazıda; iki ülkenin de çıkarlarının aynı amaçlar doğrultusunda kendi ülke çıkarları için çatıştıkları ortaya çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu için önemini sıralayacak olursak;

- Bölgenin coğrafi yakınlığı nedeniyle arka bahçe olarak görülmesi ve güvenlik bakımından kontrol altında tutulmak istemesi

- Bölgenin dünyanın en geniş ve uzun ömürlü petrol kaynaklarına sahip olması
- Siyasi hedeflere ulaşmak ve o hedefleri korumak üzere mümkün olan yerlerde üsler edinilmesi

ABD'nin bölge ile ilgili ana hedefleri;

- Körfez petrolünün dünya ülkelerine aksaksız bir şekilde sevkiyatının sağlanması
- İsrail ile Basra Körfezi'ne sahildar ve ABD'ye dost ülkelerin güvenliği
- Bu hedeflerin sağlanabilmesi için caydırıcı tedbirlerin alınması, bu yetmediği takdirde silahlı kuvvetlerle eski düzenin tekrardan sağlanması.¹⁵⁵

Yukarıda da görüldüğü üzere, çıkarlar aynı ama hedefler farklıdır. Her iki süper güç, kendi hedeflerine ulaşmak için çabalama ve Ortadoğu politikalarını uygulama gayretindedirler. Ortak çıkar petrol; hedef ise kendi ülkelerine en sağlıklı ve kolay şekilde petrolü taşımaktır.

3.3.1.e Önleyici Savaş Doktrini

İlk başta Truman Doktrini'nin ortaya çıkmasındaki amaç; Sovyet tehlikesini bir nebze de olsa durdurmak ve bu tehlikedeki ülkelere Sovyetlere karşı maddi ve askeri destek sağlamaktır. İngiltere'nin Ortadoğu'dan çekilmesiyle bölgedeki, boşluğun doldurulması görevini üstlenen ABD ve buna bağlı kalarak sunulan Eisenhower Doktrini bölgesel anlamda biraz daha dar kapsamlı; ama yine bölge hâkimiyetine dayanan ve bu sefer Ortadoğu'yu kapsayan politikalarda devam etmiştir. Fakat başlayan Vietnam Savaşı'nın etkisiyle ortaya çıkartılan Nixon Doktrini yine Sovyet tehdidine

¹⁵⁵ Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı-SİSAV- **Ortadoğu ve Geleceği**, Yayın No:16, Baskı:Final Ofset, İstanbul-1992, s.141-143

karşı yardımların devam edeceğini; ama çıkarlarına uygun olmadığı sürece ülkelerin savunulmasına bizzat dahil olmayacağını belirtmiştir.

Sovyetlerin yıkılmasıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi, İran İslam Devrimi ve bu durumdan yararlanmaya başlayan; fakat Batılı özellikle de ABD müttefiki olmayan ülkelerin kendilerini göstermeye ve oluşan boşluğu doldurmaya çalışınca, ABD yine duruma el atmış, kendi çıkarlarını yansıtan Nixon ve Carter Doktrini'ni yayınlamıştır. Artık dengeler değiştiği için bunlar da ihtiyaçlara cevap veremeyecek durumda olmaya başlayınca ve özellikle 11 Eylül saldırısından sonra Bush, Amerikan'ın yeni politikası olan Önleyici Savaş Doktrini'ni açıklayarak, ABD'yi tehdit edecek her türlü gücü, gücün çıktığı yerde; yani yerinde yok etmeyi amaçlamaktadır. Eylül 2002'de Bush imzalı açıklanan bu doktrin en dikkat çekici cümlesi; "*ABD, haydut devletleri ve onların terörist dostlarını, bizi ve müttefiklerimizi kitle imha silâhlarıyla tehdit eder hale gelmeden önce durdurmaya hazır olmalıdır*". Kısacası ABD, kendi güvenliği nedeniyle; artık tehlike olarak gördüğü her şeyi yok etme hakkı kendi için doğmuş oluyordu. Ayrıca ABD'nin güvenlik stratejileriyle ilgili belgede kitle imha silahlarından, bunların tahrip ve tehlike gücünden bahsedilmekte ve bu silahlara sahip zayıf ülkelerin güçlü ülkeleri vurma tehlikesinden bahsedilmiştir.¹⁵⁶

ABD, Önleyici Savaş Doktrini ile açıklamış olduğu yeni ulusal güvenlik stratejisinde, tehlikeyi önceden belirleyerek, o tehlikeyi kendi ülkesine taşımadan olduğu yerde yok etmeye dayanmaktadır. Bunun içinde herhangi bir karar kendisini etkilemeyecek ve dilerse kendi kendine hareket edebilecektir; sonuçta bu güce mevcuttur. Bu doktrinin ortaya çıkmasında, 11 Eylül olaylarının etkisini kabul edilmekle beraber ek olarak terör-İslam ve kitle imha silahları arasında bağlantı kurularak ortaya çıktığı ve Ortadoğu'ya yeni bir şekil vermek istediğini Büyük Ortadoğu Projesi ile resmi bir dille ifade ederek resmen dünya çapında lider misyonunu üstlendiğini açıkça ifade etmektedir; hem de herhangi bir uluslararası kurum veya ülke tarafından kendisine böyle bir görev verilmeden.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Mesut Çaşın, Yavuz Cankara ve Pınar Özden, **ABD'nin Önleyici Saldırı Doktrini Gölgesinde İran**, s.1

¹⁵⁷ Tom Donnelly, **Irak Savaşı'nın Ardından Nato Üzerine Düşünceler**; NATO OTAN; Nato Dergisi, Yaz 2003; http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2_pr.html, (3 Mart 2008)

George Bush dönemine kadar Amerika, kendi çıkarlarına karşı bir saldırı olmadığı sürece, çatışmalara girmeyi pek tercih etmemekte ve herhang, bir olayı kontrol altına alınması gerektiğinde uluslararası örgütlerle beraber hareket etmeyi veya bu örgütlerin onayıyla harekâtı başlatmaya çalışırdı. Fakat Bush döneminden sonra, özellikle Soğuk Savaşı'nda bitmesinin etkisiyle tek taraflı hareketler başlamış ve dünyanın artık çift kutuplu olmaktan çıkıp tek kutuplu yönetildiğini ispatlamaya çalışır olmuştur.¹⁵⁸ Irak Savaşı buna güzel bir örnek olabilir. BM kararını dinlemeden yapılan saldırını etkileri daha devam etmektedir. Ve ABD'nin artık herhangi bir gücü dinlemeden ve destek almadan kendi başına hareket edebileceğini, daha doğrusu bu gücü kendinde bulduğunun en güzel kanıtıdır. ABD artık kendi gücünü tüm dünyaya kanıtlamak istercesine hareket etmeye başlayarak, kendi çıkarları için uluslararası örgüt kurallarını dinlemeden veya çıkacak sonuçları bile beklemeden, güvenliğini bahane ederek her yere el atabilme hakkını kendinde görüp, kendi çıkarlarına göre hareket edebilir hale gelmiştir. İşin daha da ilginç, örnek verdiğimiz Irak olayında uyguladığı taktiği şu anda da İran'a da uygulamaya çalışması ve İran'a da Irak gibi nükleer silah ürettiği açıklamalarında bulunması. Fakat ortada bir farklılık var, tek başına hareket etmesi nedeniyle Irak ve Vietnam olayında canı çok yanmış, ekonomik ve siyasi kayıplar olmuştu. Artık aynı hatayı İran olayında uygulamak istememesi ve uluslararası örgütleri kendi yanına çekmeye çalışarak bu örgütleri de kendi ve müttefiklerinin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye zorlaması, ABD'nin işine gelmektedir. Irak olayında uluslararası örgütler tarafından devamlı kınanarak, konu hakkında yalnız bırakılması ve ekonomik anlamda tüm yükü neredeyse tek başına üstelenmesi, ABD'yi oldukça sarsmış ve aynı hatayı İran'da yapmak istemeyerek yükü bölmeye çalışmaktadır.

ABD, 11 Eylül'den sonra yayınlamış olduğu Önleyici Savaş Doktrini ile terörizme karşı her türlü seçeneğin değerlendirileceğini belirtmiş, Bin Ladin'i yakalamak ve düzeni sağlamak amaçlı, Afganistan'ı işgal ederek, kendi deyimleriyle küresel terörizm ile savaş ilan ettiğini açıklamıştır. Daha önceden de Gürcistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da da askeri üsler oluşturarak, İran'ın çevresel kuşatılması tamamlanmış, ayrıca İran'ın nükleer çalışmalarıyla alakalı bir hedef durumuna

¹⁵⁸ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.250

gelmesini sağlamıştır. Bölgede, kendi deyimiyle sağlanabilecek düzen, ancak rejim değişikliği ile olabilecektir.¹⁵⁹

27 Nisan 2005 tarihinde Iran Policy Comitee'nin hazırlamış olduğu İran raporunda, İran'ın ABD'nin çıkarlarına ilişkin tehditler sıralanmıştır:

- Nükleer Silah geliştirme faaliyetleri
- Terörizmi destekleme
- Arap-İsrail barış sürecini bozma
- Irak'taki yıkıcı faaliyetleri destekleme
- İran'ın kendi oluşturduğu ideolojiyi yayma
- İnsan haklarına uymama¹⁶⁰

3.3.2 İran-Rusya İlişkileri

İran, bulunduğu konum itibarıyla en az ABD kadar Rusya için de önemlidir. Özellikle sınır ülke konumunda olmaları ve SSCB'nin bu ülkedeki etki alanını genişletmeye çalışması, kendisine gelebilecek tehlikelere karşı İran'ı tampon bölge olarak kullanma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında İran'daki zengin petrol ve kaynak rezervleri, Rus ekonomisi için çok büyük bir nimettir.

1800'li yıllarda İngilizler ile başlayan Rusların İran üzerindeki etki savaşı, günümüzde İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle, bölgedeki güç boşluğunu doldurmayı üstlenen ABD ile Rusya arasında devam etmektedir.¹⁶¹

¹⁵⁹ Ersin Çelikkat, **11 Eylül Sonrası ABD-İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye'ye Etkileri**, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Aralık 2007, Yıl:3, Sayı:6, s.128

¹⁶⁰ Mesut Hakkı Caşın ve Gonca Oğuz Gök, **Basra Körfezi'nde yükselen Gerilimde İran-ABD-Türkiye'nin Yeni Diplomatik Yol Haritaları**, s.53

¹⁶¹ Tayyar Arı, **İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.288

3.3.2.a SSCB-İran İlişkileri

İran'ın, kendi üzerindeki etki alanı nedeniyle başlayan mücadeleyi çabuk fark etmesi ve bunu kullanmaya çalışması, kendi egemenliğini uzun süre tek başına devam etmesini sağlamasında çok büyük etkendir. Fakat I. Dünya Savaşı döneminde, 1907 yılında, İngiltere ile Rusya'nın anlaşmaya vararak İran'ı işgal etmesi; orta bölge, sınır bölge ve tampon bölge şekilde üç parçaya bölmesi, İran'ı oldukça zor durumda bırakmıştır. Bu ülkeleri birbirine karşı bir denge politikası uygulayarak kullanan İran'ın artık hiçbir dayanağı kalmamış oluyordu.

Tüm bu gelişmelere rağmen, İran'ın şansı çabuk dönmüş; Rusya'da 1917 yılında yaşanan devrimle başa gelen Bolşevikler, emperyalist tüm anlaşmaları feshederek, İran'ı paylaşmak için yapılan anlaşmanın geçersiz olduğunu belirtip 1918 yılında askerlerini ülkeden geri çekmiştir. Fakat SSCB ülkeden çekildikten sonra İngiltere'nin ülkeyi tamimiyle kendi hâkimiyetine alacak bir anlaşmayı zorla Tahran'a imzalatması; fakat mecliste kabul edilmemesi,¹⁶² İngiltere'nin de uluslararası bir kriz oluşmaması amaçlı daha fazla ülkeyi zorlayamaması, İran'ı, İngiltere'ye karşı SSCB ile yakınlaşmaya itmiştir. Buna paralel olarak 1921 yılında Sovyetlerle yapılan Dostluk ve Barış Anlaşması'na istinaden,¹⁶³ iki ülke arasında ve İran ile ilgili üçüncü ülkelerle imzalanan anlaşmaları geçersiz kılarak sınır bölgelerine çözüm getirmelerini sağlamakta ve birbirlerinin işlerine karışmaları engellemekteydi. Aslında anlaşma 5. ve 6. madde dışında İran açısından iyi sayılırdı. Yalnız 6. maddede İran'a karşı yöneltilecek bir saldırı, İran'ı üst olarak kullanarak SSCB'ye yöneltilen bir saldırı durumunda veya SSCB'nin kendisine veya müttefiklerinin sınırları tehdit edildiğinde ve İran'ın bu saldırıya engel olamaması durumunda İran'ın SSCB tarafından asker gönderilmesi ve durum geçince askerlerin çekilmesiydi. Bu anlaşmaya bağlı kalarak 1927 yılında imzalanan anlaşmayla ticari ilişkiler geliştirilmiş ve böylelikle İran'ın ilk demiryolunu Ruslar yapmışlardır. Fakat ilerleyen dönemlerde Almanya'da Hitlerin başa geçmesi, İran'ın Almanya ile yakınlaşması, Hitlerin uygulamış olduğu "Yaşam Alanı" politikası ve dünyada oluşan kutuplaşma, açıkça bir dünya savaşının olacağını beyan ediyor ve ülkelerin bu duruma hazırlanmalarını sağlıyordu.

¹⁶² David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**; 3. Baskı, İstanbul, Gençlik Yayınları, Ekim 1994, s.455-456

¹⁶³ Tayyar Arı, **Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, Uludağ Üniversitesi Basım Evi, 1992, 1. Baskı, s.85-87

1939 yılında Sovyet-Nazi Paktı sayesinde Polonya, Romanya, Finlandiya ve Baltık devletlerinin önemli bir kısmını ele geçiren SSCB, içinde Balkanlar, Basra Körfezi ve İtalya ve Japonya'nın da bulunduğu başka bölgelerinin de etki alanı paylaşımına giriştiler. Fakat Balkanlar üzerinde anlaşmaya varılmaması nedeniyle, Hitler 22 Haziran 1941 yılında SSCB'ye karşı saldırıya geçmiştir. Savaşın başlangıcında İran, her ne kadar tarafsızlığını ilan etse de İngilizlerle Sovyetlerin anlaşmaya varması üzerine 15 Ağustos 1941 yılında SSCB ve İngiltere'nin işgaline uğradı. Amaç, belirtildiği kadarıyla SSCB'ye yardım götürmeyi kolaylaştırmak olduğu ve savaştan sonra işgalin biteceği belirtilse de, bu nedenin yanında Almanların etki alanına İran'ın girmesini engellemek ve İran'ın Almanya tarafında yer almasını engellemektir. SSCB durumunu meşrulaştırmak amaçlı 1921 yılında yapılan Dostluk Anlaşması'nı bahane olarak sunmuştur. Böylelikle İran, yarım yüzyıl içerisinde aynı ülkeler tarafından ikinci kez işgal edilmiş oluyordu.

SSCB işgal dönemi boyunca, İran'ın zayıf olmasından yararlanarak bölgesel etkinliğini arttırmaya çalışmış, işgal ettiği bölgelere İran ordusunun girmesine engel olarak, ülke içindeki Azeri ve Kürt ayaklanmalarını da desteklemiştir. Zaten zayıf olan İran'ın, ülke içinde bu tarz ayaklanmalarla başa çıkması gittikçe zorlaşarak daha da zayıflamasına neden olmuştur. SSCB destekli, Aralık 1945'de Tudeh Partisi aracılığıyla İran Azerbaycan'ında özerk bir Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Ocak 1946'da ise; Mahabad'da Kürtlerin özerkliğini Kadı Muhammed ilan etmiş oldu. En son olarak 1946 yılında, 1944 yılında Rıza Şah'ın yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Şah Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne giderek, SSCB'nin uyguladığı işgalin anlaşmalara uygun olmadığını belirterek yardım talep etmiştir. Fakat İngiltere ve ABD'den yeterli desteği göremeyen İran, en sonunda bu durumu Sovyetler Birliği ile görüşerek çözüme ulaştırmayı sağladı. Bu görüşmelerin sonunda, 4 Nisan 1946 yılında SSCB ile bir anlaşma yapılarak İran'ın kuzey petrollerini %51'lik bir hisse ile SSCB işletme kararı alınmış, bu kararın ardından SSCB, Mayıs 1946'da İran'dan askerlerini çekmeye karar vermiştir.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Türel Yılmaz, **Rusya Federasyonu Dış Politikasında Türkiye ve İran**, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2005, Sayı:5 Yıl:3, Ankara 2005, s.186

SSCB çekildikten sonra Azerbaycan ve Kürtlerin kurduğu hükümetler de çökmüştür. 1949 yılında da, ülkede çok büyük faaliyetler gösteren SSCB destekli Tudeh Partisi, Şah'a yönelik düzenlediği saldırı sonucunda ülkede yasadışı ilan edilmiştir.

Stalin hükümetinden sonra SSCB, İran ile ilgili olan ilişkileri düzeltme yoluna giderek Haziran ve Aralık 1954'te, ayrıca Mayıs 1957'de anlaşmalar imzalanmış ve II. Dünya Savaşı'ndan kalan maddi sorunlarla, sınır sorunlarına çözüm bulunması sağlanmıştır. Fakat bunlara rağmen, SSCB ile İran arasındaki ilişkiler yakın olamamıştır. İlişkileri düzeltme yoluna gidilirken, İran'ın 1955 yılında Bağdat Paketi'ne üye olması, aralarında yapılan anlaşmalara uymadığını belirtmiştir. Buna istinaden de Şah, 1962 yılında Eylül ayında ülkesini SSCB'ye karşı yapılacak bir saldırı için kullandırmayacağını açıklayarak ABD'ye karşı bir denge politikası sistemini uygulamaya çalışmıştır.¹⁶⁵ SSCB'nin istediği ABD'nin etkisinin İran üzerinden silmek olduğu için, İran resmen ABD ve SSCB'nin gövde gösterisi yaptığı bir ülke durumuna gelmiştir.

İran kendi topraklarını SSCB'ye herhangi bir saldırı için kullandırmayacağına dair bir açıklama yaptıktan sonra; İran'la ekonomik, ticari ve askeri anlaşmalara imza atarak ilişkilere başlayan SSCB, birçok otomobil fabrikaları, demir-çelik fabrikaları kurarak, doğalgaz boru hattı gibi projelere imza atmıştır. Böylelikle İran üzerindeki etkinliğini arttırmaya çalışmıştır.¹⁶⁶

İran'da devrimden sonra birçok değişiklik gerçekleştiği gibi, SSCB ile ilişkilere farklı boyutlar yansımış oldu. "Ne Doğu, Ne Batı; Sadece İslam" sloganıyla kendi içine kapanan politikalar izlemeye başlayarak, kendi kendine bir yol çizmeye çalışmıştır.

Devrimden sonra SSCB ile ilişkilerde inişli çıkışlı bir yol izlemiştir. SSCB'deki komünist rejimi kendisi için tehlikeli bulan ve uzak durmaya çalışan İran, zorunlu haller dışında ilişkilerde yakınlaşmamaya çalışmıştır. Fakat ABD kadar kötü olmadığı bir gerçektir. Hatta İran'da ABD "Büyük Şeytan", SSCB ise "Küçük Şeytan" diye anılmaya başlanması İran'ın bu ülkelere karşı bakış açısını yansıtmaktaydı.

¹⁶⁵ Tayyar Arı, **İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s.293

¹⁶⁶ Fatih Günday, s.163

İlişkilerin bu boyutta ilerlemesi İran-İrak Savaşı'nda SSCB'nin Irak'a yönelmeye ve savaş dönemi boyunca Irak yanlısı tutum takınıp, İran'la beraber silah satmaya çalışmasına neden olmuş ve İran'a böylelikle gözdağı vermeye çalışmıştır.

SSCB'nin yıkılarak mirasının Rusya tarafından devam ettirilmesi ile İran ile ilişkiler Humeyni'nin 1989 yılında göndermiş olduğu mektupla değişmeye başlamıştır. Savaştan sonra; kendisine özellikle Ortadoğu ülkeleri tarafından “İslam Devrim İhracı” nedeniyle uygulanan izolasyon sebebiyle, dış politikasını değiştirme kararı alan İran, çevre ülkelerle ilişkilerini geliştirip bu izolasyondan kurtulmaya çalıştı ve bu tutumunu Rusya üzerinde de uygulamaya çalışmıştır. 1989 yılında Humeyni tarafından özel bir mektup yazılarak ilişkiler yön değişmeye ve gelişmeye başlamıştır.¹⁶⁷ Aynı yıl içerisinde de Cumhurbaşkanı Rafsancani SSCB'ye giderek duruma daha da bir sıcaklık kazandırarak bir dizi silah anlaşması imzalanmıştır.¹⁶⁸

3.3.2.b Rusya Federasyonu-İran İlişkileri

SSCB'nin dağılması uluslararası arenadaki birçok ülkede, özellikle Türkiye ve İran açısından 200 yıllık bir kâbusun son bulması olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁹ Her ne kadar 200 yıllık bir düşmanın ortadan kalktığı gibi bir durum düşünülse de, aslında durum görüldüğü gibi değildi. Yeni bir devrimden çıkan ve ardından kendini bir savaşın içinde bulan İran, daha kendini toparlayamadan ve düzene oturtamadan bu sefer de “İslam Devrimi İhracı” nedeniyle bulunduğu bölgede bir izolasyona uğraması, bazı şeyleri geç de olsa anlamasına ve bu politikasından vazgeçme yoluna gitmesini sağlamıştır. Özellikle savaş döneminde, kendisini Suriye ve Güney Yemen dışında bir ülkenin desteklememesi ve SSCB'nin de üstü kapalı şekilde Irak'a silah yardımı yapması, ülkeyi oldukça zor durumda bırakmıştır. Bu yalnızlık sendromu içerisinde, artık bazı şeyler daha iyi oturmuş ve çevre ülkelerin, özellikle de sınır komşusu olan SSCB'nin desteğini arar olmuştur.

¹⁶⁷ Tayyar Arı, **Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, s.174-175

¹⁶⁸ Elnur Soltan, **Hatemi'nin Rusya Ziyareti:Soyut Anlaşmaların Somut Sonuçları**, Stratejik Analiz, Sayı:12, Nisan 2001, s.11

¹⁶⁹ Kemal H. Karpat, s.2168

SSCB'nin dağılmasından sonraki ilk yıllarda, 1991 yılı Kasım ayı itibariyle İran ile Rusya Federasyonu arasında ziyaretler başlamış, birçok alanda ekonomik, kültürel ve politik ilişkileri arttırma kararı alınmış ve Rusya Federasyonu, SSCB döneminde İran ile yapılan anlaşmalara sadık kalacağına dair açıklama yapmıştır. Ayrıca aynı yılın Aralık ayında İran'da Rusya Federasyonu'nu SSCB'nin varisi olarak gördüğünü açıklamıştır.

Rusya Federasyonu, SSCB'nin dağılmasının ardından ilk başlarda Batı ile ilişkileri yakın tutup, Ortadoğu ve Avrasya'yı ikinci palana atmıştır. Fakat 1993 yılı Kasım ayında yayınladığı "Ulusal Güvenlik Doktrini'nde, "Yakın Çevre" olarak açıkladığı Kafkaslar ve Orta Asya'yı kendi güvenlik çıkarları nedeniyle nüfus bölgesi ilan etmekte fakat İslam'ın kendi ülkesindeki karmaşasından korktuğu için, bölgede laikliği sağlamlaştırmayı amaç edinmekte ve bu nedenle de Türkiye ile ilişkileri sağlam tutmaya çalışmaktaydı. Fakat daha sonradan Rusya Federasyonu'nun fark ettiği durum şu idi; kendi çıkarları ile İran'ın çıkarlarının uyuştugu.¹⁷⁰ Rusya Federasyonu'nun nüfus alanı ile ilgili politikalarını ve bölgedeki önceliğini kabul eden İran, bunun karşılığını kendisine ilerleyen dönemlerde uygulanacak olan ambargolarda Rusya'yı kendisine destek verirken görerek bulacaktı.

İran ile Rusya Federasyonu'nun bu yakınlaşmalarının nedeni, bölgesel ve uluslararası sorunlarda ortak çıkarları bulunmasıydı. Bu sorunlara arasında; "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı", Tacikistan ve Afganistan sorunu, ABD ve müttefiklerinin Orta Asya ve Kafkasya'da üsler edinmesi, Çeçenistan sorunu örnek verilebilir.

"Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı" ve "TransHazar" doğalgaz boru hatları konusunda Rusya ile İran'ın politikaları birbirine yakındı. İran bu hatların kendi ülkesinden geçmesi için yollar ararken, ABD ise, İran'ı devre dışı bırakacak çözümler üretiyordu. Bu da, Türkiye pazarında birbirine rakip olan İran ile Rusya'yı birbirine yakınlaştırıyorlardı. Ayrıca İran ve Rusya'nın nüfus alanı sayılan yüzyıllar boyunca güç

¹⁷⁰ Özbay, s.166-169

gösterisi uyguladıkları Azerbaycan ve Gürcistan'ın ABD ve NATO'ya yakınlaşması ister istemez bu iki ülkeyi birbirine yakınlştırıyordu.¹⁷¹

Bunların dışında İran'ın sergilediği ve düşündürücü olarak kabul edilen bir başka tavrı da; Rusya'daki Çeçenistan sorunudur. Bir İslam ülkesi olması ve sert çıkışlarıyla artık hatırlanan bir ülke konumuna gelmesine rağmen İran; sorunun en başından beri bu konunun Rusya'nın kendi iç meselesi olduğunu ve karışılmaması gerektiğini belirtmiş, ayrıca diğer birçok Müslüman ülkede yapıldığı gibi kendi ülkesinde Çeçenistan temsilciliklerinin açılmasına izin vermemiştir.¹⁷² Burada kendi, ülkesinin de karma bir millet olması ve kendi içinde ayrılıkçı bölünmelere neden olabileceğini düşünmesi yatabilir. Bu düşünceyle İran'ın Ermenistan ile de ilişkileri yakınlştırıp, Azerbaycan ve Ermenistan sınır sorunlarında, neden Ermenistan lehine açıklamalar yaptığı açıklanabilir. İran'ın yaklaşık %30'una yakını Azeri halk oluşturmakta ve Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarından beri "Birleşik Azerbaycan" sloganları dillerde dolanmaktadır.¹⁷³ Bu da kendi ülke bütünlüğünü otomatikman tehlikeye atmak anlamına geldiği için, İran'ın Azerbaycan-Ermenistan sınır sorununda Ermenistan lehine açıklamalar yapmakta ve böylelikle bir nevi kendi ülkesinde yaşayan Azeri halkını uyarmaktadır.

Rusya ile İran'ın çıkarlarının buluştuğu bir diğer nokta da; Afganistan'daki Taliban sorunudur. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslüman olması ve Taliban'ın Radikal İslam düşüncelerinin kendi ülkesini etkilemesinden çekinen Rusya ile Taliban'ın Şii nüfusuna karşı da açıkça bir cephe alması ve İran'ın kendi nüfusunun büyük çoğunluğunun Şii mezhebinden oluşan halktan oluşturması, yine Rusya ile İran'ı aynı noktada buluşturmaktaydı.¹⁷⁴

Ortak payda da birleşilen bir diğer konu da; Hazar Denizi'nin konumudur. 1998 yılında Rusya ile Kazakistan arasında bir deniz tabanının paylaşılması konusunda bir anlaşma yapılmıştır ve İran'da dahil olmak üzere bu anlaşmaya birçok ülke tepki

¹⁷¹ Türel Yılmaz, **Rusya Federasyonu Dış Politikasında Türkiye ve İran**, s.193

¹⁷² Robert O. Freedman, **Putin Döneminde Rusya'nın Ortadoğu Politikası**; Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu, Bülent Aras, 1. Baskı, İstanbul, Tasam Yayınları, Eylül 2004, s.68

¹⁷³ Özbay, s.171

¹⁷⁴ Özbay, s.172

göstermiştir. Sonuçta Hazar, petrolün dünyaya açıldığı kapıydı ve bölgeye kim en büyük payla sahip olursa o hakim anlamına gelirdi. Bunun sonucunda bu soruna bir çözüm bulmak amaçlı birçok çözüm önerisi sunulmuştur. Buna göre; İran Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan ülkelerin imzalayacağı anlaşmayı ancak tanıyabileceğini ve denizin kıyıdaş olan ülkelere eşit olarak paylaşılması taraftarıydı. Fakat Azerbaycan ve Kazakistan, sektörlere göre paylaşılmasının kendileri için daha avantajlı olduğunu görerek bunu önerdiler. Bu durumun çıkarlarına ters olduğunu gören Rusya ve İran bu noktada da birleşen öneriye karşı çıkmışlardır. Çünkü sektörel dağılım sonucunda en fazla payı Kazakistan alacaktır. Bu da bu ülkelerin petroleri kendi başına çıkartacak ekonomik güce sahip olmadıkları için, Kazakistan ve Azerbaycan üzerinde ABD ve Batılı ülkelerin petrol şirketleri aracılığıyla etkinliğinin artacağı anlamına gelmektedir. Tabi yine bu durum İran ve Rusya'nın, bölgesel etkinlik açısından çıkarlarına aykırı bir durumdur.¹⁷⁵ Hazar Denizi'nin konumuyla alakalı görüşmeler hala daha devam etmektedir.

Bu çıkar birleşmesinin yanı sıra, iki ülke arasında 1990'lı yıllarda başlayan politik ziyaretler, aralarındaki ilişkilerin yakınlaşmasını sağlamıştır. 26 Kasım 1992 yılında İran Dışişleri Bakanı'nın Moskova'yı ziyareti, aynı yılın Aralık ayında RSFSR Başkan Yardımcısı'nın İran' ziyaret etmesi, Nisan 1997'de İran Meclis Başkanı'nın Moskova'yı ziyareti örnek gösterilebilir. Ayrıca 1996 yılında Y.M. Primakov'un Tahran'ı ziyaretinde iki ülke arasında bölgesel tüm sorunlarda ortak bir politikada hareket edileceğine dair karar alındı ve bölgelerindeki güvenlik ve istikrarın ancak birlikte hareket ederek sağlanabileceği ve çıkarlarına uygun olacağı özel olarak belirtildi. Bunların dışındaki en önemli ziyaret ise; Mart 2001 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Moskova'yı ziyareti belirtilebilir. Bu ziyaret, Şah döneminden sonra gerçekleştirilen ilk üst düzey ziyaret olarak belirtilebilir. Böylelikle Rusya ile İran arasında yeni bir dönem açılmış oluyordu.

Bu ziyaretlerin devamı olarak Mayıs 2004 yılında İran Dışişleri Bakanı'nın Moskova'yı ziyaret ederek Devlet Başkanı Putin ve diğer ülke yöneticilerinin ileri gelenleriyle görüşmesidir. Kısacası; iki ülkedeki yönetimler değişmiş olsa bile

¹⁷⁵ Türel Yılmaz, **Rusya Federasyonu Dış Politikasında Türkiye ve İran**, s.193

birbirlerine olan politikaları değişmemektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin toplantısında İran ve Rusya Devlet Başkanlarının bir araya gelerek bu iyi ilişkilerini tasdiklemiş oluyorlardı. Aynı şekilde Temmuz 2006'da Şanghay İşbirliği Örgütü toplantısında İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın katılması ve burada Putin ile başta nükleer enerji olmak üzere birçok konuda görüşme gerçekleştirmişlerdir. Belirtilen bu ziyaretler, ülkelerin birbirleri açısından önemlerini algıladıkları ve bölgesel güvenlik açısından çıkar ilişkisinde olmaları gerektiğini anladıkları andan itibaren başlamış, süreklilik göstermiş ve devam etmiştir.¹⁷⁶ Böylelikle iki ülke arasında ticari, askeri, ekonomik ve konumuzla alakadar olan nükleer işbirliği sağlanmış ve bir nevi dünyaya gövde gösterisi yapılmıştır.

3.3.3 İran-Çin İlişkileri

Çin-İran ilişkilerine değinecek olursak, bu ilişkilerin politik olarak ilk başlangıç tarihi Çin'in bağımsızlığını kabul ettiği yıl olan 1922 olarak kabul edilir. 1949'da Çin'de gerçekleşen komünist rejimle Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, Kore Savaşı'nda Çin'in uygulamış olduğu tutum, ilerleyen dönemlerde İran'ın Bağdat Paktı'na üye olması ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Ardından İran'da Musaddık'ın başa gelmesi ve SSCB yanlısı politikalar uygulamaya çalışması, Çin'de sevinç uyandırmış, fakat CIA'in uyguladığı askeri darbeye Musaddık'ın devrilmesi ve tekrardan Şah'ın etkin hale getirilmesi, Çin'in hevesini bir nevi kursağında bırakmıştır.

Devrimden sonraki Çin-İran ilişkilerinde ise, Çin her ne kadar yakın davranmaya çalışsa da, İran ABD ve SSCB'de olduğu gibi Çin'e karşı da içine kapalı bir tutum sergilemiştir. Rehineler Krizi'nde İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevki konusunda Çin'in çekimser kaldığı düşünülecek olursa, Çin'in yeni rejim ve devrim hakkındaki önceki tutumlarına nazaran daha iyi bir hava içerisinde olduğu anlaşılabilir. İran-Irak Savaşı döneminde ise, Çin İran için SSCB ile birlikte en büyük silah kaynağı olmuştur. Bu durum ilişkilerin biraz da olsa yumuşamasını sağlamıştır. 86 yılında imzalanan silah anlaşmasıyla, Çin'den önemli füzeler satın alınmış, 91 yılında ise;

¹⁷⁶ Fatih Özbay, a.g.e. s.173-176

ordunun gelişim ve modernizasyonu için daha da gelişmiş füze sistemlerinin tedariki sağlanmıştır. 97 yılında aldığı tepkiler nedeniyle İran'a füze sistem satışını durduğunu açıklasa da satışı gerçekleştirmiştir. Bunların dışında İran'ın kendi füze sistemini geliştirmesinde teknoloji transferini sağlayarak yardımcı olmuştur.¹⁷⁷

İran'ın Çin'le yaptığı askeri malzemeler yapısı incelenecek olursa, son yıllarda özellikle Çin'le yaptığı askeri malzemeler alış-verişi sayesinde oldukça önemli bir modernizasyon ve teknoloji transferini sağlayarak kendi ordusuna entegre etmeyi başarmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Barış Adıbelli, **Çin-İran İlişkileri**, Jeopolitik Strateji Dergisi, Mart 2006, Sayı:26, s.72

¹⁷⁸ Shahram Chubin, **Iran's Security In The 1980's**, International Security, Vol. 2 No. 3, Winter, 1978, 08.Jun.2006, s.51-52

IV. BÖLÜM

HUMEYİNİ SONRASI GELİŞİM ve NÜKLEER KRİZ

4.1 İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKALARINDAKİ ARAYIŞ

İran yüzyıllar boyunca, üzerinde güç gösterisine yapılmasına alışkın bir ülke olarak bu durumu çok güzel kendi çıkarına kullanmış ve bu nedenle de bağımsızlığını koruyabilmiştir. Devrim dönemine kadar her ne kadar Batı yanlısı politikalar izlediğini gösterse ve bu politikaları uygulayıp SSCB'yi zaman zaman kızdırsa da, SSCB ile de ilişkileri soğutmaktan çekinmiş, dönem dönem ziyaretlerde bulunarak ticari ilişkilere girmeye çalışmış ve kendi ülkesinde SSCB'ye yönelik yapılacak herhangi bir saldırıya izin verilmeyeceğini açıklamıştır. Bu tamamiyle İran'ın uyguladığı denge politikasından kaynaklanmaktadır. Fakat şu da itiraf edilebilir ki; her ne kadar ülke güvenliği amaçlı denge politikası izlemeye çalışsa da; İran devrimden önce Batı taraftarı bir ülke olmuş ve Batı kültürünü halka kültür olarak uymasa da, benimsetmeye çalışmıştır.

Bu süreç zarfında, İngiltere'nin Ortadoğu'dan çekilmesinin ardından, İran'ın üstlenmiş olduğu petrol amaçlı "Bölgesel Jandarma" rolünü o kadar iyi benimsemiştir ki; artık bölgenin tüm güvenliğinden kendinden sorumlu tutmuş ve buna bağlı olarak hareket etmeye başlamıştır. Kendi silah ve savunma malzemelerini arttırarak bölgedeki gücünü arttırmaya yönelmiştir. İşte İran'ın nükleer enerjiyi keşfetmesi ve buna sahip olma hırsı bu dönemde başlamaktadır.

İran'ın nükleer silahlara sahip olmasının kendisine sağlayacağı avantajlar aşağıda belirtilmiştir:

- Müslüman ve Arap dünyasında önemli bir saygınlık ve güç sağlamak
- İran'ın petrol konusunda liderliğinin kabul edilmesi
- Olası bir askeri anlaşmazlık durumunda, etkili bir silaha sahip olma
- Petrol aktarım ve yollarının güvence altına alınması

- İran karşıtı hareketlerin sindirilmesi¹⁷⁹

4.1.1 İran'ın Nükleer Enerji Araştırmalarının Tarihçesi ve Petrolün Bu Araştırmalar İçerisindeki Yeri ve Önemi

İran'ın nükleer enerji geçmişi oldukça gerilere dayanmaktadır. ABD'nin 1957 yılında uygulamış olduğu "Atom için Barış" programının çerçevesinde, bu programın bir parçası olan İran, bu ülke ile bir anlaşma imzalayarak, barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere nükleer tesis elde edinilmesi için teknik destek ve zenginleştirilmiş uranyum alabilmiştir.¹⁸⁰

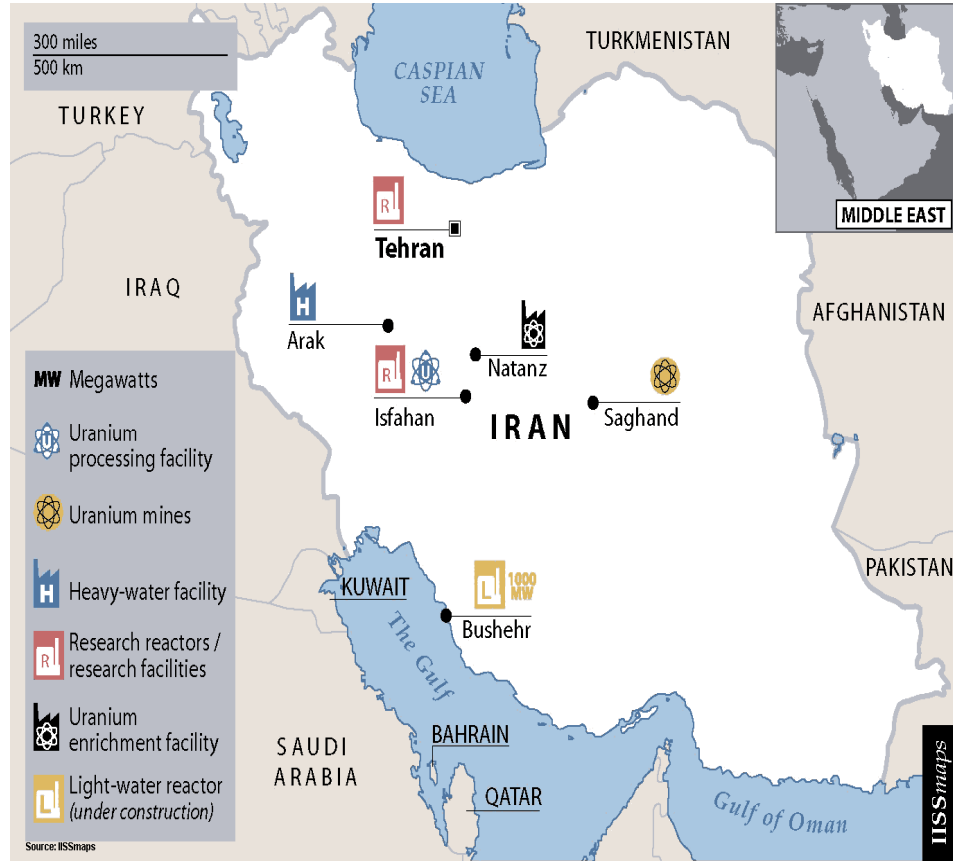
Şah, 1973 Arap-İsrail Savaşı ile Arapların petrolün Batılı ülkelere karşı bir koz olarak kullanılması ile beraber yaşanan petrol krizinden sonra büyük bir hevesle nükleer silah arayışına girmiş ve bu talebine ABD'de büyük bir memnuniyetle cevap vermişti, sonuçta bölgede, bölgesel güç olan ve kendi müttefiki bir ülke olacaktı. Bu da dünyada üzerinde büyük çıkar çatışmalarının döndüğü petrolün kendi ülkesine ve müttefiklerine daha rahat ulaştırılması, bölgesel hakimiyet ve üstünlük gibi konularda kendisine daha fazla yardımcı olacaktı. Petrol, dünya sisteminde söz sahibi olan ülkelerin politikalarının belirlendiği en önemli araçlardan biri haline gelmiş ve stratejiler de buna göre belirlenmeye başlamıştır. Kendi çıkarlarına uygun hareket edecek, petrol olan ülkelerle müttefik olmak, o ülkelerin bölgesel güç olmalarını sağlayarak, dış etkenlerle herhangi bir şekilde zayıflamalarını engellemek; çünkü bölgelerindeki zayıf ülkeler petrolün kendi ülkelerine ulaşmasına engel olacak nedenlerle başa çıkamayabilirdi; böylelikle petrolün kendi ülkelerine ulaştırılmasını kolaylaştırmaktır.

Petrolün ülkeler için taşımış olduğu hayati önem, onları stratejilerini belirlerken bu kriteri dikkate almalarını sağlamakta ve bu da ülkelerle olan ilişkilerini belirlemektedir.

¹⁷⁹ A. Serdar Erdurmaz, **Ortadoğu'daki Kitle İmha Silahları, Silahların Kontrolü ve Türkiye**, 1. Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara 2003, s.142

¹⁸⁰ Mesut Cşşın, Yavuz Cankara, Pınar Özden, **ABD'nin Önleyici Saldırı Doktrini Gölgesinde İran**, s.2

Harita 4: İran'ın Nükleer Tesisleri

Kaynak: <http://www.cns.mii.edu/research/iran/images/mapbig.gif>

İran 1957 yılında, “Barış için Atom” programı çerçevesinde ABD ile nükleer işbirliği anlaşması imzaladıktan sonra, 1958 yılında Uluslararası Atom Enerji Ajansı’na(UAEA) üye olmuştur.¹⁸¹ 1960 yılında Tahran Üniversitesi’ne 5MG’lık araştırma reaktörü satın almayı planlarken, ABD ise bu reaktörü temin ettiği sırada İran’a çok sayıda çok sayıda hücre de satmıştır.¹⁸² Reaktör, 1967 yılında çalışmaya başlamış, bu dönemde yine ABD İran’a 5545kg zenginleştirilmiş uranyum sağlamış ve bunun bir kısmı da izotop halinde sağlanarak reaktöre yakıt olarak kullanılması sağlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde yine zenginleştirilmiş uranyum ve bir kısmı fisil

¹⁸¹ Anti-Nükleer Cephe, **İran’ın Nükleer Çalışmalarının Tarihi**, http://www.antinukleer.org/haber_i.php?m=1, (6 Mayıs 2008)

¹⁸² Yavuz Cankara, **Yeni Oyun, İran’ın Nükleer Politikası**, s. 83

izotop olarak sağlanarak yakıt olarak kullanılması sağlanmıştır. Tabii bunlar düzenli olarak UAEA tarafından denetlenmektedir.¹⁸³

1970 yılında İran, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na imza atarak araştırmalarının barışçıl olduğunu bir nevi ispatlamış oluyordu. 1973 yılında da İran Atom Enerjisi Kurumu'nu kurarak daha profesyonel bir şekilde araştırmalarına devam etmiştir.¹⁸⁴

Bunların yanında 1974 yılında Buşehr'e yerleştirilmek üzere Almanya ile yapılan anlaşmada 1200 MWe'lık su basınçlı iki reaktör ve Fransa ile yapılan anlaşmayla da Banderabbas'a kurulmak üzere 900 MWe'lık iki reaktör anlaşması imzalanmıştır. Yine aynı yıl içerisinde, peşi sıra güç fabrikaları için görüşmeler başlamış, 1974'te ABD ile 1976'da Almanya ile 1977'de Fransa ile nükleer yakıt anlaşması yapılmıştır. Ayrıca Şah, 1975 yılında Fransa, Belçika, İtalya ve İspanya'nın oluşturduğu bir uranyum zenginleştirme fabrikasına %10 hisse ile ortak olarak, zenginleştirilmiş uranyum için kaynak bulmuş olmasının yanında, bu şirketin nükleer enerji teknolojilerinden de yararlanma hakkını elde etmiş oluyordu.¹⁸⁵

İran'da devrimin gerçekleşmesinin ardından, Humeyni'nin başa geçmesiyle nükleer enerji ve silah edimi, İslam'a aykırı olması ve çok masraflı olması gibi gerekçelerle yasaklanmış; birçok anlaşma iptal edilmiş, fakat devrimden 1 yıl sonra gerçekleşen İran-İrak Savaşı'nda Irak tarafından kimyasal silahlar kullanılmasıyla, Ortadoğu ülkelerinin kendisine uygulamış olduğu izolasyon nedeniyle, artı olarak çevresinde birçok ülke nükleer güce sahipken kendisinin güçsüz bir ülke olarak bulunduğu bölgede kalmasının mantıkdışı olduğunu görülmüş ve tekrardan nükleer araştırmalara başlanmıştır.¹⁸⁶ Sonuçta herşeyden önce güvenlik amaçlı nükleer programın farkındalığı artmaya başlamıştı. Çevresinde Pakistan, Hindistan ve düşman İsrail nükleer güce sahipken, kendisinin bu güce sahip olmaması bile bile ateşe atılmaktan farksızdır. Daha da önemlisi İsrail'in nükleer silah anlamında ne kadarlık bir

¹⁸³ Yavuz Cankara, s.105

¹⁸⁴ Anti-Nükleer Cephe, **İran'ın Nükleer Çalışmalarının Tarihi**, http://www.antinukleer.org/haber_i.php?m=1, (6 Mayıs 2008)

¹⁸⁵ Yavuz Cankara, **Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Politikası**, s.106

¹⁸⁶ Mesut Caşın, Yavuz Cankara, Pınar Özden, **ABD'nin Önleyici Saldırı Doktrini Gölgesinde İran**, s.3

kapasiteye sahip olduğu bilinmemektedir ve belirsizlik, yani dűşman olarak gördüğün ve tehlike arz eden bir ülkenin gerçek gücünü bilememek, tehlikenin boyutunu arttırmaktadır. İran, yavaş yavaş iç düzenini sağlamaya başladıktan sonra, bunların önemini anlayarak tekrardan araştırmalara karar vermiş fakat savaş döneminde Irak'ın, İran'ın birçok nükleer tesisini bombalayarak kullanılamaz hale getirmesi, İran'ın araştırmalara geri dönme kararında, ekonomik anlamda oldukça zor duruma sokmuştur.

1980 yılından sonra Lazer İzotop Ayrıştırma programına ilgi göstermeye başlayan ve 1990 yılında da bu programla alakalı Cebir İbn Al Hayyan laboratuvarı açılarak bu konudaki araştırmalar başlayan İran, 1984 yılında da İsfahan'da bir nükleer araştırma merkezi açmış ve bu merkeze reaktör kurmak amaçlı Fransa ve Pakistan'dan yardım talep etmiştir. Nükleer araştırmalara tekrar başlama kararı aldıktan sonra, başka ülkelerde yaşayan nükleer bilimcileri göreve çağırılmış ve güç reaktörü programını yenilemeye çalışmıştır. 1984 yılında tekrardan Buşehr'deki reaktörü çalıştırmaya başladı. Fakat Irak'ın bu merkezi bombalamasıyla, merkezdeki çalışma bir süre ertelendi.

1987 yılında ayrıca Pakistan'la nükleer işbirliği anlaşması imzalamış ve İran'lı uzmanlar Pakistan'da nükleer teknik alanında eğitim görmeye başlamışlardır. 1990 yılında Çin'le nükleer araştırma işbirliği anlaşması imzalanarak, İranlı mühendisler Çin'de eğitim görmeye başlamışlar, ayrıca Çin nükleer reaktör kurma teknolojisi transfer etmişlerdir.¹⁸⁷

4.1.2 İran'ın Nükleer Çalışmalarında Destek Aldığı Ülkeler

İran nükleer programlar çerçevesinde bulunduğu konum ve ekonomik durum itibariyle dış ülkelerden destek almaya çalışmıştır. Devrimden önce ülke, başlayan nükleer çalışmalarla oldukça ileri seviyeler kaydetmiş, ABD tarafından desteklendiği için de önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Fakat devrim Batı ve ABD karşıtı olmasıyla, bu çalışmalar son bulmuş, zaten Humeyni de bu çalışmaların çeşitli gerekçelerle yok

¹⁸⁷ Yavuz Cankara, **Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Politikası**, s.109-111

olmasına izin vermiştir. Devrimden sonraki yakın zamanda başlayan İran-İrak savaşı, ülke konumlarında bazı şeylerin daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve Ortadoğu'da güçlü bir İran olması gerektiği kararı sonucunda nükleer çalışmalara tekrardan geri dönmüştür. Bu esnada tabî ki birçok ülkeden destek alınmıştır.

Gelişen birçok ülke tarafından nükleer güç, ekonomik güç tarafından desteklenmekte ve enerji güvenliği için düşünülmektedir.¹⁸⁸

4.1.2.a İran-Rusya Nükleer İşbirliği

Rusya, her ne kadar İran için uzun bir dönem tehdit oluştursa da, konjonktürün değişmesiyle birbirleriyle stratejik ortaklığa gitmenin önemli olduğunu görerek, buna uygun hareket etmeye başlamışlardır.

Özellikle Soğuk Savaş döneminden sonra Rusya'nın arka bahçesine gelip yerleşerek önemli ekonomik çıkarlar elde etmeyi başaran ve bu durumun artarak devam edeceğini göstermeye çalışan ABD, ister istemez Rusya'nın gözüne batmış, bunun için de kendi çıkarlarına uygun şekilde hareket edebilecek veya kendi çıkarlarıyla örtüşecek ülkelerle ortak hareket etmeye çalışmıştır. Bu ülkelerden biri Çin olduğu gibi diğeri de İran'dır. Bu stratejik anlaşma neticesinde de İslam Devrimi'nden sonra Rusya sadece nükleer anlamda değil balistik füzeler, konvansiyonel silahlar, denizaltılar gibi silah ve savunma sanayi konusunda da İran'a destek olmaya çalışmıştır. Özellikle Hazar Denizi petrollerinin dünyaya taşınmasıyla alakalı elde edilmeye çalışılan çıkarlar ve şu anda ekonomik üstünlüğü nedeniyle bu yarışta önde giden ABD'nin bu konudaki başarısı, bir dönem daha Rusya-İran işbirliğini gündemde tutabilir. Tabi ABD'nin ek olarak yine Ortadoğu ve Orta Asya'daki siyasi üstünlüğü ister istemez hem İran'ın hem de Rusya'nın gözüne batmakta ve bu iki ülkeyi birlikte hareket etmeyi mecbur kılmaktadır.

189

İran, nükleer çalışmalara devam etmeye karar verdikten sonra, her ne kadar ABD dışında Batı ile irtibata geçmeye çalışsa da, Batı'nın desteğini bu noktada

¹⁸⁸ Daniel Poneman, **Nuclear Policies in Developing Countries**, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1994-) Vol. 57 No.4 (Autumn, 1981), s.568-584

¹⁸⁹ Yavuz Cankara, **Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Politikası**, s.130-132

alamamıştır. Özellikle de ABD'nin İran'la nükleer alanda anlaşması bulunan ülkelere uygulamış olduğu baskılar sonucunda çoğu şirket, ya sözleşmeyi feshetmiş ya da verilen sözler tutulmamıştır. Örnek olarak, 1974 yılında Alman Kraft-Werk Union firması ile Buşehr'e iki su basınçlı reaktör kurulması için anlaşma yapılmış, çalışmalara Irak-İran Savaşı nedeniyle ara verilmiş, bu dönem zarfında Irak tarafından bu çalışmalar bombalanmış ve ağır zarar görmüştür. İran rejimi ABD karşıtı olması nedeniyle, artık ortak bir paydada birleşemeyen İran ve ABD, birbirlerine cephe almaya başlamışlar ve ABD'nin İran'ı nükleer çalışma konusunda önceden olduğu gibi desteklemesinin herhangi bir nedeni kalmamıştı. Sonuçta artık güçlü bir İran, ABD'nin bölgedeki çıkarlarının sekteye uğraması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle artık İran'ın nükleer çalışmalarına engel olmaya başlamış ve Alman firmasına da baskı uygulayarak, İran'ın bu firmadan savaş döneminde ağır tahribat gören bu reaktörün çalışmalarına tekrardan başlanılıp bitirilmesi talebinin firma tarafından reddedilmesini sağlamıştı.¹⁹⁰ Alman Kraft-Werk firmasının baskı nedeniyle yarım bıraktığı bu tesisin tamamlanması için önce Çin ve Brezilya'ya başvurmuş, kabul edilmeyince de Rusya'ya gitmiş ve teklifi kabul edilerek 1990 yılında böylelikle görüşmelere başlanmış oldu.¹⁹¹

8 Ocak 1995 yılında, Rusya ile İran arasında Alman KWU(Siemens) firmasının Buşehr'de yarım bıraktığı işi Rusya'nın tamamlamasına yönelik olarak, birkaç ufak değişiklikle bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma UAEA gözetiminde gerçekleşmiş ve tesislerin 1000 MW'lık iki hafif su reaktörü şeklinde tamamlanması ile karara bağlanmış; bununla da kalmayıp İran'da nükleer alanda eğitim görenlerin, Rusya'da eğitim desteği sağlanması, ayrıca nükleer alanda teknolojik işbirliği ve bilgi paylaşımını kabul edilmiştir.¹⁹² Buşehr'deki tesis 2007 yılında anahtar teslim şekilde tamamlanmıştır. Bu dönem zarfında ABD, Rusya'ya da baskı uygulamaya çalışmış, fakat Rusya, İran'la olan nükleer işbirliğini uluslararası alanda bir itibar sorunu haline getirmiştir. Ayrıca İran pazarının kendisine sunmuş olduğu ekonomik olanaklar ve bu pazarın gelişmekte olmasına ek olarak büyük pay almayı istemek, Rusya'nın gözünde İran'ı cazip kılmaktadır.

¹⁹⁰ Yavuz Cankara, **Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Politikası**, s.130

¹⁹¹ Özbay, s.186

¹⁹² Mark Gaffy, "Sırada İran mı Var?", Bülent ARAS, **Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu**, Tasam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Eylül 2004, s.132

Ek olarak Buşehr'deki reaktörün yakıtının karşılanması için Ağustos 1995 yılında 10 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁹³ Bu anlaşmaya istinaden Rusya, 2000MT(Metrik Ton) uranyum için anlaşılmıştır. Fakat daha sonradan, anlaşmanın bu kısmı iptal edilerek, sınır ortadan kaldırılmıştır.¹⁹⁴ Ayrıca İran ile Rusya arasındaki ilişkiler gelişmeye başlayıp, sadece nükleer işbirliği değil, silah ticareti de resmileşmiştir ve anlaşmalara dökülmeye başlanmış, ayrıca İran'ın füze geliştirme programına da destek ve nükleer teknoloji sağlanmışlardır. Bu nedenle ABD tarafından Rus şirketlerine yaptırımlar uygulansa da, bu durum Rusya'yı durdurmamış ve İran'a hem teknoloji hem de silah konusunda desteğini sürdürmüştür.

2002 yılında Rusya ile İran arasında, İran'ın nükleer santraline Rusya tarafından nükleer yakıt verilmesi ve kullanılan yakıtın geri alınması ile ilgili olarak bir anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca 10 yıllık teknolojik-bilimsel-sınai-ekonomik-ticari alanlarda işbirliğini öngören bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre 8,5 milyar dolar değerinde 6 adet nükleer santral kurulması planlanmıştır. Bu santrallerin öncelikle ikisi Buşehr'e inşa edilecek, daha sonra iki tane daha eklenecek ve geriye kalan iki reaktör de Ahvaz'a inşa edilmesi şeklinde karara varılmıştır.¹⁹⁵

Fakat ilerleyen dönemlerde İran'ın ne UAEEK ne de diğer ülkelerin haberdar olmadığı iki gizli reaktör tesisi bulunduğu muhalifler tarafından açıklanarak, İran'ın zor durumda kalması sağlanmıştır. Bu tesisler ortaya çıktıktan sonra ABD, İran'ı resmen nükleer silah yapmaya teşebbüs etmekle suçladı ve NPT'nin Ek Protokolünü imzalamasını istedi. Buna göre UAEEK, dilediği zaman İran'a haber vermeden nükleer denetim yapabilecekti. Rusya ise; nükleer tesisler ortaya çıktıktan sonra İran'a daha temkinli yaklaşmaya başlamış ve nükleer enerji ile ilgili olarak sunmuş olduğu bilgilerde kısıtlamalara gitmeye başlamıştır. Ayrıca balistik füze konusunda da kendisini ilerletmeye çalışan İran'a dikkatler daha da fazlalaşınca, Ek Protokol konusunda Rusya da İran ile görüşmelere başlamıştır. Bu füzeler normalde kitlesel imha amaçlı bir başlık taşımıyorsa, askeri alanda önemli olmayan füzelerdir, fakat başlıkları değiştirilince önemli bir savaş silahı olarak kullanılabilir; bir de bu başlık nükleer

¹⁹³ Yavuz Cankara, **Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Politikası**, s.126

¹⁹⁴ Mesut Caşın, Yavuz Cankara, Pınar Özden, **ABD'nin Önleyici Savaş Doktrini'nde İran**, s.4

¹⁹⁵ Özbay, s.188-189

olursa, dünya çapınca önemli bir güç elde edilebilirdi. Zaten 1998 yılında Rus şirketleri İran'a füze geliştirme programına yardım etmeye başlamışlar ve bu nedenle ABD tarafından yaptırıma maruz kalmışlardır. Yani İran'ın füze sistemini geliştirmesi, ek olarak da nükleer başlık üretebilecek kapasitede olması, bir dünya tehdidi olabileceği ihtimalinden kaynaklanmaktaydı. Her ne kadar İran'ı, tüm dünyaya karşı korumaya ve nükleer çalışmalar konusunda desteklemeye çalışsa da, bu gizli reaktörlerin ortaya çıkması, artık Rusya'yı bile yorumsuz bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁹⁶

ABD, bu olayı kendi lehine kullanmaya çalışmış ve dönem dönem, İran'a bu nükleer çalışmalar ve füze geliştirme programıyla alakalı yardım etmesi nedeniyle suçlayan Rusya'yı, yine İran ile işbirliği yapmakla suçlamış ve bu işbirliğinden acil olarak vazgeçmesini istemiştir. Rusya ise; İran'ın nükleer araştırmalara NPT'ye göre barışçıl amaçlarla sürdürmeye hakkı olduğunu ve bunu hiçbir ülkenin engelleyemeyeceğini; aynı zamanda da bu konunun Rus şirketlerinin İran pazarından çıkartılması için kullanıldığını fakat başarılı olamayacağını, her şeyden önce İran'ın komşu ülke olduğunu, iyi giden ilişkilerinin durumunu değiştirmek istemediklerini ve bu şekilde devam edeceğini belirtmiştir.¹⁹⁷ Ve böylelikle 22 Eylül 2002 tarihinde Rusya Buşehir'deki reaktör çalışmalarına yeniden başlamıştır.¹⁹⁸

İran'daki tesislerin varlığı açıklandıktan sonra, 2003 yılının Şubat ayında UEAK başkanı Baradey tarafından İran ziyaret edilerek tesislerin varlığı onaylanmıştır. Buna istinaden de İran'dan nükleer faaliyet raporu ve sahip olduğu materyaller hakkından bilgi vermesi talep edilmiş fakat Haziran ayına kadar herhangi bir açıklamada bulunulmayınca, tekrardan bilgi talebinde bulunulmuştur. ABD ise; konunun Güvenlik Konseyi'ne gitmesi konusunda destek bulmak için çalışmalara başlamıştı bile. Rusya ise; bu konuda daha temkinli olunması gerektiğini açıklamaya çalışıyor, İran'a ise; çalışmalarında şeffaflık olması gerektiğini belirtiyor ve UEAK ile işbirliğine gitmesi için öneride bulunuyordu.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Özbay, s.189

¹⁹⁷ Özbay, s.189

¹⁹⁸ Oxford Research Group, Building Bridges For Global Security, http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/work/middle_east/iranchronology.php, (30 Mayıs 2008)

¹⁹⁹ Özbay, s.190

9 Kasım 2003 yılında İran üst düzey yetkililerinden Hasan Mohani, Rusya'yı ziyaret ederek NPT'nin Ek Protokolü'nü imzalamayı kabul ettiğini ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerini de bir süreliğine durdurma kararı aldığını açıklamıştır. İran tarafından Rusya'nın da desteğiyle ortaya çıkan bu sonuç, Rusya'nın dünya kamuoyunda önemli bir saygınlık kazanmasını sağlamıştır. 18 Aralık 2003 yılında Viyana'da İran tarafından UEAk'nın önceden haber vermeden denetim yapmasını sağlayabilecek Ek Protokol böylelikle imzalanmıştır²⁰⁰ Geriye bir tek İran Meclis'i tarafında kabul edilmesi kalıyordu. Fakat günümüze kadar hala daha Meclis'te bu protokol kabul edilmemiştir.²⁰¹

Rusya, İran'ı zaman zaman nükleer çalışmalarında şeffaflığı devam ettirmesi için uyarırken, aynı zamanda Buşehr nükleer santralin inşasına başlamıştı. Bu dönem zarfında da UEAk, denetimlerine devam etmiş ve bu denetimler sırasında zenginleştirilmiş uranyum taneciklerine rastlanmıştır. Bu maddenin varlığına sahip olan ülkelerin kolaylıkla nükleer silah elde edebilecek kapasiteye gelebilirdi. Böylelikle, Ortadoğu'da Pakistan ve Hindistan dışında yeni bir nükleer gücün ortaya çıkması anlamına geliyordu ve bu durum ne ABD, ne de diğer Batı ülkelerinin arzusuydu.²⁰²

İran üzerinde bu esnada UAEAk denetimleri devam ediyor fakat kuruluşun istediği ölçüde yardımda bulunulmadığı için diğer ülkelerin dikkatini bizzat İran'a yöneltmesini ve bu soruna çözüm arayışlarına sokuyordu. ABD sorunun hemen Güvenlik Konseyi'ne iletilmesini istemekte ve bunun için destek arayışlarına girmeye başlayarak olabildiğince çabuk ve kendi müdahalesinden uzak bir şekilde olayı halletmeye çalışmaktaydı. Fakat Rusya ve Çin sorunun BM Güvenlik Konseyi'ne gitmesine karşı çıkmıştır. İran bir yandan bu sorunla uğraşırken diğer yandan Buşehr tesisindeki reaktörün çalıştırılması için gerekli olan yakıt çubuklarını bulma çabasıyla, en sonunda Rusya'nın kendisine önermiş olduğu anlaşmayı imzalamayı kabul ederek

²⁰⁰ Oxford Research Group, Building Bridges For Global Security, http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/work/middle_east/iranchronology.php (30 Mayıs 2008)

²⁰¹ Sabah, UAEAk İran'ı Denetliyor, 11 Ocak 2007 <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/01/11/dun95.html>, 29 Mayıs 2008)

²⁰² Özbay, s.192

tesisin yakıt ihtiyacını sağlamış oldu. Bu anlaşmaya göre İran, kullanılan nükleer yakıtı Rusya'ya iade edecekti.²⁰³

İran'ın en büyük korkularından biri, Rusya'nın nükleer çalışmalar konusunda vermiş olduğu desteğini kendisinden çekmesiydi. Nitekim UAEK, İran'dan ne zaman nükleer tesislerin varlığının tam olarak açıklanması, tesislerin tam olarak sorunsuz denetlenmesi veya nükleer materyaller hakkında sahip olunan tüm bilgileri talep etse, İran devamlı olarak bu bilgilerin sunulmasıyla alakalı bir sorun çıkartmakta; ya tesisleri ülke güvenliğini bahane ederek tam olarak denetlenmesine engel olmakta, ya nükleer çalışmaları gizli bir şekilde yürütmeye çalışıp, daha sonradan açıklandığında kabul etmekte ve bu da İran'ı olan güveni sarsmakta, ya da sunulan raporlarda eksik veya yanlış bilgi aktarılmaktaydı. Her yerde İran'ın barışçıl amaçlı nükleer çalışmaları olduğunu belirtmeye çalışan Rusya, İran'ın bu tarz yaklaşımlarıyla hem zor durumda kalıyor hem de İran'ı savunacak herhangi bir dayanak noktası kalmıyordu. Son olarak da; İran'ın İsrail için yapmış olduğu sert açıklamalar konusunda artık Rusya'nın da herhangi bir tutunacak dalı kalmamıştı. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın, İsrail Başbakanı Ariel Şaron hakkında "en kısa zamanda ölmesini arzuladığı" şeklinde açıklama yapması, Rusya'nın bu açıklamayı kınamasına neden olmuş ve uluslararası kamuoyunda İran'ı yalnız bırakmasına neden olmuştur.²⁰⁴

İran'ın dönem dönem fevri hareket ederek yapmış olduğu ve hem kendini hem de kendisini nükleer çalışmalar konusunda destekleyen Rusya'yı zor durumda bırakarak İsrail aleyhine açıklamalarda bulunması; bunların dışında UAEK'ya denetimler konusunda tam olarak destek sağlamaması ve çalışmalarında şeffaflık politikasından uzak olmasından kaynaklanan sorunlarından ötürü, Rusya artık İran'ı korumakta güçleniyor ve İran'a karşı sesini yükseltmeye başlıyordu. Rusya Dışişleri Bakanı'nın 12 Ocak 2006 tarihinde İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilme ihtimalinden bahsetmesi, İran'a yapılan bir ihtar niteliğindediydi. Ek olarak da UAEK ile bir türlü anlaşmaya varılamayan müzakereler; İran'ın iyice göze batmasına neden olmuştur. Rusya yine bu noktada İran'ın yardımına koşmuş ve İran'ın Rus topraklarında uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam etmesini, çıkacak olan yakıtın da İran'a

²⁰³ Özbay, s.193

²⁰⁴ Özbay, s.195

gönderilmesi, böylelikle de hem İran bahane ettiği enerji ihtiyacını sağlamış olacak hem de dünyaya barışçıl amaçlı nükleer çalışmalar yaptığını kanıtlayabileceği bir öneri sunmuştur. Fakat burada İran için dezavantaj, nükleer teknoloji edinilememesiydi. Bu teklife ABD ve AB tarafından olumlu bakılsa da, İran tarafından 26 Aralık 2005 tarihinde çalışmalara kendi topraklarında devam edilmek istendiğine dair cevap verilerek reddedilmiştir.²⁰⁵

Ve en sonunda beklenen oldu; 2 Şubat 2006 tarihinde Almanya, Fransa ve İngiltere UAİK'ya sunulan tasarı ile İran meselesini Rusya'nın da desteğiyle BM Güvenlik Konseyi'ne aktarılmasına karar verildi. İran ortamı yumuşatmak için, Rusya'nın sunmuş olduğu fikrin değerlendirmeye alınabileceğine dair açıklama yapsa da kararın değişmesini sağlayamamıştır. Bu durum üzerine mecliste onaylamadığı NPT'nin ek protokolünü gönüllü olarak uygulamaya devam etmekten vazgeçtiğini açıklamıştır.²⁰⁶

İran, karar BM Güvenlik Konseyi'ne yansımadan önce 25 Ocak'ta durumun ciddileştiğini anladığından, Rusya'nın teklifine olumlu yaklaştığını açıklamıştır. İran heyeti, Rusya ile görüşmelere başlamak için 20 Şubat 2006'da Moskova'ya geldi ve 21 Şubat 2008 tarihinde, teklif hakkındaki görüşmeler başlamış oldu. Yalnız görüşmelere başlamadan bir gün önce, ekonomik açıdan AB ve Rusya'ya etkilemek amaçlı 20 adet nükleer santrali yapmak istediğini belirtmiştir. 22 Şubat'ta Moskova'dan İran heyeti ayrıldı. Daha sonraki görüşmelerde ise, 27 Şubat'ta İran'a giden üst düzey bir yetkili ile anlaşmaya varıldı ve bir Rusya'nın ortaya çıkarttığı bir başarı şeklinde yorumlanıp önemli bir itibar sağlamış oldu. Fakat ilerleyen günlerde İran, fikrini değiştirerek teklifi reddettiğini açıklamıştır.²⁰⁷

BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi olan İngiltere, Fransa, ABD, Çin, Rusya ve Almanya'nın dışişleri bakanlarından oluşan grubu, 2006 Haziran ayında Viyana'da bir araya gelerek İran sorununu incelediler ve görüşmelerin sonunda İran'a götürülecek olan yeni bir teklif hazırlanmıştır. Rusya'nın desteğiyle hazırlanan bu

²⁰⁵ Özbay, s.195

²⁰⁶ İran BM ile İşbirliğini Bitirdi, BBC TURKISH.com, 06.02.2006;
http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/02/060205_iran_update.shtml, (1 Haziran 2008)

²⁰⁷ Özbay, s. 197

teklife istinaden İran'a sivil nükleer araştırmalarına devam edebilmek amaçlı bir hafif su reaktörü verilerek, çeşitli ticari anlaşmalar yapılacaktır. Tabi bunun karşılığında İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesini, aksi taktirde konunun BM Güvenlik Konseyi'nde tam olarak görüşülerek çeşitli yaptırımlarla karşılaşılacağını belirtmekteydi. Ahmedinecad ise; teklife olumlu baktıklarını ve konu hakkındaki düşüncelerini net olarak Ağustos 2006'da açıklayacağını belirtmiştir.²⁰⁸

2007 yılı Aralık ayında Rusya Dışışleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada ise; Buşehr nükleer santraline yakıt göndermeye başladıklarını ve bu yakıtın BM tarafından kontrol edildiği vurgulanmıştır ve böylelikle İran'ın uranyumu zenginleştirmek zorunda kalmayacağı belirtilmiştir.²⁰⁹

4.1.2.b Çin-İran Nükleer İşbirliği

Devrimden sonra Çin ile İran arasındaki işbirliği, İran-Irak Savaşı'na dayanmaktadır. Çin her ne kadar İran'a olumlu yaklaşırsa da, İran Çin'e hep kuşkuyla bakmış ve mesafeli durmaya çalışmıştır. Fakat savaş başladıktan sonra, silah konusunda herhangi bir ülkeden doğru düzgün destek alamayınca Çin'e yönelmiş ve böylelikle savaş dönemi boyunca İran'ın en fazla silah aldığı ülke konumuna gelmiştir.²¹⁰ İran'ın savaş döneminde nükleer çalışmaların önemini anlayıp tekrardan geri dönmesine dayanmaktadır. İran bu kararı verdikten sonra Rusya'nın yanında Çin ile de görüşmelere başlanmıştır ve gizli bir anlaşma imzalanarak, İran'a İsfahan'da bir nükleer araştırma merkezi kurmasına yardım etmesi sağlanmış ayrıca nükleer çalışmalar konusunda İran'a uzman yetiştirilmesine karar kılınmıştır. Ek olarak da, UAİK kriterlerine uygun bir reaktör verilecekti. 1991 yılında da, Çin İran'a 20MW'lık bir araştırma reaktörü vereceğini açıklamıştır.²¹¹

Çin olabildiğince İran'a destek olmaya ve nükleer araştırma konusunda yardım etmeye çalışmıştır. Asıl amacı, Rusya gibi bu büyük pazardan payını almak, ihtiyacı

²⁰⁸ Özbay, s.200

²⁰⁹ BBCTURKISH.com, Rusya'dan İran'a Nükleer Yakıt, 17 Aralık 2007

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071217_russia_iran.shtml, (20 Mayıs 2008)

²¹⁰ Barış Adıbelli, **Soğuk Savaştan Sonra Çin-İran İlişkileri**; Avrasya Dosyası, 2007; Cilt:13; Sayı:3; s.304

²¹¹ Barış Adıbelli, **Büyük Avrasya Projesi**; 1. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık; Kasım 2006, s.144

olan enerji, petrol ve gaz ihtiyacını sağlamaya çalıştığını belirtmek de doğru bir tespit sayılabilir. İran tek başına Çin'in %17'lik enerji ihtiyacını karşılayabildiği, savaş döneminde İran'ın en fazla silah satın aldığı ülke konumunda olduğu düşünülürse, doğal olarak Çin'in İran'ın stratejik işbirliğini kaybetmek istememesi gayet doğal bir durum olarak algılanabilir. Yalnız bu sağlanırken ister istemez bu durumdan rahatsız olan ülkeler seslerini yükseltmeye başlamışlar; mesela ABD... Devrimden sonra kötüleşen İran-ABD ilişkileri, ABD'nin İran'a nükleer çalışmaları nedeniyle uyguladığı yaptırımların diğer ülkeler tarafından da uygulanmasını istemekte, böylelikle İran'ın ekonomik anlamda belini kırarak, nükleer çalışmalardan vazgeçmesini sağlamaya çalışmaktadır. Fakat İran'la çıkar ilişkileri çok fazla olan bu ülkeler, bu yaptırımları uygulamak istememekte veya nadir uygulamaya çalışmaktadırlar. Sonuçta ABD ile olan hem ekonomik hem de siyasi ilişkiler de bu ülkeler için çok önemlidir.

Çin'in artan enerji ihtiyacını Ortadoğu ve İran pazarından sağlamayı isteme nedenlerine kısaca değinecek olursak; Çin'in artan enerji ihtiyacı diğer rekabet içerisinde olduğu ülkelere göre daha geç ortaya çıkmıştır. Bu da Çin için olumsuz bir durum yaratmaktadır. Bu artan enerji ve petrol tüketiminin nedenleri olarak; artan nüfus, fueloille çalışan santraller, sanayi ve endüstri için gerekli olan petrokimya ürünlerine olan ihtiyaç, kullanımı hızla artan motorlu taşıtlar, elektriğin petrolle üretilmesi sıralanabilir. Bu nedenlere dayanarak, Çin Ortadoğu'dan petrol ihtiyacının %51'lik kısmını karşılamaktadır. Buradan da %12'lik²¹² kısmının İran'dan sağlandığı düşünülürse; Çin için Ortadoğu'nun, özellikle de İran'ın ne kadar önemli olduğu anlaşılır.²¹³

Aynı durum Çin için de geçerlidir. İran pazarından her ne kadar pay almayı, enerji ihtiyacını buradan sağlamayı düşünse de, ABD kendisine engel olarak çıkmaktadır. Çin'in İran'a verme taahhüdünde bulunduğu 20MW'lık reaktör, ABD baskısı nedeniyle iptal edilmiş ve teknik nedenler bahane edilmiştir. Fakat Çin-İran görüşmeleri sanki ABD'ye nispetmiş gibi devam etmiş ve 1992 yılında Çin-İran Nükleer İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla beraber İran'a 300MW'lık reaktör sağlama görüşmeleri başlamış oldu. ABD, Bu satışa da karşı çıkarak Çin'i bu

²¹² Alkin, Atman, s.152

²¹³ Alkin, Atman; s.143

konuda uyardı. En sonunda 1995 yılı Haziran ayında Çin, reaktör satışının iptal edildiğini belirtti. Çin'in bu politika değişikliğinin nedeni ise; Tayvan meselesi yüzünden bozulan Çin-ABD ilişkileriydi. Ekim 1995'te Newyork'da yapılacak olan ABD-Çin liderler zirvesinin gündem maddesi gerginleşen ilişkilerin düzeltilmesiydi, fakat ABD'nin sunmuş olduğu şart ise; İran'a sunulan nükleer desteğin bitirilmesiydi. Ayrıca 1985 yılında Çin ile ABD arasında imzalanan nükleer işbirliği anlaşması gereğince, ABD'nin Çin'e yapılacak olan nükleer teknoloji ve ekipman satışına izin verilmesiydi. ABD hükümeti, Çin'e resmen bu anlaşmayı, eğer İran'a destek vermeye devam ederse, askıya alma tehdidinde bulunuyordu. Normal olarak Çin'de çıkarlarına ters düştüğü için ABD'nin dediği yapmış oldu.²¹⁴

Bunların dışında uranyum zenginleştirme ve çevirme tesisleriyle alakalı görüşmeler devam etmekteydi. ABD bunlara da el atarak, Çin'in 1997 yılında bu görüşmelerin de sona erdiğini açıklamasını sağlamıştır. Her ne kadar Çin, ABD ile ilişkilerini bozmamak amaçlı baskılarına direnmeden, isteklerini yerine getirirse de ABD'nin 2002 yılında "Şer Ekseni" olarak açıkladığı ülkelerin destekçisi olarak ilan edilmekten kurtulamadı. 2003 yılında ise; İran'a Amerikan yapımı her türlü silah satışı yasaklanarak Çin'in de bu yaptırıma uyması istendi. Mayıs 2003 yılında da NORINCO adlı bir Çin firmasının İran'a füze teknolojisi sattığı bahane edilerek yaptırım uygulanması kararı alındı.²¹⁵

Bunların dışında Çin, UAEEK ile görüşmelerde Rusya ile beraber İran'ın tarafını tutmaya çalışmış ve İran'ın nükleer krizinin BM Güvenlik Konseyi'ne gitmesini engellemeye çalışmıştır. Fakat 2006 yılında durumlar değişmeye başlamış, Çin İran'a destek olmaya çalışsa da, krizin Güvenlik Konseyi'ne gitme kararına onaylamışlardır. Bu durumdaki çelişki de, Çin'in ABD ile olan ilişkilerini tehlikeye atma korkusundan kaynaklanmaktadır.²¹⁶

Çin'in bu politika değişikliğinin nedenlerini sıralayacak olursak; Tayvan nedeniyle bozulan ABD-Pekin ilişkilerinin düzeltilmek istenmesidir. Bunun dışında, 5

²¹⁴ Barış Adıbelli, **Soğuk Savaştan Sonra Çin-İran İlişkiler**, s.307

²¹⁵ Barış Adıbelli; **Büyük Avrasya Projesi**, s.145-146

²¹⁶ Erkin Ekrem, **İran Nükleer Krizi ve Çin**, 15 Şubat 2006, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırma Merkezi, İran Nükleer Krizi ve Çin, <http://turksam.net/tr/a791.html>, (20 Mayıs 2008)

Temmuz 2005 yılında İran'ın Şanghay İşbirliği Örgütü Devlet Başkanları Zirvesi'nde İran'ın gözlemci üye olarak edilmesi ve Çin'in bu durumdaki etkisi, Çin'in ABD'nin hegemonyasına açıkça bir meydan okuma olarak yorumlanmıştır. Bu dönemde, Humeyni ile gelişmeye başlayan ilişkiler, karşılıklı açıklamalarla daha çok artacağı belirtilmiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde İran üzerine yapılan baskılar ve İran'ın bu durum üzerine Şanghay İşbirliği Örgütü'nü koruyucu duvar şeklinde kullanmak istemesi, örgüte bağlı olan ülkelerin özellikle de Çin'in tepkisine neden olmuştur. Bunların dışında Temmuz 2006'da Hizbullah'ın İsrail Deniz Kuvvetlerine ait bir gemiyi Beyrut açıklarında Çin yapımı bir füze ile vurması ve 4 İsrail askerinin ölmesi, buna misilleme olarak da; İsrail'in Beyrut'daki BM Gözlem Evi'ni vurması ve bunun yanlışlıkla olduğunu belirtmesi, fakat bu bombalama sırasında bir Çin'li askerinin ölmesi; kafalarda ister istemez bir soru işareti bırakmıştır. Ve Çin Meclisi içerisinde Çin'in İran ile yakınlaşmasını bir sonucu olduğu ve bu ilişkiyi oyulmaya devam edileceğinin sesleri yükselmesine engel olamamıştır.²¹⁷

İran'la Çin arasındaki ilişkiler sadece nükleer alanda değil, aynı zamanda ekonomik ve ticari alanda da devam etmiştir. Çin'in İran'a askeri alanda sağlamış olduğu teknoloji ve malzeme sayesinde İran, 1340 km menzilli 700kg başlık taşıyabilen Şahab-3 ve 2000km menzilli 1000kg başlık taşıyabilen Şahab-4 füzelerini geliştirebilmiştir.²¹⁸ Ayrıca yükselmekte ve gelişmekte olan Çin'in petrole ve enerjiye ihtiyacı bulunmaktadır. Tükettiği petrolü %40'a yakını ithal edildiği ve İran'dan ithal ettiği petrolün miktarı 2006 itibariyle %10'nu geçmeye başlayınca ilişkiler gittikçe birbirine bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Bunun dışında 2004 yılı içerisinde Çin ile İran arasında 25 yıllık bir petrol ve doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca Çin'in İran üzerinde stratejik çıkarları bulunmaktadır. Çin'in Doğu Türkistan güvenliği ve Ortadoğu'daki siyasi etkinliği yine İran'la olan ilişkilerinde oldukça önemlidir. Bunların dışında Çin, Batı ile sorun yaşayan İran'ın petrolünü güvenle satacağı ülke konumundadır. Ve de Çin'in de aynı şekilde petrolünün büyük bir kısmını Ortadoğu'dan ithal eden ve de her geçen gün biraz daha fazla artan petrol ve enerji

²¹⁷Barış Adıbelli, *Soğuk Savaşın Sonra Çin-İran İlişkileri*; s.312

²¹⁸Mustafa Kibaroğlu, *İran Bir Nükleer Güç Mü Olmak İstiyor?*, Avrasya Dosyası - İran Özel Sayısı; Güz 1999, Cilt. 5, Sayı. 3, s.278

ihtiyacını karşılamak için İran'la ve Batı ile ilişkileri kötü olan Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler içerisinde olması gerekir.²¹⁹

²¹⁹ Erkin Ekrem; **şanghay İşbirliği Örgütü'nde İran Sorunu**, 15 Haziran 2006, TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/yazdir938.html>, (20 Mayıs 2006)

4.5 İRAN'IN İLİŞKİ İÇERİSİNDE BULUNDUĞU ULUSLARARASI ÖRGÜTLER ve NÜKLEER KRİZİ DURDURMA ÇABALARI

Yalnızlık politikasının ve devrim ihracı ideolojisinin kendisine hiçbir yarar sağlamadığını hatta tam tersi, dünya ile olan ilişkilerinde daha da kötüye götürdüğünü gören İran, özellikle nükleer enerji çalışmalarında ABD'ye karşı destek amaçlı ve ticari kaygılar nedeniyle çeşitli örgütlerle ilişki içerisine girme ihtiyacı hissetmeye başlamıştır.

4.5.1 UAEK ile İlişkiler ve Nükleer Kriz

İran'daki nükleer krizin başlangıcı pek uzak sayılmaz. Devrimde etkin rol oynayan fakat daha sonra Tahran'daki görüş ayrılıklarının fazlaşması üzerine üyelerinin Paris'e kaçtığı Halkın Mücahitleri Örgütü'nün bir kolu olan İran Milli Direniş Konseyi'nin en etkili üyesi, 2002 yılında Washington'da yaptığı bir açıklamada; İran'ın Natanz ve Arak gizli nükleer tesisleri bulunduğunu açıkladı. Ve böylelikle dünyayı sarsan nükleer kriz başlamış oldu.²²⁰ İşin asıl düşündüranı yanı da; ABD tarafından yasadışı ilan edilen bir örgütün, Beyaz Saray'ın çok yakınındaki bir yerde bu konuyu açıklamak amaçlı basın toplantısı yapabilmesidir.

Bu gizli kalmış tesislerin ortaya çıkmasından sonra 21 Şubat 2003 tarihinde Uluslararası Atom Enerji Kurumu Başkanı Muhammed El Baradeı, Tahran'ı ziyaret etti. Burada öncelikle İran Cumhurbaşkanı Hatemi'yi ziyaret ederek görüşmelere başladılar. Hatemi, UAEK ekibini bu tesislerde yapılan çalışmalar hakkında bilgi vererek, yapılan çalışmaların barışçıl amaçlı olduğunu ve NPT gereğince buna hakları olduğunu savundu. Denetimler sonucunda El Baradeı, tesislerin varlığını doğrularak İran'ın NPT'nin Ek Protokolünü imzalamasını istedi. Hatemi ise; Ek Protokole karşı olmadıklarını sadece mecliste görüşülmediğini ve bunun için zamana ihtiyaçları olduklarını açıklamıştır.²²¹ Bu görüşmeler dışında UAEK, Natanz'daki tesise üç denetim gerçekleştirmiş, hatta İran daha önceki denetimlerde UAEK'nın girmesine izin

²²⁰ Gaffney, s.136

²²¹ Ritter, s. 99-100

vermediği Kalaye'deki tesislerin de incelenmesine izin verilmiş fakat inceleme amacıyla örnek alınmasına izin verilmemiştir. Bunların dışında 1995–2000 yılları arasında gerçekleştirdiği Uranyum Tetraflorid'in metal Uranyum'a dönüştürme deneylerini de UAİK'ya iletmemiştir NPT'ye aykırı olduğu halde. Fakat Arak'a kurmayı planladıkları 40KW gücündeki ağır su reaktörü ve İsfahan'daki yakıt üretim tesisi planlarını açıklayarak güven yaratmaya çalışmıştır. Lakin Haziran ayında yapılan UAİK yönetim kurulu toplantısında İran'ın NPT Ek Protokolü'nü imzalaması yeniden gündeme gelerek, Amerikan heyeti tarafından nükleer silah geliştirdiği yönündeki suçlamalarına maruz kaldı. Ve Yönetim Kurulu açıklamasına göre; İran'ın gereğinden fazla nükleer madde bulundurduğu ve bu maddeleri NPT anlaşmasına göre gerektiği zamanda haber vermediğini ve bunu kaygı verici bir durum olduğunu; ama İran'ın bu konudaki çalışmalarına devam ettiğini belirtmiştir.²²² UAİK'nın yaptığı bu açıklama üzerine, İran gerilimi tırmandıran bir açıklama yaparak Natanz tesislerini kontrol amaçlı UF6 kullandığını açıklamıştır. Bu durum resmen UAİK'nın İran'dan talep ettiği, nükleer araştırmalar son bulana kadar, yapılan çalışmalara ara verme talebinin tam tersiydi.²²³ UAİK, Eylül 2003'te ise; İran hakkında açıkladığı kararnamesinde Kasım 2003'te önce İran'ın NPT anlaşması yükümlülüklerini yerine getirmesini ve kurumla işbirliği içersine girmesini istedi, ayrıca en kısa süre içerisinde Ek Protokolün imzalanmasını talep ederek İran'a 31 Ekim'e kadar zaman verdi.²²⁴

Bu açıklamanın üzerine İran; sonunda artık UAİK ile anlaşmaya varmasının kendi yararına uygun olduğunu fikrini kabul ederek, geçmişteki tüm nükleer çalışmalarında şeffaflık prosedürünü izleyerek UAİK'ya denetimler konusunda yardımcı olacağını belirterek 25 Kasım 2003 tarihinde Ek Protokol'ü imzalamıştır fakat günümüze kadar onaylanmamıştır.²²⁵

²²² International Atomic Energy Agency; Nuclear Non-Proliferation, Chronology of Key Events (July1945-Present), http://iaea.org/Publications/Factsheets/English/npt_chrono.html#2000 (30 Mayıs 2008)

²²³ Ritter, s. 126

²²⁴ Ritter, s. 129

²²⁵ Pınar Hüseyinoğlu, *İran'ın Nükleer Programı ve Bölge Dengelerine Yansıması*, Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı(Editörler), **Satranç Tahtasında İran**, İstanbul: Tasam Yayınları: 2007, s.363

4.5.1.a Üçlü Troyka

Araştırmalarda UAEK'ya yardım etmeye başlamasından kaynaklanan ve şeffaf çalışmaları nedeniyle iyi gitmeye başlayan ilişkiler İran'a AB ülkeleri tarafından sıcak yaklaşılmaya başlanmasını sağlamıştı. Özellikle de ABD'nin Irak sorunlarıyla meşgul olmaya başlamasıyla birlikte, İran'ın nükleer sorunuyla alakadar olmak üzere AB üçlüsü olarak bilinen Almanya, Fransa ve İngiltere devreye girmiştir. İlişkilerin düzelmeye başlaması ve İran'ın iyi niyet belirtisi olarak Ek Protokolü imzalama kararını açıklaması üzerine, bunu bir an önce yürürlüğe koyulmasını sağlamak için, bu üç ülkenin dışişleri bakanları İran'a gittiler. Karşılıklı iyi niyet göstergeleri ve açıklamalarıyla her çalışmanın şeffaflık içinde yürüyeceği belirtildi. Fakat bir yandan da somut adımlar atılması ve net tarihlerin açıklanması konusunda İran'a baskı yapmaya başlamışlardı. Bu görüşmelerin bir devamı olarak da 21 Ekim'de Ortak Bildiri yayınlandı. Yayınlanan bu bildiri de, İran tarafından, UAEK ile nükleer alanda yaşanan tüm sorunların çözümü için gerekli adımlar atılıp çözüme ulaştırılacağı, UAEK ile işbirliği içerisinde şeffaflık politikasını sürdüreceği, olabilecek hata ve eksiklikleri giderileceğine dair söz verilmiştir. Ayrıca tekrardan Ek Protokol'ü imzalama niyetinde olduklarını ve iyi niyet göstergesi olarak da Ek Protokol onaylanana kadar da, gönüllülük esasına göre protokolün gerektirdiği şartları uygulayacağını belirtmiştir. Ayrıca nükleer çalışmalara geçici süre ile ara verdiğini açıklamıştır. AB-3'lüsü de karşılığında kararın memnunluk verici olduğunu ve İran'ın barışçıl amaçlarla NPT uyarınca nükleer enerji kullanımı hakkı olduğunu kabul ettiklerini açıklamıştır. Ayrıca İran'ın işbirliğinin uzun vadeli diyalogun önünü açacağını ve tüm uluslar arası kaygılar çözümlendikten sonra İran'ın modern teknoloji ve donanımlara daha kolay erişebileceği belirtildi.²²⁶

Bu belge içeriği itibariyle çok önemli bir belgeydi. Her şeyden önce AB-3, NPT'nin 4. Maddesi gereğince İran'ın nükleer çalışmaları için gerekli olan teknolojiye ulaşma hakkı olduğunu kabul ediyor ve bunu kolaylaştırma sözü veriyordu.²²⁷

²²⁶ Ritter, s.139-140

²²⁷ Ritter, s.140

Görüşmeler itibariyle 10 Kasım 2003 tarihinden El-Baradey UAEK Yönetim Kurulu'na İran ile ilgili raporunu sundu; raporda İran'ın nükleer silah edinimiyle alakalı herhangi bir bulgu olmadığını, fakat nükleer madde kullanımında ihlaller olduğunu ve örgütün fazla kullanımla alakalı barışçıl bir amaç göremeyeceğini açıkladı. İran'a Ek Protokol'ü imzalaması için 20 Kasım'a kadar müddet vermiştir.²²⁸ Bu durum üzerine İran 10 Kasım günü tüm nükleer çalışmaları askıya aldıklarını duyurarak, tüm tesisleri geçici süreyle kapattılar. Fakat yapılan tüm bu girişimlere rağmen, AB tarafında çekinceler devam ediyordu, bu nedenle 24 Kasım günü Fransa, İngiltere ve Almanya geçmişte yürütmüş olduğu gizli nükleer çalışmalardan dolayı UAEK kararnamesinde daha sert bir dil kullanılması gerektiği belirtilerek İran'ı kınama kararı alındı. Olumlu yanı ise; BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesine gerek duyulmadı. Bunun dışında İran'ın Ek Protokolü imzalama ve nükleer çalışmalara gönüllülük esasına göre ara verme kararını da memnunluk verici bir durum olarak belirttiler.²²⁹

10 Aralık 2003 günü İran en sonunda Ek Protokolü imzalama kararı aldı ve Ek Protokol imzalanana kadar, Protokole uygun şekilde davranacaklarını açıkladılar. 18 Aralık 2003 tarihinde de Viyana'da UAEK Başkanı Muhammed El-Baradey ile İran Atom Enerji Kurumu Başkanı Salihi tarafından imzalandı.²³⁰ Fakat anlaşmanın tam olarak kabul edilebilmesi için, Ek Protokol'ün İran Meclisi tarafından da onaylanması gerekiyordu; ama bu hiçbir zaman olmadı.

Resim:4 Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

²²⁸ International Atomic Energy Agency; Iran Provides Nuclear Declaration to the IAEA - 23 October 2003; http://www.iaea.org/NewsCenter/MediaAdvisory/Iran/ma_iran_2310.html (30 Mayıs 2008)

²²⁹ Ritter, s.142-146

²³⁰ International Atomic Energy Agency; Nuclear Non-Proliferation, Chronology of Key Events (July1945-Present), http://iaea.org/Publications/Factsheets/English/npt_chrono.html#2000 (30 Mayıs 2008)

2004 yılına gelindiğinde ve İran ile UAEK arasındaki ilişkileri gözden geçirdiğimizde ilk önemli gelişme, 24 Şubat 2004 tarihinde Uluslar arası Atom Enerji Kurumu Başkanı Muhammed El-Baradey'in İran hakkında sunduğu rapordur. Bu rapora göre, İran'ın verdiği sözleri yerine getirdiği ve kurum ile işbirliği içerisinde olduğu fakat incelemelerin devam ettiği şeklindedir. Buna karşılık Amerikan yönetiminin yaptığı açıklama ise; İran hükümetinin oylama taktiğini sürdürdüğünü belirtmiştir. 13 Mart 2004 tarihinde ise; Şubat ayında açıklanan rapor doğrultusunda UAEK İcracılar Kurulu İran ile ilgili yeni bir karar alarak; İran'ın Ek Protokolü imzalamasından doğan memnuniyeti belirtmiş ve onaya dönüşmesi çağrısında bulunmuştur. Ayrıca Şubat raporunda da belirtilen P-2 santrifüjlerine sahip olma konusuna da açıklık getirmesini ve çözüm bekleyen tüm sorunların acil olarak çözüme ulaştırılmasını talep etmiştir.²³¹

1 Haziran 2004 tarihinde hazırlanan yeni raporda; Mart 2004 tarihinden itibaren yaşanan gelişmeler belirtilmiş, aynı zamanda da açıklanmamış olan santrifüj teknolojisiyle Uranyum zenginleştirme ve geliştirme faaliyetlerinin askıya alınması kararının uygulanmasının devamı talep edilmiştir. Fakat bazı noktalarda soru işaretlerinin olması, kurulun yine de şüpheli yaklaşım içerisinde olmasına neden olmaktadır. Mesela; bazı tesislerde rastlanan ve açıklanamayan zenginleştirilmiş Uranyum'dur. Bu durumun İran'ın tam olarak çalışmalara ara verip vermediğini anlamakta güçlük çekmelerine neden olduğunu belirtilmiştir. Bu konuyla alakalı buluntular 2003 Ağustos ayında olduğu halde açıklamanın ancak Nisan 2004 yılında yapıldığı da aktarılmıştır. Buna bağlı olarak 4 gün sonra UAEK İcracılar Kurulu'nun almış olduğu karara göre; UAEK yetkililerinin tüm tesislerine giriş izni vererek işbirliği yapmasını olumlu karşılamış fakat açıklığa kavuşmamış olan soruların acil olarak çözümlenmesini önceki kararlara nazaran daha sert bir dille talep etmiştir.²³²

1 Eylül'de hazırlanan yeni rapora göre; İran tarafından P-2 santrifüj zenginleştirme programı ile ilgili bilgilerin incelemesinin devam edildiği fakat tatminkâr bir açıklama ile karşılaşılmadığını, daha önceki araştırmalarda rastlanan

²³¹ Cenap Çakmak, *İran-UAEK İlişkiler*, Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı(Editörler), **Satranç Tahtasında İran**, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2007, Tüsam Yayınları, s.305

²³²Çakmak, s.306

zenginleştirilmiş uranyum ile ilgili açıklamaların tatminkâr olmadığını; ama Kurum uzmanlarının bulgularıyla İran'ın sunduğu verilerin uyum içerisinde olduğunu belirtmiştir. 18 Eylül tarihinde de İcracılar Kurulu, İran'ın P-2 santrifüj zenginleştirme programı ile ilgili sunduğu bilgilerin tartışılır olduğu; bazı nükleer alanlarda bulunan bulunan zenginleştirilmiş Uranyum'un, daha önceden ithal edilen P-1 santrifüj parçalarından meydana gelen sızıntılardan kaynaklandığını savunmasını tam olarak savunulabilir olarak görmediğini, Lazer Geliştirme programıyla alakalı yaptığı açıklamaların doğruluğunun sorgulanmakta olduğunu belirtmiştir. Buna istinaden de İran, gerekli önlemleri almaya çalışmıştır. Kasım 2005'deki raporda da bu atılan adımlar dikkat çekilmiş ve İran'ın bağlayıcılığı olmadığı halde gönüllülük esasına göre nükleer çalışmaları askıya alma kararı övülmüştür.²³³

28 Şubat tarihinde Uluslararası Atom Enerji Kurumu Başkanı Muhammed El-Baradei'nin sunduğu raporda; İran'ın nükleer silah ürettiğine dair herhangi bir kanıt bulunmadığını, Tahran'ın incelemelerde kurum yetkililerine yardımcı olduklarını, fakat istenilen işbirliğinin sağlanamadığını belirtmiştir.²³⁴ İran'a yönelik bu yumuşak tutum üzerine; 8 Ağustos tarihi itibarıyla tekrardan nükleer çalışmalara başlamıştır. Bunun üzerine UAEK İran'a bu çalışmalarına son verme çağrısı yapmıştır. Ayrıca Eylül ayında tekrardan bir rapor sunulmuş ve buna istinaden de 24 Eylül'de İcracılar Kurulu yeni bir kararla İran'ın UAEK Güvenceler Anlaşması'nın bazı hükümlerine uymadığını ve 5 noktada talepte bulunmuştur. Bunlar:

- Zenginleştirme faaliyetlerinin askıya alınması
- Şeffaflık politikasında gerekli önlemlerin alınması
- Ağır su reaktörünün inşasının tekrar gözden geçirilmesi
- Ek Protokolün bir an önce onaylanması

²³³ Çakmak, s.307-308

²³⁴ BBCTURKISH.com, İran Uranyum Zenginleştiriyor, 28 Şubat 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/02/060228_un_iran.shtml (23 Mayıs 2008)

- Ek protokol imzalanana kadar buna uygun davranılması

Resim: 5 UAİK Başkanı Muhammed El-Baradeı

4.5.2 İıran-BM İlişkileri

2006 yılı; İıran için oldukça hareketli geçmiştir. “Gönüllü ve yasal bağlayıcılığı olmayan” bazı nükleer çalışmalara tekrardan başlamıştır. 10 Ocak 2006 tarihinde de, Natanz’daki Uranyum zenginleştirme ile ilgili tesisatlardan UAİK mühürlerini sökmüştür. Bu durum İıran ile AB Troykası arasındaki ilişkilerin olumsuzlaşmasına neden olup, ABD’ye yakınlaşmalarını sağlamıştır. Tüm bu olumsuz gelişmeler üzerine Fransa, İngiltere ve Almanya UAİK’ dan İıran’ın durumunu görüşmek üzere özel bir toplantı talep etmişlerdir ve İıran’ın durumunun BM Güvenlik Konseyi’ne taşınmasında karar kılmışlardır. 4 şubat 2006 tarihinde alınan karara göre de; İıran ile ilgili UAİK raporlarının BM Güvenlik Konseyi’ne teslim edilmesi kararı alınmıştır. ABD alınan karardan memnuniyetini dile getirmiştir. Fakat Moskova ve Pekin’in ısrarları üzerine müzakereler görüşölmeye devam etmiştir.²³⁵ Birkaç gün sonra da Natanz’daki nükleer

²³⁵ BBCTURKISH.com, UAİK’nın Gündemi Yine İıran, 6 Mart 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/03/060306_irannuclear.shtml, (1 Haziran 2008)

tesisinde Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın emri doğrultusunda uranyum zenginleştirme çalışmaları tekrardan başlatıldı.²³⁶

Bu kararın üzerine İran, NPT anlaşması çerçevesince inceleme altındaki tüm tesislerden mühürlerin sökülmesini istemiştir. 28 Mart 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilen İran, 29 Mart 2006 tarihinde de BM Güvenlik Konseyi tarafında tüm nükleer çalışmaları ve zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması için çağrıda bulunmuştur ve El-Baradey'den İran'ın sunulan şartlara uyup uymadığını kontrol amaçlı raporunu bir ay sonra talep etmiştir.²³⁷ Nisan ayında ise; İran 8 Nisan 2006 tarihinde uranyum üretmeyi başardığını ve amaçlarının barışçıl olduğunu ilan etmiştir. Her yıl 8 Nisan "Milli Nükleer Teknoloji Günü" olarak kutlanmaktadır.²³⁸

28 Nisan tarihinde El-Baradey'in sunduğu raporda, İran'ın zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması için kendisine sunulan süreye uymadığını ve yapılan testlerle uranyum zenginleştirdiğini belirtirken, bu çalışmalara hız verdiğini belirtilmiştir. İran ise; savunma olarak çalışmaların tamamen barışçıl amaçlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ise; uluslararası toplumun kararlar çıkartarak ya da güç kullanmayı deneyerek, İran'a herhangi birşey dayatamayacağını belirterek, nükleer yakıt üretmek için gerekli teknolojinin sağlandığını ve bunu geri alamayacaklarını açıklamıştır. Rusya ve Çin ise; müzakerelerin devam etmesinden yana olduklarını belirtmişlerdir.²³⁹

Bu raporun üzerine İran 29 Nisan günü, konunun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden İcracılar Kuruluna iadesi halinde, Uluslararası Atom Enerji Kurumu(UAEK) denetçilerinin tesisleri daha geniş imkân ve kolaylık inceleyebileceklerini belirterek ek olarak Ek Protokolü uygulamayı düşüneceklerini belirtmiştir. Fakat İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından hazırlanan ve BM Güvenlik Konseyi'nde İran'ın nükleer çalışmalarını durdurmadığı takdirde yaptırım

²³⁶ BBCTURKISH.com, **Uranyum Zenginleştiriyoruz?**, 14 Şubat 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/02/060214_iran_nuclear.shtml (1 Haziran 2008)

²³⁷ Çakmak, s.310-313

²³⁸ "İran:Nükleer Faaliyetleri Sürdüreceğiz", <http://www.ntvmsnbc.com/news/441918.asp>, (28 Mayıs 2008)

²³⁹ BBCTURKISH.com, UAEK:İran İşbirliği Yapmadı, 28 Bisan 2006 http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/04/060428_iran_un.shtml (29 Mayıs 2008)

uygulanmasını öngören karar taslağı hazırlanmıştır. Taslakta İran'ın nükleer programının, uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturmasından dolayı askıya alınması çağrısı yapılmış, diğer ülkelerin de İran'a nükleer ticaretini engellemeye yönelik somut kararlar talep etmiştir. Ayrıca İran'dan su reaktörü yapımının durdurulması istenerek, UAEK' dan da Haziran ayında Tahran hükümetinin tutumuyla alakalı rapor istenmiştir.²⁴⁰

Haziran ayında, Birleşmiş Milletler 5 daimi üyesi ve Almanya'nın politik görüşmeleri devam ettirmek adına İran'a bir öneriler paketi sunmuştur. Bu paketin içeriği net olarak açıklanmamakla beraber, Dünya Ticaret Örgütüne üyelik, çeşitli ticari avantajlar, İran'a sunulacak olan ve sivil araştırmaları için kullanılacak bir su reaktörü bulunduğu öngörülmektedir.²⁴¹ Ayrıca 8 Haziran tarihinde El-Baradey tarafından sunulan raporda, İran'ın beklenen konularda hala daha istenilen açıklamaları yapmadığı ve adımları atmadığı belirtilmiştir.²⁴²

Temmuz ayı geldiğinde ise; İran hala daha sunulan öneri paketi için cevabını açıklamamakla beraber, Temmuz sonunda BM Güvenlik Konseyi'nce alınan kararda İran'ın 31 Ağustos tarihine kadar nükleer faaliyetlerin askıya alınmadığı takdirde, bir dizi önemleler alınacağı belirtilmiştir. İran'a sunulan öneriler paketine de hala daha cevap verilmemesi ve de İran herhangi bir BM kararı alındığı takdirde paketi reddedeceğini belirtmesi, ortalığın daha da gerginleşmesini sağlamıştır. Fakat İran'ın yaptığı açıklamayla BM Güvenlik Konseyi çağrısına red cevabı verildiği açıklanmış ve bu durumun öneriler paketine de olumsuz bakılmasını sağladığını açıklamıştır.²⁴³

Ekim ayından İran, zenginleştirme faaliyetlerini durdurmadığı için BM Güvenlik Konseyi'nce yaptırım kararından sonra, nükleer kapasitesini arttıracakını duyuran yeni bir açıklama yapmıştır. Burada daha önce Şubat ayında yaptığı uranyumu zenginleştirmek için 168 santrifüj birbirine eklenmiş ve tek bir ünite olarak

²⁴⁰ BBCTURKISH.com, **BM'de İran'a Yaptırım Arayışı**, 4 Mayıs 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/05/060504_un_iran.shtml, (29 Mayıs 2008)

²⁴¹ BBCTURKISH.com, **İran:Hemen Yanıt Veremeyiz**, 29 Haziran 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/06/060629_iran_g8.shtml (1 Haziran 2008)

²⁴² Çakmak, s.315

²⁴³ BBCTURKISH.com, **BM'den İran'a Bir Ay Süre**, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/07/060731_iran_un.shtml, (1 Haziran 2008)

kullanılmıştı. Şimdi ise; yeni bir ünite daha ekleneceğini belirterek faaliyetlerini iki katına çıkartmayı planladıklarını açıklamıştır.²⁴⁴

UAEK, Şubat ayındaki raporunda ise; İran'ın BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarını yerine getirmedeğini açıklamıştır. Aralık ayında İran'a sınırlı ölçüde başlatılan yaptırım, nükleer malzeme ve balistik füze satışını kısıtlamıştı.²⁴⁵ 2007 Mart ayında alınan kararda ise; İran'a yeni bir yaptırım kararı alınmış ve teknik yardımın önemli ölçüde kısıtlanması için onay verilmiştir.²⁴⁶ Bu dönemde dikkat çeken bir olay da, Buşehr kentindeki nükleer santrale verilecek olan yakıtın Rusya tarafından geciktirilmesidir. Neden olarak da; İran hükümetinin ödemelerdeki gecikmeleri sunulmuş, fakat bu durum İran hükümeti tarafından yalanlanmıştır. Bu durumun, İran'ın BM güvenlik Konseyi ile ilgili ilişkilerinin en önemli döneminde olması oldukça dikkat çekicidir.²⁴⁷

Ayrıca 17 Eylül 2007 tarihinde Uluslararası Atom Enerji Kurumu'nun(UAEK) 51. genel kurulu Viyana'da gerçekleşti. Açılış konuşmasını gerçekleştiren İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Nükleer Enerji Kurumu Başkanı Gulamriza Agazade, İran'ın her zaman diplomatik çözümden yana olduğunu belirtmiştir. Açıklamasına devam eden Agazade *"Ancak özellikle bir ülke (ABD) meseleyi sürekli çarpıtıyor ve politize ediyor. Hatta UAEK'nun otoritesine ve profesyonel yaklaşımına saygı göstermeyerek tesis edilen işbirliğini de baltalamaya çalışıyor"* diye belirtmiştir.

Agazade, konuşmasında, ülkesinin Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasına (NPT) taraf olduğunu anımsatarak, "İran, NPT'nin 4. maddesinde öngörülen Nükleer enerjinin barışçı amaçla kullanılması hakkında hiçbir zaman vazgeçmeyeceğinin bilinmesi gerektiğini" kaydetti. İran'ı binlerce yıllık geleneğe sahip bir ülke olduğunu ifade eden Agazade, "Şu andaki sorunun adil bir şekilde aşılabilmesi

²⁴⁴ BBCTURKISH.com, **İran'dan Batı'ya Rest**, 27 Ekim 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/10/061027_iran_nuclear.shtml (2 Haziran 2008)

²⁴⁵ Nazlı Maç, **2006 Yılı Uluslararası Politika Gelişmeleri**, Konya Ticaret Odası, Etüd Araştırma Servisi, Bilgi Raporu; 31 Aralık 2007; Sayı: 2007/490/450; s.6

²⁴⁶ BBCTURKISH.com, **İran'a Teknolojik Yaptırımlar**, 8 Mart 2007 http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070308_atomic_agency.shtml, (30 Mayıs 2008)

²⁴⁷ BBCTURKISH.com, **İran: Rusya'nın Kararı Üzücü**, 13 Mart 2007 http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070313_iranrussia.shtml (30 Mayıs 2008)

için tüm tarafların büyük İran devletine ve ulusuna saygı duyması gerekir" şeklinde yorumda bulunmuştur.²⁴⁸ Ağustos ayında UAEK tarafından sunulan raporda ise; İran'ın nükleer çalışmalarının normal kapasitesinin çok altında ilerlediğini ve bunun "*ileriye doğru atılmış önemli bir adım*" olarak yorumlanmıştır.²⁴⁹

2007 Ekim ayında ise; UAEK heyeti, İran'ın nükleer sorunlarını görüşmek üzere İran'a gitmiştir. Bu görüşmeler esnasında; P-1 ve P-2 santrifüj konuları ele alınmıştır.²⁵⁰ Kasım ayında da; İran'ın en sonunda BM Güvenlik Konseyi'nin uzun süreden beri talep etmiş olduğu uranyum metalini savaş başlığına dönüştürmesiyle alakalı belgeleri UAEK'ya verdiği açıklanmıştır. Belgeler, 2005 yılında UAEK müfettişleri tarafından denetimler sonucunda tesadüfen görülmüştür. Belgelerin incelenmesine izin verilmiş, fakat kopyalanmasına karşı çıkılmıştı. İran bu belgelerin, Pakistan'ın nükleer araştırmaların babası olarak bilinen Abdülkadir Han tarafından ellerine geçtiği belirtilmişti.²⁵¹

Aralık 2007 tarihinde ise; İran tarihi bir açıklamalarından birini daha yaparak, kendi teknolojileriyle bir yerel santral yapmaya başladıklarını, kararın geçen yıl meclis tarafından alındığını ve bu yıl da konu hakkında bütçe ayırdıklarını belirtmiştir. İran Enerji Bakanı Pervez Fattah'ın yapmış olduğu açıklamada, santralin Irak sınırına yakın bir bölge olan Huzistan'ın Darhovin'de tamamiyle İranlı mühendisler tarafından yapılmaya başlandığı belirtilmiştir.²⁵²

2008 Şubat ayında; UAEK'nın BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu son raporunda, önceki dönemlere nazaran İran'ın daha fazla işbirliği içerisinde olduğu; ama

²⁴⁸ UAEK Genel Kurulu; 17 Eylül 2007; <http://www.usakgundem.com/haber.php?id=14406> (19 Mayıs 2008)

²⁴⁹ Hurriyet, **UAEK Raporu: İran, Nükleer Yakıt Üretmekten Uzak**, 30 Ağustos 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/7187618.asp?m=1> (27 Mayıs 2008)

²⁵⁰ Hurriyet Dünya, **UAEK Heyeti Müzakere İçin Tahran'da**, 9 Ekim 2007, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7452936&tarikh=2007-10-09> (1 Mayıs 2008)

²⁵¹ Fox, Dünya, Ortadoğu, **İran UAEK'ya Nükleer Bilgileri Verdi**, 14 Kasım 2007, <http://www.fox.com.tr/detay/1366>

²⁵² BBCTURKISCH.com, **İran'da Yerli Nükleer Santral**, 30 Aralık 2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071230_iran_nuclear.shtml (14 Mayıs 2008)

nükleer silah üretimiyle alakalı sorunlara net cevaplar alınmadığı, bu da çalışmaların güvenilir olduğuna dair bir güvence vermediğini açıklamıştır.²⁵³

Mart 2008 tarihinde de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, İran'a yeni yaptırımları onayladı. Fransa ve İngiltere tarafından sunulan ve ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Almanya tarafından hazırlanan tasarıda, geçici üye olan Endonezya çekimser oy kullandı, diğer 14 üye tasarımı kabul etti. Kabul edilen yeni yaptırımların içerisinde, İranlı şirket ve yöneticilere seyahat ve mali kısıtlamalar, ayrıca İran'la ticaret yapan diğer ülkeleri kredi ve diğer desteklerini geri çekmeleri talep edildi. Böylelikle İran için, nükleer faaliyetleri nedeniyle uygulanan 3. yaptırım olarak kayıtlara geçmiş oldu.²⁵⁴

Mayıs ayı itibariyle de UAEK Başkan Yardımcısı Olli Heinonen, 1 ay içerisinde üçüncü defa İran'a giderek, nükleer silah yapımıyla alakalı iddiaları araştırmak üzere İran'ın işbirliği yapmaya karar verdiğini açıklamıştır.²⁵⁵

4.5.3 İran-Şangay İşbirliği Örgütü

Şanghay İşbirliği Örgütü, asıl olarak Şanghay Beşlisi olarak; Çin ve SSCB arasındaki sınır sorunları çözüme ulaştırmak ve sınır bölgelerinin güvenliğini sağlamak amaçlı, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan ve Rusya'nın katılımıyla 1996 yılında oluşturulmuştur. 14-15 Haziran 2001 yılında Şanghay'da gerçekleştirilen zirvede, Özbekistan'ında katılımıyla üye sayısı 6 olmuştur ve Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüştürülerek kurumsal bir kimlik kazanmıştır.²⁵⁶

Örgütün temel amacı; terörizme, ayrımcılığa ve aşırılıkçılığa karşı ortak tutum sergilenmesi olup, en önemli ilkeleri de devletlerin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne

²⁵³ BBCTURKISCH.com, BM: Yanıtlanmayan Sorular Var, 22 Şubat 2008, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080222_iran_report.shtml, (22 Şubat 2008)

²⁵⁴ BBCTURKISCH.com, **BM'den İran'a Yeni Yaptırımlar**, 3 Mart 2008, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/03/080303_un_iran.shtml (3 Mart 2008)

²⁵⁵ CNNTÜRK.com, **IAEA Başkan Yardımcısı İran'a Gidiyor**, 1 Mayıs 2008, http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&HID=4&haberID=454570 (1 Mayıs 2008)

²⁵⁶ Gökhan Telatar, *Şangay İşbirliği Örgütü: 21. Yüzyılın Bölgesel/Global Çekim Merkezi*, **Geleceğin Süper Gücü Çin**, Editörler: Atilla Sandıklı, İlhan Güllü, Tasam Yayınları, İstanbul Ekim 2005, 1. Baskı, s.163-174

ve egemenliklerine karşılıklı olarak saygı gösterilmesi, sınırların dokunulmazlığı, içişlere müdahale etmeme ve uluslararası ilişkilerde güç kullanılmaması ve güce başvurma tehdidi yapılmaması esaslarından oluşmaktadır.

İran, nükleer alandaki çalışmaları nedeniyle Batı tarafında uğradığı yaptırımları ve kayıpları bir nevi telafi amaçlı Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmesi, daha da önemlisi Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılmak istediğini resmen açıklaması, hem örgütün gücünü arttırmış, hem de İran için bir telafi kapısı açmıştır.²⁵⁷ Ayrıca her iki tarafın amaçlarından biri olan, bölgedeki dengenin sağlanması, Amerikan gücünün kırılması İran ve ŞİÖ(Şangay İşbirliği Örgütü)'nü aynı paydada birleştirmektedir. Bunun dışında kabul edilmesi gereken diğer bir gerçek de, İran gibi köklü bir ülkenin örgüte katılımı, örgütün daha da güçlenmesini sağlayacaktır.²⁵⁸

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün en önemli özelliklerinden biri, ABD'nin oluşturmuş olduğu tek kutuplu dünya düzenine karşı, Çin ve Rusya'yı da içine alarak bir denge pozisyonu üstlenmesidir. SSCB'nin dağılıp Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra tek süper güç olarak dünyada bir hegemonya çabasına giren ABD, Ortadoğu ve Avrupa'da etkisini artırma çabasına girerek, Orta Asya ve Kafkasya'da güç boşluğunu doldurmaya çalışarak, ülkeleri kendi çıkarları çerçevesinde biçimlendirmeye çalışmıştır.²⁵⁹

Örgütün temel ilke ve amaçları; üye ülkeler arasındaki karşılıklı güveni ve dostluğu pekiştirmek; barışı korumak, desteklemek ve barışa yönelik girişimlerde bulunmak; bölgesel güven ve istikrarı sağlamlaştırmak; terörizm ve ayrımcılığa karşı her türlü girişimde bulunmak; silah kaçakçılığı, uyuşturucu gibi her türlü yasa dışı faaliyetlerle ortaklaşa mücadele etmek; siyasi, ekonomik, finans ve diğer ortak çıkar alanlarında işbirliği sağlamak; halkın ekonomik refahını sağlayarak, dengeli bir

²⁵⁷ Şanghay İşbirliği Örgütü ve İran, Arzu Celalifer Ekinci; 19.06.2006; Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu; <http://www.usakundem.com/yazarlar.php?id=339&type=17> (12 Mayıs 2008)

²⁵⁸ Şanghay İşbirliği Örgütü Zirvesi Toplanıyor, Gökçen OĞAN, 12.06.2006; Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi; <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1025&kat1=7&kat2=> (12 Mayıs 2008)

²⁵⁹ Telater, s.187-188

ekonomik, sosyal ve kültürler gelişmeler sağlamak; diğer ülke ve uluslar arası örgütlerle ilişki içerisinde bulunmak olarak belirtilebilir.²⁶⁰

İran 2005 yılında, Pakistan ve Hindistan'la beraber Şanghay İşbirliği Örgütü içerisinde gözlemci üye statüsünü aldıktan sonra, örgüt ekonomik ve güvenlik işbirliğine dönüşmeye başlamıştır. Ve örgütün “Doğu'nun NATO'su”²⁶¹ şeklinde yorumlanmasını sağlamıştır.

Örgütün kapsadığı alan 37 milyon km karedir. Nüfusu 2,7 milyardır, bu da dünya nüfusunun %40'ını oluşturmakta ve dünyanın en büyük ordusuna sahiptir. Örgütte BM iki daimi üyesi olan Çin ve Rusya bulunmaktadır. Bu ülkelerin nükleer güce sahip olduğu ve ilerleyene dönemlerde Pakistan, Hindistan ve Rusya'nın da bu örgüte üye olabileceği ve bu ülkelerinde nükleer ve stratejik anlamda taşıdığı önem düşünülürse örgütün büyüklüğü ve önemi bir kez daha ortaya koyulmuş olur. Bunların dışında örgüte 2004 yılında BM Gözlemci Statüsü verildiği ve 2005 yılında da Bağımsız Devletler Topluluğu ve Güney Asya'daki 10 ülkedeki ekonomik birliğin oluşturduğu ASESAN ile ilişkileri geliştirdiği, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ile bölgesel işbirliği tesis etmeye çalıştığı düşünülürse, bu örgütün büyüklüğünün diğer uluslar arası örgütler tarafından da kabul edildiği görülebilir ve bu sayede daha da güçlendiği görülmektedir.²⁶²

4.5.4. İran-AB İlişkileri

Tarih sahnesinde var olduğu süre zarfında hep bir denge politikasıyla oyununu sürdürmeye çalışan İran, AB ile olan ilişkilerinde de aynı oyunu sürdürmekte kararlıdır. Hatemi ve Rafsancani döneminde, Batı karşısında uğradığı yalnızlık politikasını, büyük söylemlerinden vazgeçerek ve ideolojiler yerine pragmatist düşüncelerin etkinliğini

²⁶⁰ Hasret Çomak, *21. Yüzyılda Şangay İşbirliği Teşkilatı'nın Yeni Yönelimleri ve Türkiye ile Yeni İşbirliği Yaklaşımları*, Atilla Sandıklı, İlhan Güllü(Editörler), **Geleceğin Süper Gücü Çin**, Tasam Yayınları, İstanbul Ekim 2005, s.244

²⁶¹ Dr. Erkin EKREM, Doğu'nun Nato'su: Şanghay İşbirliği Örgütü, 21.06.2006; Stratejik ilişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, <http://www.turksam.org/tr/a946.html>, (21 Nisan 2008)

²⁶² Dr. Erkin EKREM, Doğu'nun Nato'su: Şanghay İşbirliği Örgütü, 21.06.2006; Stratejik ilişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, <http://www.turksam.org/tr/a946.html>, (21 Nisan 2008)

kabul ederek Batı yanlısı politikalar izlemeye çalışmıştır. En azından ABD'ye karşı AB kozunu kullanarak Batı karşısındaki yalnızlığını gidermeye çalışmıştır. Özellikle sahip olduğu nüfus ve bunun işgücü olarak kullanılabilir yaş seviyesinde olması, etkin petrol kaynakları ve Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'la komşu olması ve bu ülkelerdeki önemli enerji kaynaklarının Rusya saf dışı bırakılarak AB'ye ulaştırılması, AB için de oldukça çekici gelmektedir. Fayda ilişkilerin gidişatındaki seyrin, normalden ziyade inişli çıkışlı olduğu da bir gerçektir. Hatemi döneminden sonra Ahmedinejat döneminin başlamasıyla oluşan sertlik politikasıyla ortaya çıkan durum, AB'nin ve dahil olduğu ülkelerin oldukça sert tutumlarına neden olmuştur. Buna göre de AB'nin İran'a karşı uygulamaya çalıştığı "Eleştirel Diyalog" süreciyle, İran'da rahatsız olunan konularda İran'a baskı yapmak ve bu esnada da diyalogu devam ettirmek olarak belirtilebilir.²⁶³

Bu diyalog sürecinin politika aracı, ekonomik olmuştur. Bu aşamada, AB ülkeleri belirli standartlar çerçevesinde İran'a yatırım yaparak İran'ı istediği noktaya getirmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, Fransız TOTAL şirketi 97 yılında İran doğalgazının genişletilmesiyle alakalı 2milyar dolarlık anlaşma imzalanmıştır. Bunun peşi sıra olarak da İtalyan, Alman, Hollandalı şirketler de İran'a yatırım yapmışlardır. Bu durum ABD'nin İran'a uygulamamış olduğu ambargoyu zorlaştırmaktadır.²⁶⁴

2002 yılında ise; İran'la ticaret ve işbirliği konusunda anlaşmaları için müzakereler yapılmıştır. Uzun süreden beri ise, İran ve AB arasındaki en baş sorunlar, "Şeytanın Ayetleri" kitabının yazarı Salman Rüşdi'nin hakkında, İslama aykırı düşünceler içermesi nedeniyle 1998 yılında ölüm fetvasının çıkartılması, Berlin'de 4 Kürt liderinin İran hükümeti tarafından öldürülmesi ve İran'ın nükleer çalışmalarına baskılara ve uyarılara rağmen devam etmesidir.²⁶⁵

Nükleer Kriz patlak verdikten sonra ABD'nin katı tutumunun İran'ı radikalleştireceğini düşünen AB'nin üç etkili elemanı Almanya, Fransa ve İngiltere; İran ile müzakerelere başlamış ve Ekim 2003'te İran'ın Ek Protokole ilk imzanın atılması sağlanmıştır. 24 Ekim 2004'de yine İngiltere, Fransa ve Almanya, İran'a

²⁶³ Utku Yapıcı, **İran-Avrupa Birliği İlişkileri**, Jeopolitik Stratejik Dergisi, Mart 2006, Sayı:26, s.60-64

²⁶⁴ Mesut Hakkı Caşın, **İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları**, s.291

²⁶⁵ Yapıcı, s.64

nükleer teknoloji transferi yapma teklifinde bulunulmuş, karşılığında ise, uranyum zenginleştirmeden vazgeçilmesi talep edilmiştir. Fakat İran teklifin içeriğini yetersiz bulduğunda dolayı reddetmiştir.²⁶⁶

2005 yılında ise; AB-3(Üçlü Troya)lüsünün İran'a sunduğu, ağır su reaktörü yerine hafif su reaktörü yapması, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçmesi gibi tekliflerin kabul edilmesi beklendi. Fakat İran verdiği sözleri tutmaması ve çalışmalarına devam etmesi, AB'nin ABD ile yakınlaşmasını sağladı.²⁶⁷ En sonunda da AB'nin uzlaşmacı tutumunun sona erip, İran'ın Şubat 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edildiğini görmekteyiz.

²⁶⁶ Pınar Hüseyinoğlu, “İran'ın Nükleer Programı ve Bölge Dengelerine Yansıması”, s.367

²⁶⁷ Mehmet Emin Çağırın, **İran'ın Nükleer Programına İlişkin Münferit ve Kolektif Tepkilerin Meşruluğu**, Avrasya Dosyası, 2006, Cilt:12, Sayı:22, s. 241

V. BÖLÜM

İRAN DIŞ POLİTİKASI ve ULUSLARARASI TEORİLER AÇISINDAN İRAN DIŞ POLİTİKASININ İNCELENMESİ

İran dış politikası incelendiğimizde, dönemi devrimden önce ve devrimden sonra olarak ayırmak, politikaları anlamak amaçlı daha sağlıklı olacaktır. Devrimden önce ABD ve Batı yanlısı politikalar belirleyen İran, devrimden sonra bu stratejisini tamamiyle değiştirmiş ve kendini dış dünyadan soyutlamaya çalışarak, ABD ve Batı yanlısı programlarını tersine değiştirmiş, daha tutucu ve kendi kabuğuna çekilmiş, içine kapanık bir İran olarak yoluna devam etmeye çalışmıştır. İlerleyen dönemlerde dünyadan kopmaya başlamanın kendisini iyice yalnız bıraktığını gören İran, ABD düşmanlığına devam ederek, dengeleyici unsur olarak Çin ve Rusya ile yakınlaşmaya başlamış, Batı ile ticari ilişkilere girmeye çalışmıştır.

5.1 İRAN'IN DIŞ POLİTİKASI, ÇIKMAZA GİREN POLİTİK LABİRENTLER ve DEVRİMDEN SONRA ORTAYA ÇIKAN YENİ AKIMLAR

Devrimden önceye kadar İran ABD için, Ortadoğu'da kendi mütekkifinin bulunduğu, petrolün kendi kontrolü altında Batı'ya aktarılacağı bir ülke konumundaydı. Devrimle beraber, ABD'nin Ortadoğu üzerindeki hegemonyasını bir nevi yıkan bir politikayla ortaya çıkan İran, geçmişteki tüm dış politikasını değiştirerek, önceki durumuna nazaran Batı ve özellikle ABD'ye oldukça sert bir politika izleyerek, "Yalnızlık Politikası"nı uygulamaya başlamıştır. Fakat ilerleyen dönemlerde bu politikanın kendini tamamiyle diğer ülkelerden ihraç anlamına geldiğini anlayarak, ABD'nin hegemonyasına karşı Batı'ya ile bir nebze de olsa tutumunda yumuşamaya gitmeye başlamıştır.

Batı'nın İran'a bakış açısına kısaca değinecek olursak, İran stratejik önemi ve Batı'nın en büyük petrol tedarikçilerinden biri olması nedeniyle Batı için çok önemli bir konumda. Bu nedenle İran'ın Rusya'nın yanında yer alması, kendi çıkarları için uygun

değil. Bu nedenle İran'la diplomatik görüşmelere devam etmektedirler ve kendi yanına çekmeye çalışmaktadırlar.²⁶⁸

İran'ın dış politikası yıllardır terörizm, Ortadoğu'daki barış sürecini engellemek, kitle imha silahları üretmek, nükleer program çalışmaları nedeniyle oldukça büyük sorunlar yaşamaktadır. Bu konular hakkında her ne kadar devamlı gündem maddesi haline gelse de, en önemli konusu; nükleer çalışmaları olmuştur.²⁶⁹

5.1.1 İran'ın ABD Politikası

Sahip olduğu uzum bir tarihi geçmişi ve kültürüyle, Ortadoğu'daki en köklü devletlerden biri olma unvanına sahip olan İran, şu dönemlerle devamını getirmek için bir nevi hırs yaptığı nükleer çalışmalarıyla dünyanın gözlerini yine kendisine çevirmeyi başarabilmiştir.

Yüzyıllar boyunca hem jeopolitik önemi nedeniyle hem de sahip olduğu doğal kaynakları nedeniyle bir nevi satranç tahtasına dönen İran, artık üzerinde oyunlar oynanan bir ülke değil, tamamiyle kendisinin etkisinin bulunduğu bölgesel politikalarda yer almak istemektedir.

1979 yılı Şah devrimine kadar önce İngiltere ve Rusya'nın çıkar çatışmalarına sahne olmuş, daha sonradan İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle ABD'nin güç boşluğunu doldurma hırsını Rusya'ya karşı kullanmaya çalışmıştır. Bu noktada ise; ABD'nin desteğinden faydalanarak gerek askeri gerek de nükleer alanda istediklerinin elde etmeye başlamıştı.

Amerikan karşıtı devrimin ortaya çıkmasıyla tüm siyasi denklemler tersine dönmüştür. Gerek Rehineler Krizi ile gerek de Irak-İran Savaşı'nda ABD'nin Irak

²⁶⁸ Chubin, s.51

²⁶⁹ Davut Turan, *Ahmedinejat ve Dış Politika*, Kenan Dağcı ve Atilla Sandıklı(Editörler), **Satranç Tahtasında İran**, İstanbul: Tasam Yayınları 2007, s.259

tarafında yer alması ilişkilerin kopma noktasına gelmesine neden olmasıyla, ABD'nin bölge politikası İran İslam Cumhuriyeti'ni değiştirmek olarak belirlenmiştir.²⁷⁰

SSCB'nin dağılmasının ardından İran ve ABD bu bölgedeki politikalarını belirleme çabasına gitse de, kendi ilişkileri açısından yine orta bir payda oluşturamamışlar, hatta ABD'nin bölgeyi tamamiyle etkisi altına alma çabası, İran'ı ABD'ye karşı olan politikasında daha da sertleşmesine neden olmuştur. ABD'nin 93 Clinton döneminde uygulamaya çalıştığı "İkili Çevreleme Politikası" ile Irak ve İran ABD için tehdit bölgeleri olarak ilan edilmiştir.²⁷¹

Bu politikanın öğeleri; İran ve Irak'ı askeri alanda çevrelemek, ekonomik yaptırımlara devam etmek ve bu ülkedeki rejimleri değiştirmek, müttefiklerle olan işbirliğini geliştirmek olarak belirtilebilir.²⁷²

İran'ın dış politikasında 97'de Cumhurbaşkanı seçilen Hatemi döneminde ise, yumuşama boy göstermiştir. Hatemi'nin Ocak 98'de yaptığı bir röportajda, Rehinerler Krizi nedeniyle Amerikan halkından özür dileyerek²⁷³ Batı ile uyum ve uzlaşmacı bir sürece girmek istediklerini göstermeye çalışmıştır.

Amerika'da Bush dönemi başlamasıyla, Ortadoğu'daki bölgesel politikalar farklılık ve sertlikler göstermeye başlamıştır. 2003 yılında İran'da meydana gelen depremin ardından ABD'den gelen yardım teklifinin kabul edilmesi, iki ülkenin ilişkilerinde yumuşama döneminin başlaması olarak yorumlanmıştır. Ardından İran Dışişleri Bakanı'nın yaptığı açıklamada İran'ın her ülke ile müzakereye açık olduğunu ve ABD'nin de farklı bir konumda olmadığı belirtilmiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde Şiiiler için kutsal yerler olan Necef ve Kerbela'ya ABD tarafından operasyonlar düzenlenmesi, Hamas'ın Ruhani lideri Şeyh Yasin'in İsrail tarafından öldürülmesi halkın tekrardan ABD karşısında olmasına yeterli sebep olarak gözükmüştür.²⁷⁴ 2005 yılında Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olarak İran Hükümeti'nde söz sahibi olması,

²⁷⁰ Giray Saynur Bozkurt, **11 Eylül Sonrası Amerikan-İran İlişkileri**, Jeopolitik Stratejik Dergisi, Mart 2006, Sayı:26, s.48

²⁷¹ Bozkurt, s.49

²⁷² Serhat Erkmen, Hasan Yılmaz, **Ortadoğu Denklemi ve Düünden Bugüne ABD'nin Irak Politikası**, Stratejik Analiz, Sayı:12, Nisan 2001, s.24

²⁷³ Mesut Hakkı Caşın, **İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları**, s.300

²⁷⁴ Bozkurt, s.50

ABD ve İsrail'e karşı dış politikada sertlik politikasının aktif bir şekilde uygulanmaya başladığı görülür.

5.1.2 İran'ın Türkiye Politikası

Devrimden sonra, İran'ın yeni politikasından biri olan rejimi ihraç çabaları Ortadoğu'da pek dostane ilişkiler kurmasını sağlayamamıştır. Bu ihraç stratejisinde hedef olarak seçtiği ülkelerden biri olan Türkiye ile bu nedenle birçok kez savaşın eşiğinden dönmüştür.²⁷⁵ Ek olarak İran'ın PKK'ya destek vermesi, iki ülke arasında yer alan rejim ihraç çalışmaları ile birlikte ilişkilerin gerginleşme nedenlerinden biri olarak kabul edilebilir. İlerleyen dönemlerde ise; ihraç politikasını birincil dış politika amaçlarından çıkarmasıyla, ilişkilerin bir nebze de normal seviyeye dönmesine yardımcı olmuştur.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte bağımsız kalan Azerbaycan'ın, İran Azerbaycan'ıyla birleşme arzusu İran'ı endişelendirmiş ve Azerilerle yakın ilişki içerisinde olan Türkiye'ye herhangi bir destek durumu oluşabilme ihtimali ile kendi ülke güvenliği nedeniyle soğuk davranmıştır.

İran'ın Türkiye ile ilişkilerinde çekişme yaratan bir diğer konu da, petrol ve doğalgaz boru hatları konusundaki rekabetidir. Ortadoğu'daki petrol ve doğalgazın Batı'ya ulaştırılma yolu ve bu yollar sayesinde elde edilecek ticari kazanç, iki ülke arasındaki rekabeti teşvik etmektedir.

İran'ın Türkiye'ye soğuk davranma nedenlerinden biri olarak, Irak'ta yeni kurulacak hükümetin Şii eksenli olması ve İran'a yakınlaşma ihtimalidir. Bu durum Irak'ın İran'a yakınlaşmasını ve de İran'ın Ortadoğu'da önemli bir söz hakkı potansiyeline sahip olması anlamına gelmektedir.²⁷⁶

²⁷⁵ Erdal Şimşek, **Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**, 1. Baskı, Kum saati Yayınları, İstanbul, Şubat 2005, s. 145

²⁷⁶ Şimşek, s.146-147

5.1.3 İran’da Ortaya Çıkan Yeni Akımlar

Hatemi’nin 97’de Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmasının ardından, 98’de yerel yönetim, 2000’de Meclis ve 2001 yılında tekrardan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde reformcu akımlar yönetimde söz sahibi olmuştur. Muhafazakârlara karşı reformcuların kazanmış olduğu bu üstünlük, muhafazakâr Hamaney’in tepkisiyle karşılaşmış ve ortaya yeni bir düşünce ortaya atmıştır: “Amerikancı Reform” ve “İslamcı Reform”. Hamaney’e göre, Hatemi’nin sunmuş olduğu reformlar, Batı yanlısı ve “Amerikancı Reform” olarak belirtilmektedir. Bunlar ülke bütünlüğünü yok etmek ve ülkeyi yıkmak amacıyla olduğunu belirtmektedir. “Amerikancı Reform” hareketlerine karşı da “İslamcı Reform” düşüncesine destek vererek yeni genç kuşak için yeni bir akımın doğmasına neden olmuştur.

Muhafazakârların kendi içlerinde geleneksel, ılımlı ve devrimci olmak üzere üç kısma ayrılmaktadırlar. Geleneksel Muhafazakârlar, din adamları ve tüccarlardan oluşarak, halkın orta tabakasını oluşturmaktadır. Ekonomide ticaret burjuvazisini, kültürel ve siyasal alanda Velayet-i Fakih sistemini benimserler. İç ve dış politikada ise, reformlardan uzak bir yapıyı benimsemektedirler. İlimli muhafazakarlar ise, ekonomi de sanayi burjuvazisini savunmaktadırlar. Dış politikada pragmatizmi savunmaktadırlar. Devrimci muhafazakârlar ise; geleneksel muhafazakârların içinden çıkma bir sistemdir.

Geleneksel muhafazakârlar, yaşlı din adamlarının elinde “ağabey-kardeş” ilişkisi içerisinde yürüdüğü için, genç kuşakların önünü hep tıkamıştır. Ayrıca 97’den sonra yapılan tüm seçimlerin kaybı, muhafazakârlar içerisindeki gen kesimin yollarını ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Böylelikle Devrimci(Radikal) Muhafazakârlar oluşmuştur.²⁷⁷

2005 yılında ise, siyasal ve toplumsal alandaki yumuşaklık, reform girişimleri ve pragmatist yaklaşımlar, Hamaney’in açıklamalarına bastırmadı ve seçimler Devrimci Muhafazakârların içinden gelen Mahmud Ahmedinejad’ın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Ahmedinejad’ın başa gelmesi, Muhafazakârların İran içerisindeki gücünü tekrardan ortaya koymaya başladığı olarak yorumlanmıştır. Bu dönemdeki dış politikanın en

²⁷⁷ Arif Keskin, **Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejat ve Radikal Muhafazakar Akım**, Stratejik Analiz, Ocak 2006, Cilt:6, Sayı:69, s. 59-64

önemli özelliği ise, sert ve saldırgan bir politika izlemesidir. Ahmedinejad'a göre, 97'den sonraki Hatemi döneminde izlenen yumuşak politika ile uluslar arası arenada istediklerini elde edemeyen İran, ancak kendi gücünü gösterdiği taktirde istediklerini elde edebilecekleri noktaya gelebileceğini savunmaktadır.²⁷⁸

Devrim konusunda da, oldukça katı düşünceler sahip olan Ahmedinejad'a göre, devrim tamamiyle amacından uzaklaşmış ve sekülerizm ve laiklik karşısında gerçek amacından sapmıştır. Dış politikasında da, Batı ile uyumun artık İran'ın ihtiyaçlarına cevap veremeyeceğini yansıtarak, saldırganlık politikasıyla Batı ve ABD'nin kendilerine uyguladıkları baskıcı tutumdan vazgeçirebileceklerini düşünmüşlerdir.²⁷⁹

Yeni dönem Cumhurbaşkanı'nın uygulamaya çalıştığı bu politika, halkın kendisini bir nevi "*Robin Hood*" olarak görmesini sağlamak ve desteğini giderek çoğaltmaktadır. Özellikle Şiilik unsurunu da kullanmaya çalışan Ahmedinejad, İran'ın gaitteki Mehdi'nin ortaya çıkacağı ülke olarak belirtmektedir.²⁸⁰ Bu da, halkın, kendi bütünlüklerini sağlayan tek unsur olan Şiiliğe daha çok bağlanarak ülke bütünlüğünü sağladığı olarak yorumlanabilir.

²⁷⁸ Arif Keskin, **Ahmedinejat Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi**, Stratejik Analiz, Şubat 2006, Cilt:6, Sayı:70, s.73

²⁷⁹ Turan, s. 263

²⁸⁰ Arif Keskin, **Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejat ve Radikal Muhafazakar Akım**, s.64

5.2 İRAN'IN GÜVENLİK ANLAYIŞI

İran'ın günümüzdeki güvenlik anlayışı iki kategoriye ayrılabilir. Bunlardan biri doğrudan süper güçlerle olan ilişkileriyle ilgilidir. Bu alanda sadece sıra dışı bir etki meydana getirmektedir. Diğeri ise bölgesel seviyededir. Buradaki diplomasisi ise daha etkilidir. Özet olarak İran'ın süper güçlerle alakalı görüşleri şu şekildedir:

1. Amerika'nın uzun vadede Sovyetler Birliği ile ekonomik, politik ve sosyal alanda rekabet edebilmesi için gerekli olan, istekli bir müttefik olarak güvenilirliği hakkında huzursuzluk yaratmak

2. Sovyetler Birliği'nin imzalanan anlaşmalarla belirlenmeyen "gri alanlar" ile ilgili risk alma veya hesap hatası yapması ile ilgili eğilimleri hakkında kuşku duymak. Stratejik eşitliğin önemli olduğu bu alanda güney bölgesi ve çevresinin konvansiyonel eşitsizliği, stratejik değerleri ve Körfezin savunmasız oluşu, riskli politikaları cazip hale getirebilir.

3. Batının şaşırtmaları ile doğrudan Sovyet akınlarının yetersiz kaldığı bir anda, istemci devletler üzerinde müdahale fırsatı ortaya çıkabilir. Bölgesel farklılıkların kalıcı olması için vekil çatışmalar çıkabilir. 1965- 1975 Irak- İran Savaşı'nda olduğu gibi, Dhofar Ayaklanması, Belucistan ayrılıkçı hareketi (ve muhtemelen Pustunistan üzerindeki Afgan iddiaları) bu tür fırsatlara örnek olarak gösterilebilir. Batının önerilerinin ötesinde Angola'da, Aden'de, Kuzey Kore'de Kübalıların kullanılması doğrudan bir yöntemdir. Ayrılıkçı ve isyan hareketlerinin veya irredentist taleplerin, yerel şartlarda kök salmış tarihi iddiaları ya da günümüzde adaletsizlikler nedeniyle kendi dayanak noktaları olabilir. Ama bununla birlikte, bölgedeki dengeyi bozmaya meraklı çevre güçlere verimli topraklar önermektedirler.

4. İran'ın endişesi, Sovyetler Birliği'nin güney sınırında vurgulanmıştır; denizcilik olanakları ile Basra Körfezi'ne erişimi, büyüyen donanması ile çıkarma gücü yeteneği, geniş hava ve deniz nakil, ikmal olanakları, Pakistan, Afganistan gibi diğer milletlerle yakın bağlar kurma ihtimali. Böyle bir çevrelenme karşısında ve kısmen batının çekilmesiyle Rusların baskısının derecesi, bu ülke üzerinde yapılan izinsiz uçuşlar, taciz, denizcilikte yaşanan bazı vukuatlar, sabotaj ve propaganda olarak kendini

gösterebilirdi. Bu da bölgede kalıcı olmak isteyen pro-batı taraftarı devletlerin iradesini ciddi şekilde zedeleyebilirdi.²⁸¹

²⁸¹ Chubin, s.51-52

5.3 ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ AÇISINDAN İRAN DIŞ POLİTİKASININ YORUMLANMASI

İran, sahip olduğu konum ve kaynaklar nedeniyle özellikle 1900'lerden itibaren dünya güçlerinin bölgesel çıkar çatışmasının gerçekleştiği yer olmuştur. İlk başlarda Batı ile olumlu, Sovyet ve Asya bölgelerine kuşkucu şekilde devam eden ilişkiler, devrimin gerçekleşmesi ardından önce yalnızlık politikasıyla, daha sonraları ortaya çıkan ülkeler arası karşılıklı bağımlılık nedenlerinden ötürü terk edilerek, Batı ile uyum içinde olmaya çalışarak, fakat ABD ve İsrail'e karşı tam bir saldırganlık politikası yürütmeye başlamıştır.

İran üzerindeki hakimiyet yarışlarının hız kazandığı dönemlerden itibaren teorik açıdan İran Dış Politikası'nı incelediğimizde, önceliği Tayyar Arı'nın kitabından olduğu gibi çatışmayı açıklayan uluslararası ilişkiler teorilerine vermek, İran üzerinde devamlı bir çatışma ve hegemonya durumu söz konusu olduğundan, yararlı olacaktır. Bunlardan ilki olan Realizm, aslında sistematik olarak 1920-1930'lu yıllarda kendini göstermeye başladığı yıllar olarak kabul edilebilir. Temelleri ise; Machiavelli ve Hobbes'un düşüncelerine dayandırılan Siyasal Gerçekçilik veya Realizm, toplumsal sorunlara çözüm bulmada yeterli gelmeyen İdealizm'e karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.²⁸² Arı'nın kitabında belirtildiği üzere Realizm'in özü, güç ve çıkar mücadelesi olup merkezi bir otorite yoktur.²⁸³ Devlet tek aktördür ve devlet içi dinamikler göz ardı edilmektedir. Uluslararası istikrarsızlıklar devletlerin güvenliği için tehdit oluşturduğundan devletler olası tehditlere tehditlere karşı ittifak sağlayıp anlaşma imzalayabilmektedirler. Yalnız devletler bu ittifaklara fazla güvenmezler.²⁸⁴ Bu dönemde hegemon güç olarak kendini devamlı gösteren İngiltere ve Rusya, 2. Dünya Savaşı ile ortaya çıkan başka bir güç; Almanya'ya karşı güçlerini birleştirmişler ve İran'ın denge politikasını çöktürmüşlerdir. Ortaya çıkan durum, görüldüğü üzere Realizm ile birebir örtüşmektedir. Kendi çıkarlarını koruma ve artırma yolunda ortak hareket eden SSCB ve İngiltere bu uğurda birlikte hareket ederek kendileri için ortak

²⁸² Faruk Sönmezoğlu, **Uluslar arası Politika ve Dış Politika Analizi**, 1. Baskı, İstanbul-2005, Filiz Kitabevi, s.107-109

²⁸³ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, s.43

²⁸⁴ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, s. 166-167

tehdit olan İran-Almanya ittifakına karşı birleşerek tehlikeyi ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

Bu durumu İran'ın o dönemde uyguladığı politikayla yorumlamaya çalışırsak; Realizm'de her bir devlet kendi güvenliğini sağlamak zorunda olduğundan, İran'da aynı şekilde kendi varlığını devam ettirebilmek amaçlı İngiltere ve SSCB'yi, ilerleyen dönemlerde de İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle oluşan boşluğunu dolduran ABD ve SSCB'yi birbirlerine karşı denge politikasıyla kendi varlığını devam ettirmiştir.

Realistler, "Güç" kavramının Realizm'in temelini oluşturduğunu belirtmektedirler.²⁸⁵ "Güç" kavramını kısaca tanımlayacak olursak, bir devlete bir şeyi yaptırmayı ya da bir davranıştan vazgeçirmeyi sağlayan araç olarak belirtebiliriz.²⁸⁶ Bu noktada İran'ın devrimden önce başlatmış olduğu nükleer çalışmalara başlama ve askeri kapasitesini yükseltme amaçlarının arasında bölge hakimiyetini sağlama olduğu düşünülürse, teori içerisindeki bu kavramın önemi anlaşılmış olur. Aynı şekilde devrimden sonra dış politikasında uygulamış olduğu saldırganlık politikası da Realizm ile özdeşleşmektedir.

Çatışmayı uluslararası teoriler açısından açıklayan bir diğer teori olan Neorealizm ise; devletin davranışlarını anarşi ile açıklamaktadır. Ve buna bağlı olarak bir devletin diğerleri tarafından egemenlik altına alınma korkusu devletlerin davranışlarını belirlemektedir.²⁸⁷ Bu noktada da İran'ın devrim öncesinde ABD ve SSCB'ye karşı uyguladığı denge politikasını örnek gösterebiliriz. ABD'nin ve SSCB'nin İran bölgesini kendi hakimiyetine geçirme arzuları ve İran'ın da bunlara tepki olarak kendi varlığını sürdürmek amaçlı yürüttüğü denge politikası, tamamiyle baka egemenlik altına girme korkusundan ve varlığını sürdürme çalışmalarından kaynaklanmaktadır.

Yine Tayyar Arı'nın Uluslararası İlişkiler Teorileri kitabından devam edecek olursak, Uluslararası İlişkiler Teorileri'nde işbirliğini açıklayan teorilerde Pluralizm'e değinmekte fayda bulunmaktadır. Pluralizm, realist sisteme karşı 1960-1970 yıllarında

²⁸⁵ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, s.167-169

²⁸⁶ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, s.216

²⁸⁷ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, s.200

ortaya çıkmış bir teoridir.²⁸⁸ Plüralizm’de çok aktörlü bir uluslararası ilişkiler anlayışı benimsenmektedir. Bu aktörler olarak devletin yanında bireyleri, uluslararası ve ulus aşırı örgütleri, ulusal ve uluslararası baskı gruplarını da görmekte ve devlet kadar olmasa da uluslararası ilişkileri etkilediğini ileri sürmektedir. Devleti parçalara ayırarak, devleti oluşturan bireyleri, çıkar gruplarını da uluslararası ilişkiler aktörü olarak kabul etmektedir.²⁸⁹ Bu noktada da devrimden sonra İran’ın nükleer çalışmalarının sorun yaratmaya başladığı dönemlerde, BM, AB ve UAEK gibi uluslararası kurumların sorunun çözümü için devreye girip etki yaratmalarından ve İran’ın bu örgüt ve kurumların kararlarını uygulamaya çalışmaları örnek gösterilebilir.

²⁸⁸ Plüraliz, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Pl%C3%BCralizm> (23 Haziran 2008)

²⁸⁹ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, s.344-348

İran ve ABD Eksenli Senaryolar

Ortadoğu'nun ABD için ne kadar önemli olduğu ve bu bölgedeki ülkelerin politikalarının kendi yararına olacak şekilde belirlenmesinin kendisi için ne kadar önemli olduğu belirtilmiştir. Buradaki en ufak bir çıkar uyuşmazlığı ABD'nin petrol ihtiyacının yok olması anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi ABD'nin günlük petrol tüketimi 24,6 milyon varilken, bunun %52'si ithalatla karşılanmaktadır.²⁹⁰ Dünya nüfuzunun %5'ine sahip olan ABD'nin son 10 yıl içerisinde petrol tüketimi %18 artmış olup, dünya petrol rezervlerinin %25'ini tek başına tüketmektedir.²⁹¹ Yapılan araştırmalarda 2020 yılına kadar da tüketiminin üçte ikilik kısmını ithal edecek konuma geldiği açıklanmıştır.²⁹² Bu özellikleriyle kontrol edildiğinde ABD'nin ve Batı'nın petrol ve doğalgaz ihtiyaçlarının gittikçe arttığı düşünülürse neden Ortadoğu'ya önem verip, İran'ın üzerine düştükleri anlaşılabilir.

Bu çıkarlarına zarar gelmemesi ABD'nin kendi hayat politikasını sürdürme çabasında. Fakat geçmiş dönemde Afganistan ve Irak olaylarında yaptığı gibi tek başına hareket ederek tekrardan önemli dünya ülkelerinin tepkisi çekme gücünü kendinde bulamıyor. Özellikle Irak ve Afganistan müdahaleleri nedeniyle ekonomik anlamda yaşadığı sarsıntıdan kurtulamamış durumda olduğu için buna benzer yeni bir müdahale, ABD'nin ne ekonomik anlamda ne de dünya çapındaki prestiji açısından kaldıracabileceği bir durumdur. Bu nedenle kendisinin direk uygulayacağı bir müdahale yerine Birleşmiş Milletler'in müdahalesiyle İran'ı kendi ve Batı'nın politikalarına uygun bir ülke haline getirmek daha yararlı olacaktır. Yani kendisinin direk saldırısı yerine, BM'e baskı yaparak veya İran'ın barışçıl amaçlı nükleer faaliyetlerde bulunmadığına ikna ederek, bir askeri müdahalede bulunmasını sağlayabilir.

Bu ihtimalin yanında diğer bir seçenek olarak da, İsrail'i zor durumda kaldığında devreye sokabilir. Dünya çapında ABD'nin İsrail'in koruyuculuğunu üstlendiği ve her türlü alanda yardım yaptığı tüm dünya ülkelerince bilinmektedir. İran'ın nükleer çalışmalarına bu kadar büyük tepki gösterilirken, İsrail'in de aynı

²⁹⁰ Mert Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları**, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2005, Sayfa:75-79

²⁹¹ Aklin, Atman, s.112

²⁹² http://www.petrol-is.org.tr/duyuru/DUYURU2003/OCAK2003/mrkz_150103savas.htm (3 Nisan 2008)

çalışmalar içerisinde olduğu ve bu durum tüm dünya kamuoyunca bilindiği halde bir yaptırım veya baskı uygulanmaması düşünülmesi gereken bir konudur. Bunların yanında İran'ın nükleer çalışmalarına devam etmesi yanında İsrail Devleti'ne karşı olan söylemleri, ABD saldıracak bile olsa İran'ın İsrail'e saldıracağını açıklaması, Batı'nın İran üzerindeki endişelerini devam ettirmekte ve desteğini çekmektedir. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın İsrail Devleti'ni haritadan silme çağrısı, İsrail Cumhurbaşkanı tarafından Bir Yahudi soykırımı çağrısı olarak değerlendirilmiştir.²⁹³ Temmuz ayında İran'ın Hürmüz Boğazı'nda yaptığı askeri gösteri, her ne kadar Amerika ve İsrail'e karşı bir gövde gösterisi olarak belirtilse, olası bir savaşta ne kadar etkili olacağı düşünceli bir konudur.²⁹⁴ Ayrıca İran NPT'ye üye olduğu ve yaptığı araştırmaların UEAK tarafında belirli sınırlar çerçevesinde izin verdiği halde; İsrail'in bu konuda neye ne kadar sahip olduğu bile bilinmiyor. İşte bu noktada ABD'nin İsrail'i kullanabilme hatta İran'ı vurdurtma tehlikesi ortaya çıkabilir. Zaten İsrail kendi güvenliğini sağlama endişesinde ve bunu devam ettirebilmek için herşeyi yapabilecek konumda olduğunu, Filistin ve Lübnan olaylarında göstermektedir. Bu duruma örnek olarak Temmuz 2008'de İsrail eski Savunma Bakanı'nın olası bir İran-İsrail savaşında İran'ın kullanabileceği silahları ve buna karşılık İsrail'in savunma mekanizmasını açıklaması²⁹⁵, bu durumun da ihtimaller arasında olduğunu göstermektedir. İran il İsrail arasında, ABD desteği olmasa bile, bir savaş çıkma ihtimali yüksek olasılıklar arasındadır. Yani ABD desteği olsa da, olmasa da İsrail ile İran arasındaki ezeli düşmanlık, arkada herhangi bir destek aramayı gerektirmiyor. ABD ise, bu durumu bildiği için, zaten varolan bir düşmanlığı kullanıp kendi çıkarında yönetebilecek güce ve etkiye sahiptir.

Farklı bir ihtimali değerlendirecek olursak, en son olarak yine BBC Turkish gazetesinin internet sitesinde yayınlanan haberde, araştırmacı-gazeteci Seymour Hersh'in yapmış olduğu açıklamada belirttiği gibi Amerikan'ın içten yıkma girişimleridir. Geçtiğimiz yılın sonlarına doğru, Bush'un İran'a yönelik gizli

²⁹³ Mesut Hakkı Çaşın, **Nuclear Power and Balance in The Middle East**, Itinerary of Delegation From Yeditepe Universty, 15-18 October 2006

²⁹⁴ Hurriyet.com, **Hürmüz'de Gövde Gösterisi**, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/9401467.asp?gid=200&sz=79203>, (10 Temmuz 2008)

²⁹⁵ BBCTURKISH.com, **İran'da Askeri Gerilim Yüksek**, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/07/080706_iran_military.shtml, (6 Temmuz 2008)

operasyonların arttırılması amaçlı meclisten 400milyon dolar bütçe istediği ve kongre tarafından onaylandığı dikkate alınacak olursa²⁹⁶, Amerikan'ın İran'a yönelik karma bir toplum olmasından yararlanarak ayrılıkçı hareketlerin başlatılması, desteklemesi, arttırılması sağlanarak, yine önceden alışkın olduğumuz gibi, düzenin ve güvenliğin sağlanması amaçlı yeni operasyonla bölgeye müdahale etme hakkını kendisinde görmesi bahanesiyle, bölgedeki hükümetin değişimini sağlayabilir.

Bunların dışındaki diğer bir ihtimal de, İran faaliyetlerinin ve bölgesel rejimin, artık bölgedeki ABD çıkarlarına etkisi telafi edilemeyecek zararlar vermesidir. Bu zararın en başında ABD'nin Ortadoğu'daki müttefiklerini İran'ın kendi yanına çekmeye başlaması ve, her ne kadar şu anda ki politikasında birinci sırada yer almasa da yine de olası ihtimaller arasındadır, siyasi rejiminin domino etkisiyle diğer bölge ülkelere yayılmasını sağlamasıdır. Bu durum, ABD çıkarlarının bölgede telafi edilemeyecek zararlar görmesine anlamına gelmekte ve tüm dengeleri alt üst edecek bir etkiye sahip olmaktadır. Bu noktada da, ABD artık diğer uluslar arası örgütler veya büyük dünya ülkelerini ikna etme çabalarından vazgeçip, bölgeye en kısa süre içerisinde kendi dünya çıkarlarına uygun hale getirmek için faaliyete geçmesini sağlayacak bir etkidir.

Tabii bunların dışında en kötü durum olacak olan; İran'ın nükleer silah elde etme amacıyla çalışmalarına devam ettirmesi ve elde ettiği silahlarla da bölge hakimiyetini sağlaması. Bu durum ne yazıkki; bir Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olabilecek çaptadır. Fakat şu da bir gerçektir ki, bu ne ABD'nin ne de Rusya'nın isteyeceği bir şey olacaktır. Rusya ve Çin her ne kadar İran'a nükleer çalışmalarında destek veremeye çalışsa da, yapmaya çalıştıkları tek şey kendi ekonomilerine gelir eklemek. Bunu hem teknolojileriyle hem de mal ve hizmetleriyle sunmaya çalışıyorlar. Bunu yaparken de, İran'ın istedikleri noktadan daha ileri gitmemesi için ellerinden geleni yapacakları aşikârdır. Ne Rusya ne de Çin, Ortadoğu'da nükleer bir İran'ı, kendi çıkarları ve bölge petrol kontrolünün güvenliği açısından kabul edebilecek durumda değil.

²⁹⁶ BBCTURKISH.com; **İran'a Yönelik Faaliyetler Hızlandı,** http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/07/080701_bush_iran.shtml , (1 Temmuz 2008)

Sonuç:

İran tarihi boyunca ilk başlarda jeopolitik ve stratejik, yakın dönemlerde de bu özelliklerinin yanında sahip olduğu zengin petrol ve maden yataklarıyla tüm dünyanın dikkatini çekmeye devam etmektedir. Karma bir millet olmasından dolayı kendi içinde yaşadığı küçük çaplı ve dönem dönem değişen üstünlükler, bu durumun dışarıdaki büyük ülkeler tarafından kullanılması, İran'ın bütünlüğünü tam olarak sağlayamamasına neden olmuştur. Ta ki; İran İslam Devleti kurulana kadar. Bu yönetimin diğer yönetimlerden en büyük farkı, Fars kimliğini ön plana çıkartması ve bu kimlik altında bir çatı oluşturmasıdır. Böylelikle en büyük tehlikelerden biri olan kendi iç güvenlikleri bir nevi kontrol altına alınmış olmaktadır. Bunun dışında diğer en önemli sorunu da; sahip olmuş olduğu petrol kaynakları nedeniyle dünyanın gözünün üzerinde olduğu bölgede yer alıyor olmasıdır; Ortadoğu... Batı, özellikle en büyük ihtiyaçlarından biri olan petrolün sağlandığı bölgeye olabildiğince sorunsuz ulaşmak için her yolu denemeye hazırdır; özellikle de kendi güvenliği için tehlikeyi hissettiği anda yok edeceğini açıklayan ABD...

ABD bölgesel planları ve politikalarını hazırlarken, ülke için hayati önem taşıyan petrol üzerine oluşturmaktadır. Ve bu nedenle 1900'lü yılların başlarından itibaren politikalarını bu bölgeye göre uygulamaya başlamıştır. Özellikle Azeri Kaçar Hanedanlığı'nın darbeyle son bulup yerine monarşik Pehlevi Hanedanlığı'nın başlaması ve bu hanedanlığın Batı yanlısı politikalar izlemesi, bir dönem Şah'ın etkinliğini yitirmesi ve Başbakan Dr. Musaddık'ın Rus rejimi politikalara uygun hareket etmeye başlamasıyla CIA'nin düzenlediği operasyonla devrilmesi ve Şah'ın tekrar etkin hale getirilmesi bunun en güzel örneğidir. Yapılan araştırmalarda 2006 yılı içerisinde ABD'nin harcadığı petrol oranı 938,8 milyon ton iken; üretimi 514,6 milyon ton'dur. Bu açığı da ancak dünya petrol üretiminin %65'lik kısmını elinde bulunduran Ortadoğu bölgesinden kapatabilir.

Bunların yanında ABD'nin Ortadoğu'da güçlü bir ayağının olması ve diğer ülkeleri bir nevi sindirebilmesi için İran'ı Suudi Arabistan ile birlikte Rus tehdidine karşı kendi yanına çekmeye çalışması, hatta nükleer çalışmalara 1950'li yıllar itibariyle başlamasını sağlaması ve böylelikle bölgede caydırıcı bir güç olarak etkinliğini ve ABD

yanlısı politikalarını sürdürmesi, İslam Devrimi ile birlikte İran'ın yalnızlık politikasıyla kendi için çekilmesi ve ABD'nin bundan memnun olmaması, geçmiş dönemde İran'ın nükleer politikalarına kendi barışçıl olduğunu savunurken, şu anda rejim ve politika değişikliği nedeniyle ABD'nin şer eksenli ve terör ülkesi olarak kabul ettiği İran'da amacının ne olduğunu açıkça anlaşılmaktadır.

İran'da nükleer çalışmaları nedeniyle uygulanan yaptırımlara rağmen ülkenin hala daha nükleer çalışmalara devam etmesi ve bunda bir nevi inat etmesi, ülkenin barışçıl amaçlarla ve bahanesinde sunmuş olduğu enerji ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı olduğunun düşünülmesi biraz zorlaşmaktadır. Ülke, hatırlanacağı gibi devrimden sonra nükleer faaliyetlerine İslam Dini'nin uygun görmemesi nedeniyle son verdiğini açıklamıştı. Daha sonra, Irak'ın devrim nedeniyle İran'da oluşan karışıklıktan faydalanarak Şattularap üzerindeki istediği hâkimiyeti kurabilmek ve İran'daki Şii devriminin kendi ülkesindeki Şii'lere örnek olmasından tedirgin olarak başlattığı ve 8 yıl sürerek her iki ülke için de çok ağır tahribat ve kayıplara neden olan Irak-İran Savaşı'nın vermiş olduğu dersle tekrardan bu çalışmalara başlama ihtiyacı görmüştür. İlerleyen dönemlerde de daha farklı nedenler ortaya çıkarak, nükleer ülkelerle çevrili olmasından ve ezeli rakibi İsrail'i bir nevi sindirmek istemesinden dolayı bu çalışmalarına devam etmek istemesi ve kendi güvenliğini sağlamaya çalışmak zorunda olduğunu görmeye başlayarak, kendine göre haklı nedenler ortaya çıkarmıştır. Ve günümüze kadar BM Güvenlik Konseyi'nin onaylamış olduğu yaptırımlara rağmen devam ettirmektedir.

Dönem dönem kendine olan güveni NPT'nin Ek Protokolü'nü imzalamayı düşündüğünü ve imzalayana kadar gönüllü olarak uygulamaya çalışsa da, bu güveni ne kadar sağladığı meçhuldür. Tabi bunda gizli yürütmeye çalıştığı ve daha sonradan muhalifleri tarafından ortaya çıkartılan gizli nükleer çalışmaların, Pakistan'dan almış olduğu gizli nükleer bilgilerin, nereden geldiği açıklanamayan çalışmadaki oranlarla tutarlılık göstermeyen nükleer maddelerin etkisi bulunmaktadır.

Her ne kadar UAEK Başkanı El-Baradei, diplomasinin devam etmesi taraftarıysa da, özellikle ABD yaptırımlarının artmasının en baş talebçisidir. Özellikle

2005 yılında Ahmedinejad tarafından artık nükleer çalışmalarda istedikleri konusunda açıklaması, bu yaptırımların en baş takipçisidir.

ABD, bir dönem İran'a güvenlik amaçlı saldıracaklarını belirtse de, İran'ın bir Irak olmadığına kendi de bilincinde. Irak'ta yapmış olduğu hataları burada tekrarlamak istemiyor; müdahale etmeyi düşünse bile, bunu BM'nin onayını alarak, önceden olduğu gibi dünya ülkelerinin tepkisini çekmeden, müdahale eden ülkelerden biri olma çabasında. Çünkü İran, bir Irak değil. Her şeyden önce ülkedeki halk hiçbir zaman özgürlüğü tam olarak tatmamış. Şah dönemindeki monarşiyle, bu dönemdeki şeriat ve cumhuriyet karışımı bir sistemde ne olduklarını tam olarak anlamadan yaşamaya devam etmeye çalışıyorlar. Şeriat sistemine değinmeden dönemdeki sistemi ele alacak olursak, halkın Şah dönemine nazaran ekonomik anlamda daha rahat olduğunu, dengesizliklerin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir gerçek. Ayrıca ülke bütünlüğünü Şii unsuru hep göz önünde tutulara sağlanmaya çalışılıyor. İran'ın her ne kadar ebruli bir toplum olsa da, %90'nı Şii olmasıyla, halkın bu yöndeki bütünlüğünü sağlamaya çalışmaktadır.

Tabi bunun dışında, herhangi bir şekilde şeriat dışında bir düşüncenin varlığını kabul edilmediği ve her şekilde ortadan kaldırılmaya çalışıldığına da göz önünde bulundurulması gerekir. Kapatılan dergiler, yasaklanan siyasi partiler, İslam Cumhuriyeti'ne karşı faaliyette bulunması nedeniyle suçlanıp ceza evine konan kişiler, İran'da ne olursa olsun sistemin korunacağını bir kanıttır.

Rusya ve Çin açısından ise, her iki ülke de dünya piyasasına birden giren ve çok büyük kaynakları olan, bunu pazarlayacak bir pazar arayışı içinde olan ülkeler. Gerek teknolojileriyle gerekse ihraç ettikleri mal ve hizmetleriyle İran kendileri için çok iyi ve gelişmeye açık olan bir Pazar. Ayrıca İran'ın dünyanın petrol rezervi konusunda 2. sırada yer alması ve bunu uygulanan yaptırımlar nedeniyle tam olarak kullanamaması, Çin ve Rusya'yı en azından petrol açısından kendisi için bir Pazar haline getirmektedir. Ayrıca İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle yalnızlığa itilmesi ve Çin ve Rusya'nın belirli sınırlar çerçevesinde kendisine destek olması bu ilişkileri dostluk havası içinde pekiştirmiştir. Böylelikle karşılıklı çıkar ilişkisi içerisinde istediklerini elde etme çabasındalar.

İlerleyen dönemlerde, tahminler dışında ne olacağı bilinmez; ama şu bir gerçek: ne İran nükleer çalışmalarına, komşu ülkeleri nükleer silahlara sahip olduğu için bulunduğu bölgede kendi güvenliğini sağlama ve düşman olarak gördüğü veya bu potansiyele sahip ülkeleri sindirme amaçlı vazgeçme çabasında, ne de ABD bu bölgedeki çıkarlarından vazgeçme amacında. Tabii bu iki ülkenin de bölgede etkin rol oynama istekleri de dikkate alınmalıdır. Bir de tabii ki ABD'nin İran'a karşı İsrail'i koruma güdüsü... Tüm bu nedenler dikkate alındığında, her iki ülkenin de kendi çıkarları ve güvenlikleri nedeniyle bölgesel politika ve taktiklerini buna göre belirlemekte ve uzun bir süre bu şekilde devam edeceği su götürmez bir gerçektir. Ayrıca bu durumdan kendi ticari ve bölgesel çıkarları için yararlanmaya çalışan İran, Çin gibi ülkelerin de ortaya sunmuş olduğu çeşitli bölgesel politikaları da dikkate almakta yarar var. Tüm bunlar incelendiğinde uzun bir süre, Ortadoğu üzerinde; özellikle de İran üzerinde sular durulmayacakmış gibi gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Kerem Aklin ve Sabit Atman, **Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açıdan Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri**; İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2006-48; İstanbul 2006

Tezer Palacioğlu ve Cem Akgün, **İran Ülke Etüdü**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası; Yayın No: 2003-13; Mart-2003

Rafael Blaga, **İran Halkları El Kitabı**,1.Baskı, İstanbul, 1997

Osman Önder; **Siyasal Yapısı, A.B.D, Türkiye ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri Kapsamında İran**, Osman ÖNDER-S:4-Yeditepe Üniversitesi; Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi–2005

Joseph Kechichian, **Succession in Saudia Arabia**; London, Palgrave 2001

Yılmaz Karadeniz, **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı**, 1. Baskı, Bakış Yayınları, Şubat 2006, İstanbul

Bernard Lewis, **Ortadoğu**; 4. Baskı; Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006

İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, **İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi;1453–1989**, 1. Baskı, Ankara;1990-Set Ofset

Tayyar Arı, **İran, Irak ve ABD; Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, 1. Baskı, Alfa Yayınları; İstanbul, Ocak 2004

Don Peretz, **The Middle East Today**, 3rd Edition-Holt Rine&Winston, 1978

Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005

Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, 2. Baskı, Eylül 2004, İstanbul, IQ Yayıncılık

Edith Pensore; **Iraq, İnternational Relations and National Development**; London; Ernest Bern, 1978

Tuncer TOPUR; **Yıkımın Adı Barış, Ortadoğu**; Okumuş Adam Yayınları, Aralık 2005; 1.Baskı

İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**; 1. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları; Ocak 2005

Temel Britannica, **Abbasiler**, 1. Cilt, 1. Baskı, Aralık-1992, İstanbul, Hurriyet Ofset, Ana Yayıncılık

Yavuz Cankara; **Yeni Oyun, İran'ın Nükleer Politikası**; IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 1. Baskı; Mart 2005

Barış Adıbelli **Büyük Avrasya Projesi**; 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Kasım 2006

Scott Ritter; **Hedef İran**; Yakamoz Yayınları,1. Baskı, Mart 2007; İstanbul

Konya Ticaret Odası, Etüd Araştırma Servisi, Bilgi Raporu; 31 Aralık 2007; Sayı: 2007.490.450; Konu Adı: 2006 Yılı Uluslararası Politika Gelismeleri; Hazırlayan; Nazlı MAÇ

Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, Alfa Yayınları, 2. Baskı, 2005, İstanbul

David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**; Gençlik Yayınları; İstanbul Ekim 1994, 3. Baskı

Serhat Erkmen, Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da İdeolojik ve Siyasal Sorunlar; **Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi Sempozyumu**; Hazırlayanlar: Öner Ciravoğlu, Aykut Şengözer; İstanbul Kültür Sanat Vakfı, 1. Baskı; İstanbul, Nisan 2006

Baskın Oran; **Türk Dış Politikası**; 1. Cilt; İletişim Yayınları; 11. Baskı; 2005,İstanbul

Mert Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları**, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2005,

Bülent Aras; **Irak Savaşı Sonrası Ortadoğu**, Tasam yayınları, 1. Baskı, Eylül 2004, İstanbul

Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği ve Avrasyacı Yaklaşım**, Küre Yayınları, 3. Baskı, Mayıs 2004, İstanbul

Temel Britannica, **İlhanlılar**, 1. Baskı, 8. Cilt, Şubat-1993, İstanbul, Hurriyet Ofset, Ana Yayıncılık

Farhad Khosrokhavar ve Olivier Roy, **İran: Bir Devrimin Tükenişi**, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, Eylül 2000

Serdar Erdurmaz, **Ortadoğu'daki Kite İmha Silahları, Silahların Kontrolü ve Türkiye**, 1. Baskı, Ankara:Ümit Yayıncılık, 2003

- Muammer Köse, **İran ve Nükleer Gücü**, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Gebze 2004
- Hamid Dabaşı, **İran Sineması**, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2004, Yön Matbaacılık
- Ali Aktan, **İslam Tarihi**, 1. Baskı, Kayseri, 2003, Erciyes Üniversitesi Yayınları
- Meydan Larousse, **Salamis Deniz Savaşı**, 10. Cilt, Meydan Yayınevi, Cağaloğlu-1981
- Tayyar Arı, **Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, Uludağ Üniversitesi Basım Evi, 1992, 1. Baskı
- Büyük Larousse, **Kaçar Hanedanlığı**, 12. Cilt İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul
- Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, TTK, Ankara, 1992
- Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul
- Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı-SİSAV- **Ortadoğu ve Geleceği**, Yayın No:16, Baskı:Final Ofset, İstanbul-1992
- Büyük Larousse, **Sasani İmparatorluğu**, 1. Baskı, 20. Cilt, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul
- Büyük Larousse, **Afganistan Tarihi**, İnterpress Basın ve Yayıncılık, İstanbul, Cilt 1, 1. Baskı
- Erdal Şimşek, **Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**, 1. Baskı, Kum saati Yayınları, İstanbul, Şubat 2005
- Büyük Larousse, **Partlar**, 12. Cilt İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul
- Büyük Larousse, **Pehlevi Hanedanlığı**, 1. Baskı, Cilt:19, Milliyet Gazetecilik, İnterpress Basın-Yayıncılık, İstanbul
- Temel Britannica, **İran-İrak Savaşı**, 1. Baskı, 9. Cilt, Aralık-1992, İstanbul, Hurriyet Ofset, Ana Yayıncılık
- Roy Mottahedeh, **Peygamberin Hırkası-İran'da Din ve Politika, Bilgi ve Güç**, 1. Baskı, Ağustos 2003-İstanbul; Çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 1. Baskı, İstanbul-2005, Filiz Kitabevi

Richard Tapper, **Shahsevan in Safavid Persia**, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 37, No. 3, 1974, S. 324

İnternet Kaynakları:

Ülkeler Rehberi, <http://www.ulkeler.net/iran.htm> (25 Ekim 2007)

Abu Şahmuz Demir, ABD'nin İran'a Nükleer Yaptırımı, *Kızıl Bayrak*, 19.01.2007, Sayı:2007/02(02), <http://www.kizilbayrak.net/makaleler-yazarlar/haber/arsiv/2007/01/18/artikel/112/abdinin-irana.html>; (4 Eylül 2007)

İran İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı; <http://www.irna.ir/tr/>; (06.11.2007)

Doç. Dr. Mustafa Kibaroglu, İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü; 29 Mart 2006 Tarihli Sunumu; İstanbul; http://mustafakibaroglu.com/db1/00032/mustafakibaroglu.com/_download/Kibaroglu-KadirHasUniversitesi-Konferans-IranNukleer-29Mart2006.ppt#257,2, İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye'nin Güvenliği (9 Kasım 2007)

İran Nüfusu 70 Milyona Ulaştı, 15 Mayıs 2007, <http://www.haberler.com/iran-nufusu-70-milyona-ulasti-haberi/> (10 Kasım 2007)

Azar Macedi, **İslam Cumhuriyeti ve Cinsel Ayrımcılık**, Yeni Ortam Dergisi-Sayı:1 Mayıs 2007; <http://www.yeniortam.org/ana3.html>; (2 Ocak 2008)

CIA, The World Factbook 2001 Iran, <https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2006/index.html> (23 Ocak 2001)

Nimet Yıldırım, İran Dilleri, http://www.turkcleronline.com/diger/persler/iran_dilleri/irandilleri_1.htm (6 Ocak 2008)

National Portal Of Statistics, http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci_en, (7 Ocak 2008)

<http://www.irankulturevi.com/> (1 Aralık 2007)

BBCTURKISH.com, **İran'daki CNN Krizi Çözüldü**, 17 Ocak 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/01/060117_iran_cnn.shtml, (7 Ocak 2008)

Arif Keskin, **İran Nasıl Yönetiliyor?**, 28 Haziran 2007, TÜRKSAM; <http://turksam.net/tr/yazdir1310.html>, (7 Ocak 2008)

Feyz Kaşani, *Ehl-i Beyt Mektebinde İmamet İnancı*; <http://www.al-shia.com/html/tur/> (17 Ocak 2008)

Arif Keskin, **İran Nasıl Yönetiliyor?** a.g.e.; <http://turksam.net/tr/yazdir1310.html> (7 Ocak 2008)

BBCTURKISH.com, **İran'da Sistemin Temel Unsurları**, 24 Haziran 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040219_iran_sistem.shtml, (21 Ocak 2008)

Ömer Faruk Görçün, Mustafa Kemal Altay, **İran'ın Ekonomik Yapısının İlişkilere Etkileri**, 03.08.2007-<http://www.tasam.org/index.php?altid=1838&syf=2>, (7 Aralık 2007)

<http://www.ihracatdunyasi.com/guncel6.html> (4 Nisan 2008)

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **İran Ülke Bülteni**, Mart 2008; http://www.deik.org.tr/Pages/TR/DEIK_BultenDetay.aspx?bDetId=100&IKID=10; (4 Nisan 2008)

Fahir Armaoğlu, **İran-İrak Savaşı**; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi <http://turksavaslar.com/soguksavas/?sayfa=958230.988665.0.0.0.php> (16 Ocak 2008)

Mehmet Durmuş, **Şahtan Hatemi'ye İran Dış Politikası**, 8 Aralık 2005-<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=3&yazi=653> (22 Ocak 2008)

Berna Gürkaş, **İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği**; 15.04.2005; <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>, (24 Ocak 2008)

Cnnturk.com; Özel Dosyalar, **İran'daki Devrim 26 Yaşında**, 11 Şubat 2005, http://www.cnnturk.com/OZEL_DOSYALAR/haber_detay.asp?pid=500&haberid=72006, (28 Ocak 2008)

BBCTURKISH.com, **Fotoğraflarla İran Devrimi**, http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1054_iran_revolution/page6.shtml (24 Ocak 2008)

The National Security Archive, **Shaking Hands with Saddam Hussein: The U.S. Tilt Toward Iraq**, 1980-1984; Edited by Joyce Battle; February 25, 2003; <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB82/> (1 Şubat 2008)

Ceren Gürseler; **Körfez İşbirliği Konseyi'nin Denge Politikası**; Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi; 18 Haziran 2007; <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1672&kat1=31&kat2=>, (1 Şubat 2008)

Gamze Güngörmüş Kona; **Ortadoğu'nun Yeni Sırları**;
<http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/6.pdf> (30 Nisan 2008)

Tom Donnelly, **Irak Savaşı'nın Ardından Nato Üzerine Düşünceler**; NATO OTAN; Nato Dergisi, Yaz 2003;
http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2_pr.html, (3 Mart 2008)

Anti-Nükleer Cephe, **İran'ın Nükleer Çalışmalarının Tarihi**,
http://www.antinukleer.org/haber_i.php?m=1, (6 Mayıs 2008)

Oxford Research Group, Building Bridges For Global Security,
http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/work/middle_east/iranchronology.php, (30 Mayıs 2008)

Sabah, **UAEK İran'ı Denetliyor**, (11 Ocak 2007)
<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/01/11/dun95.html>, (29 Mayıs 2008)

İran BM ile İşbirliğini Bitirdi, BBC TURKISH.com, 06.02.2006;
http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/02/060205_iran_update.shtml, (1 Haziran 2008)

BBCTURKISH.com, Rusya'dan İran'a Nükleer Yakıt, 17 Aralık 2007)
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071217_russia_iran.shtml, (20 Mayıs 2008)

Erkin Ekrem, **İran Nükleer Krizi ve Çin**, 15 Şubat 2006, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırma Merkezi, İran Nükleer Krizi ve Çin,
<http://turksam.net/tr/a791.html>, (20 Mayıs 2008)

Erkin Ekrem; **Şanghay İşbirliği Örgütü'nde İran Sorunu**, 15 Haziran 2006, TÜRKSAM; <http://www.turksam.org/tr/yazdir938.html> , (20 Mayıs 2006)

International Atomic Energy Agency; Nuclear Non-Proliferation, Chronology of Key Events (July1945-Present),
http://iaea.org/Publications/Factsheets/English/npt_chrono.html#2000 (30 Mayıs 2008)

International Atomic Energy Agency; Iran Provides Nuclear Declaration to the IAEA - 23 October 2003;
http://www.iaea.org/NewsCenter/MediaAdvisory/Iran/ma_iran_2310.html (30 Mayıs 2008)

BBCTURKISH.com, İran Uranyum Zenginleştiriyor, 28 Şubat 2006,
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/02/060228_un_iran.shtml (23 Mayıs 2008)

BBCTURKISH.com, **UAEK'nın Gündemi Yine İran**, 6 Mart 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/03/060306_irannuclear.shtml, (1 Haziran 2008)

BBCTURKISH.com, **Uranyum Zenginleştiriyoruz?**, 14 Şubat 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/02/060214_iran_nuclear.shtml (1 Haziran 2008)

“İran:Nükleer Faaliyetleri Sürdüreceğiz”, <http://www.ntvmsnbc.com/news/441918.asp>, (28 Mayıs 2008)

BBCTURKISH.com, **UAEK:İran İşbirliği Yapmadı**, 28 Nisan 2006 http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/04/060428_iran_un.shtml (29 Mayıs 2008)

BBCTURKISH.com, **BM'de İran'a Yaptırım Arayışı**, 4 Mayıs 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/05/060504_un_iran.shtml, (29 Mayıs 2008)

BBCTURKISH.com, **İran:Hemen Yanıt Veremeyiz**, 29 Haziran 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/06/060629_iran_g8.shtml (1 Haziran 2008)

BBCTURKISH.com, **İran'dan Batı'ya Rest**, 27 Ekim 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/10/061027_iran_nuclear.shtml (2 Haziran 2008)

BBCTURKISH.com, **BM'den İran'a Bir Ay Süre**, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/07/060731_iran_un.shtml, (1 Haziran 2008)

BBCTURKISH.com, **BM'de İran'a Yaptırım Arayışı**, 4 Mayıs 2006, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/05/060504_un_iran.shtml, (29 Mayıs 2008)

Safa Hüseyin, **Irak, Her Daim rekabet Nedeni**, USAK Stratejik Gündem, <http://www.stratejikkundem.com/haber.php?id=5397>, (05 Ağustos 2008)

BBCTURKISH.com, **İran'a Teknolojik Yaptırımlar**, 8 Mart 2007 http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070308_atomic_agency.shtml, (30 Mayıs 2008)

Ali L. Karaosmanoğlu, **Nükleer Stratejilerin İlk On Yılı**, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/51/1/20_ali_l_karaosmanoglu.pdf (05 Ağustos 2008)

BBCTURKISH.com, **İran: Rusya'nın Kararı Üzücü**, 13 Mart 2007
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/03/070313_iranrussia.shtml (30 Mayıs 2008)

Aktüel Dünya, **CIA, Musaddık'ı devirmesi için General Zahidi'ye 135 bin dolar verdi**, <http://www.yeniaktuel.com.tr/dun104.53@2100.html>, (05 Ağustos 2008)

UAEK Genel Kurulu; 17 Eylül 2007;
<http://www.usakgundem.com/haber.php?id=14406> (19 Mayıs 2008)

Hurriyet, **UAEK Raporu: İran, Nükleer Yakıt Üretmekten Uzak**, 30 Ağustos 2007, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/7187618.asp?m=1> (27 Mayıs 2008)

Hurriyet Dünya, **UAEK Heyeti Müzakere İçin Tahran'da**, 9 Ekim 2007, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7452936&tarikh=2007-10-09> (1 Mayıs 2008)

Fox, Dünya, Ortadoğu, **İran UAEK'ya Nükleer Bilgileri Verdi**, 14 Kasım 2007, <http://www.fox.com.tr/detay/1366>

BBCTURKISCH.com, **İran'da Yerli Nükleer Santral**, 30 Aralık 2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/12/071230_iran_nuclear.shtml (14 Mayıs 2008)

BBCTURKISCH.com, **BM: Yanıtlanmayan Sorular Var**, 22 Şubat 2008, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080222_iran_report.shtml, (22 Şubat 2008)

BBCTURKISCH.com, **BM'den İran'a Yeni Yaptırımlar**, 3 Mart 2008, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/03/080303_un_iran.shtml (3 Mart 2008)

CNNTÜRK.com, **IAEA Başkan Yardımcısı İran'a Gidiyor**, 1 Mayıs 2008, http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber_detay.asp?PID=319&HID=4&haberID=454570 (1 Mayıs 2008)

Şanghay İşbirliği Örgütü ve İran, Arzu Celalifer Ekinci; 19.06.2006; Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu;
<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=339&type=17> (12 Mayıs 2008)

Şanghay İşbirliği Örgütü Zirvesi Toplanıyor, Gökçen OĞAN, 12.06.2006; Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi;
<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1025&kat1=7&kat2=> (12 Mayıs 2008)

Dr. Erkin EKREM, Doğu'nun Nato'su: Şanghay İşbirliği Örgütü, 21.06.2006; Stratejik ilişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi,
<http://www.turksam.org/tr/a946.html>, (21 Nisan 2008)

http://www.petrol-is.org.tr/duyuru/DUYURU2003/OCAK2003/mrkz_150103savas.htm(3 Nisan 2008)

Zati Ternek, Fikret Kurtman, Mehmet F. Akkuş, **İran Petrol Bölgelerinde Yapılan Tetkikler**, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Ankara, http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/34833147b97bb6a_ek.pdf?dergi=T%C3%9CRK%C4%B0YE%20JEOLUJ%C4%B0%20B%C3%9CLTEN%C4%B0, (9 Haziran 2008)

BBCTURKISH.com, **İran'da Askeri Gerilim Yüksek**, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/07/080706_iran_military.shtml, (6 Temmuz 2008)

BBCTURKISH.com; **İran'a Yönelik Faaliyetler Hızlandı**, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/07/080701_bush_iran.shtml, (1 Temmuz 2008)

Makaleler

Yaşar Onay, **Tahran üstünde Kara Uçaklar**, Jeopolitik Stratejik Dergisi, Mart 2006, Sayı:26, ss.33-40

Arif Keskin, **Devrim İçinde Yeni Bir Devrim Arayışı: Ahmedinejat ve Radikal Muhafazakar Akım**, Stratejik Analiz, Ocak 2006, Cilt:6, Sayı:69, ss.59-65

Arif Keskin, **Ahmedinejat Dönemi İran Dış Politikası: Saldırganlığın Rasyonelleşmesi**, Stratejik Analiz, Şubat 2006, Cilt:6, Sayı:70, ss.72-77

Elnur Soltan, **Hatemi'nin Rusya Ziyareti:Soyut Anlaşmaların Somut Sonuçları**, Stratejik Analiz, Sayı:12, Nisan 2001, ss.5-19

Barış Adıbelli; **Çin-İran İlişkileri**, Jeopolitik Strateji Dergisi, Mart 2006, Sayı:26, Yıl:5, ss.71-76

Shahram Chubin, **Iran's Security In The 1980's**, International Security, Vol. 2 No. 3, Winter 1978, ss.51-80

Mesut Hakkı Caşın, **Nuclear Power and Balance in The Middle East**, Itinerary of Delegation From Yeditepe Universty, 15-18 October 2006

Davut Turan, "Ahmedinejat ve Dış Politika", Kenan Dağcı ve Atilla Sandıklı, **Satranç Tahtasında İran** içinde (259-271), İstanbul: Tasam Yayınları 2007

Muhittin Ataman, *İran-İrak Üstünlük Mücadelesi*, Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman(Editörler), **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Nobel Yayın Dağıtım, Temmuz 2007, Ankara, 2. Baskı, ss.83-93

Pınar Hüseyinoğlu, “İran’ın Nükleer Programı ve Bölge Dengelerine Yansıması”, Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı, **Satranç Tahtasında İran** içinde (361-392) İstanbul: Tasam Yayınları: 2007

Ersin Çelikkanat, **11 Eylül Sonrası ABD-İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye’ye Etkileri**, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Aralık 2007, Yıl:3, Sayı:6, ss.123-148

Türel Yılmaz, **Rusya Federasyonu Dış Politikasında Türkiye ve İran**, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Temmuz 2005, Sayı:5 Yıl:3, Ankara 2005, ss.183-202

Mehmet Emin Çağırın, **İran’ın Nükleer Programına İlişkin Münferit ve Kolektif Tepkilerin Meşruluğu**, Avrasya Dosyası, 2006, Cilt:12, Sayı:22, s.229-250

Daniel Poneman, **Nuclear Policies in Developing Countries**, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1994-) Vol. 57 No.4 (Autumn, 1981), ss.568-584

Mesut Hakkı Caşın, **İran Silahlı Kuvvetleri**, Avrasya Dosyası İran Özel, Cilt 2, Sayı:1, İlkbahar 1995

Mesut Hakkın Caşın; **İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları**; Avrasya Dosyası(283-324); Cilt:5, Sayı:3; Sonbahar,1999,

Mesut Hakkı Caşın’ Yavuz Cankara, Pınar Özden; **ABD’nin Önleyici Savaş Doktrininde İran**, Ocak 2006

Barış Adıbelli, **Soğuk Savaştan Sonra Çin-İran İlişkileri**; Avrasya Dosyası(295-319), 2007; Cilt:13; Sayı:3

Mustafa KİBAROĞLU; **İran Bir Nükleer Güç Mü Olmak İstiyor?**,Avrasya Dosyası - İran Özel Sayısı; Güz 1999, Cilt. 5, Sayı. 3

Türel Yılmaz, **İran’da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri**, Akademi Ortadoğu(124-159); Cilt 1, Sayı:2, Mart 2007

Ethem Ruhi FIĞLALI; **Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din-Siyaset İlişkisi**; Avrasya Dosyası(191-230), 2007; Cilt:13; Sayı:3

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK, 21. Yüzyılda Şangay İşbirliği Teşkilatı'nın Yeni Yönelimleri ve Türkiye ile Yeni İşbirliği Yaklaşımları, **Geleceğin Süper Gücü Çin**, Atilla Sandıklı, İlhan Güllü, Tasam Yayınları, İstanbul Ekim 2005,

Mesut Hakkı Caşın, **Indisible Uuro-Atlantic Nuclear Strategies and Preventing Rise of The Iran's Nuclear Ambitions Paradox**, The Global Studies Conference: Latin America, Asia, Africa, Middle East, 5 October 2006, ss.1-27

Daniel Poneman, **Nuclear Policies in Developing Countries**, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1994-) Vol. 57 No.4 (Autumn, 1981), ss. 568-584

Kemal H. Karpat, **Orta Asya Devletleri Türkiye ve İran Dış Politikaları**, Yeni Türkiye(2166-2178), Türk Dünyası II Özel Sayısı, Temmuz-Ağustos 1997, Sayı:16

Berna Gürkaş, **Türkiye-İran İlişkileri** , Satranç Tahtasında İran, 1. Baskı, Ocak 2007, Tasam Yayınları, ss. 219-255

Cenap Çakmak, **İran-UAEK İlişkiler**, Satranç Tahtasında İran, Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2007, Tasam Yayınları, ss.297-317

Mesut Hakkı Caşın ve Gonca Oğuz Gök, **Basra Körfezi'nde yükselen Gerilimde İran-ABD-Türkiye'nin Yeni Diplomatik Yol Haritaları**, Satranç Tahtasında İran, Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı Tasam Yayınları, Ocak 2007, İstanbul, 1. Baskı, ss. 37-69

